

Historia

ZAKRES PODSTAWOWY

2

część 2
WIEK XVIII I POCZEK
NAPOLEONSKA

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Historia

Wiek XVIII i epoka napoleońska

Podręcznik dla **szkół ponadpodstawowych**

część II

2

ZAKRES PODSTAWOWY

 OPERON
Edukacja jest podróżą

2023

Projekt okładki: Paweł Kwacz
Redaktor prowadzący: zespół
Redakcja językowa: Marlena Dobrowolska
Redakcja graficzna i skład: Katarzyna Gostępska
Fotoedycja: Marta Jasińska
Korekta techniczna: Marlena Dobrowolska

Zdjęcia: Archiwum Główne Akt Dawnych, BE&W, Biblioteka Narodowa Polona/www.polona.pl, Dom Aukcyjny Polswiss Art/www.polswissart.pl/pl/aukcje, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Zamek Królewski w Warszawie, EQRoy/Shutterstock, Sergey Goryachev/Shutterstock, irisphoto1/Shutterstock, Tatiana Kovaleva/Shutterstock, meunierd/Shutterstock, Oliverouge 3/Shutterstock, posztos/Shutterstock, SeagullNady/Shutterstock, Shutterstock, Jolanta Wójcicka/Shutterstock, Wikipedia/CC BY 3.0, Wikipedia/Cedro /CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Gabnet Numizmatyczny Damian Marciniak/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Gonzuchna/CC BY-SA 4.0, Wikipedia/Mathiasrex Maciej Szczepańczyk/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Rama/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Sodacan/CC BY-SA 3.0, Wikipedia/Wholebarto/CC BY-SA 4.0.

Mapy: Katarzyna Gostępska

OPERON Sp. z o.o. oświadcza, że z należytą starannością podjął wszelkie działania zmierzające do powiadomienia podmiotów majątkowych praw autorskich do utworów słownych i fotograficznych wykorzystanych w podręczniku o zamiarze ich publikacji celem uzyskania od twórców lub ich następców prawnych wymaganej zgody za przysługującym wynagrodzeniem w stosownej wysokości. Osoby, których prawa w sposób niezawiniony przez wydawnictwo zostały naruszone, prosimy o bezpośredni kontakt z wydawcą.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii w zakresie podstawowym na poziomie szkoły ponadpodstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr. Wiesława Charczuka, dr Anny Wilczyńskiej, prof. dr. hab. Dariusza Rotta.

Etap edukacyjny: III

Typ szkoły: szkoła ponadpodstawowa

Rok dopuszczenia: 2023

Numer dopuszczenia: 1198/3-4/2023

© Copyright by OPERON Sp. z o.o. & Mirosław Ustrzycki, Janusz Ustrzycki

Gdynia 2023

Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy zabronione.

N8171

Wydawca:

OPERON Sp. z o.o.

81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3

tel. centrali 58 679 00 00

e-mail: info@operon.pl

www.operon.pl

ISBN 978-83-8197-392-2

Spis treści

V. Europa i świat w XVIII w. Epoka oświecenia

1. Przemiany gospodarcze i cywilizacyjne w Europie Zachodniej w XVIII w.....	8
2. Idee oświecenia i kultura XVIII-wiecznej Europy.....	18
3. Przemiany ustrojowe w krajach sąsiadujących z Rzeczpospolitą	32
4. Narodziny Stanów Zjednoczonych Ameryki.....	43
5. Rewolucja francuska.....	54
Podsumowanie przed sprawdzianem.....	67

VI. Rzeczpospolita Obojga Narodów w XVIII w.

1. Czasy saskie.....	70
2. Rzeczpospolita w początkowym okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego	82
3. Oświecenie w Rzeczypospolitej epoki stanisławowskiej	93
4. Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja	104
5. Upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów	116
Podsumowanie przed sprawdzianem.....	127

VII. Europa i ziemie polskie w dobie Napoleona

1. Początki Francji napoleońskiej	130
2. Polacy w kraju i na emigracji. Legiony Polskie	138
3. Europa w okresie hegemonii Napoleona. Księstwo Warszawskie.....	149
4. Wojna z Rosją i upadek Napoleona.....	159
Podsumowanie przed sprawdzianem.....	167
Warto przeczytać.....	169
Indeks osobowy	171
Indeks pojęć	174

Wstęp

Jak jest zbudowany nasz podręcznik

Podręcznik pozwala na pełne wykorzystanie nowoczesnych metod dydaktycznych w nauczaniu historii. Zgodnie z założeniami reformy programowej uczniowie liceów i techników rozpoczną naukę tego przedmiotu w wymiarze 2 godzin tygodniowo w klasach I–IV.

Zanim zaczniecie korzystać z podręcznika, zapoznajcie się z jego budową i przyjrzyjcie się wszystkim jego elementom. Zostały one skonstruowane tak, by ułatwić wam naukę i pomóc w błyskawicznym znalezieniu potrzebnych informacji.

Każdy rozdział podręcznika otwiera **spis tematów** z danego obszaru.

Bezpośrednio pod tytułem rozdziału znajdziecie moduł „**Na tej lekcji**” – jego zadaniem jest ukierunkowanie was na cele realizowane w danym temacie.

Hasła na marginesach odnoszą do treści obowiązkowych do zapamiętania z lekcji. Zostaną one powtórzone w podsumowaniu lekcji.

W tekście pojawiają się **wytłuszczenia**. Dzięki nim łatwiej odnajdziecie istotne zagadnienia, pojęcia i nazwy.

5. Rewolucja francuska

NA TEJ LEKCJI:

- procesy gospodarki w Francji
- przemiany w strukturach społecznych oraz przemiany społeczno-gospodarcze, jakie były skutkiem wydarzeń rewolucyjnych
- zapoznać się ze znaczeniem rewolucji francuskiej

Podjęcie rewolucji francuskiej

W 1789 r. w państwie Ludwika XVI (zmarł 21 stycznia 1793 r.) doszło do rewolucji francuskiej. W tym czasie Francja była państwem monarchijnym, a król miał ogromną władzę. W 1789 r. doszło do rewolucji francuskiej, która zmieniła strukturę państwa i społeczeństwa. W 1789 r. doszło do rewolucji francuskiej, która zmieniła strukturę państwa i społeczeństwa.

Rewolucja francuska była procesem, który zmienił strukturę państwa i społeczeństwa. W 1789 r. doszło do rewolucji francuskiej, która zmieniła strukturę państwa i społeczeństwa.

Dzięki rewolucji francuskiej doszło do zmiany struktur państwa i społeczeństwa. W 1789 r. doszło do rewolucji francuskiej, która zmieniła strukturę państwa i społeczeństwa.

[illegible]

Podsumowanie lekcji to esencja najważniejszych treści do zapamiętania. Jeśli ich nie pamiętacie, wróćcie na stronę wskazaną obok. Znajdziecie tam na marginesie odpowiednie hasło, a w treści lekcji – jego omówienie.

On tworzył historię

Immanuel Kant – twórcza przeszłość w teorii poznania

Immanuel Kant (1724-1804) był wybitnym niemieckim filozofem, matematykiem, astronomem i historykiem. Wzrostł w Prusach, w mieście Königsberg. Jego filozofia, zwana Kantyzmem, miała ogromny wpływ na rozwój myśli europejskiej. W 1770 roku opublikował swoją najważniejszą pracę, „Kritykę czystego rozumu”, w której przedstawił swoją teorię poznania. Według Kanta, wiedza jest możliwa tylko dzięki połączeniu doświadczenia z a priori. Jego filozofia była jednym z najważniejszych nurtów w historii myśli europejskiej. W 1785 roku opublikował „Kritykę praktycznego rozumu”, w której przedstawił swoją teorię moralności. Według Kanta, moralność jest oparta na rozumie, a nie na emocjach. Jego filozofia była jednym z najważniejszych nurtów w historii myśli europejskiej. W 1793 roku opublikował „Kritykę poglądu na prawo”, w której przedstawił swoją teorię państwa i prawa. Według Kanta, państwo jest konieczne do zapewnienia bezpieczeństwa i wolności obywateli. Jego filozofia była jednym z najważniejszych nurtów w historii myśli europejskiej. W 1797 roku opublikował „Dziękuję ci, świecie”, w którym podziękował światu za wszystko, co mu dało. Jego filozofia była jednym z najważniejszych nurtów w historii myśli europejskiej.

Konstytucja, prawo, etyka, historia, filozofia – to słowa, które w sposób szczególny kojarzą się z Immanuelem Kantem. Jego myślenie było jednym z najważniejszych nurtów w historii myśli europejskiej.

Warto sobie uświadomić, że Kant nie był tylko filozofem. Był także matematykiem, astronomem i historykiem. Jego zainteresowania były bardzo szerokie. W 1755 roku opublikował swoją pierwszą pracę, „Zarys teorii niebieskiego nieba”. W 1763 roku opublikował „Zarys teorii historii”. W 1765 roku opublikował „Zarys teorii prawa”. W 1768 roku opublikował „Zarys teorii państwa”. W 1770 roku opublikował „Kritykę czystego rozumu”. W 1785 roku opublikował „Kritykę praktycznego rozumu”. W 1793 roku opublikował „Kritykę poglądu na prawo”. W 1797 roku opublikował „Dziękuję ci, świecie”.

W 1724 roku urodził się Immanuel Kant w Königsbergu. Jego rodzice byli biednymi rzemieślnikami. Kant był bardzo inteligentnym dzieckiem. W 1740 roku wstąpił do uniwersytetu w Königsbergu. W 1746 roku otrzymał stopień magistra. W 1755 roku otrzymał stopień doktora. W 1762 roku został profesorem. W 1770 roku opublikował swoją najważniejszą pracę, „Kritykę czystego rozumu”. W 1785 roku opublikował „Kritykę praktycznego rozumu”. W 1793 roku opublikował „Kritykę poglądu na prawo”. W 1797 roku opublikował „Dziękuję ci, świecie”.

Warto sobie uświadomić, że Kant nie był tylko filozofem. Był także matematykiem, astronomem i historykiem. Jego zainteresowania były bardzo szerokie. W 1755 roku opublikował swoją pierwszą pracę, „Zarys teorii niebieskiego nieba”. W 1763 roku opublikował „Zarys teorii historii”. W 1765 roku opublikował „Zarys teorii prawa”. W 1768 roku opublikował „Zarys teorii państwa”. W 1770 roku opublikował „Kritykę czystego rozumu”. W 1785 roku opublikował „Kritykę praktycznego rozumu”. W 1793 roku opublikował „Kritykę poglądu na prawo”. W 1797 roku opublikował „Dziękuję ci, świecie”.

W 1804 roku zmarł Immanuel Kant w Königsbergu. Jego grób znajduje się w kościele św. Anny. Kant był bardzo popularnym człowiekiem. Jego filozofia była jednym z najważniejszych nurtów w historii myśli europejskiej. W 1724 roku urodził się Immanuel Kant w Königsbergu. Jego rodzice byli biednymi rzemieślnikami. Kant był bardzo inteligentnym dzieckiem. W 1740 roku wstąpił do uniwersytetu w Königsbergu. W 1746 roku otrzymał stopień magistra. W 1755 roku otrzymał stopień doktora. W 1762 roku został profesorem. W 1770 roku opublikował swoją najważniejszą pracę, „Kritykę czystego rozumu”. W 1785 roku opublikował „Kritykę praktycznego rozumu”. W 1793 roku opublikował „Kritykę poglądu na prawo”. W 1797 roku opublikował „Dziękuję ci, świecie”.

Teksty źródłowe i mapy ilustrują treści merytoryczne. Elementy te opatrzone poleceniami, które pomogą wam w rozwinięciu umiejętności analizy zawartych w nich informacji.

[illegible]

V. Europa i świat w XVIII w. Epoka oświecenia

- ▶ Przemiany gospodarcze i cywilizacyjne w Europie Zachodniej w XVIII w.
- ▶ Idee oświecenia i kultura XVIII-wiecznej Europy
- ▶ Przemiany ustrojowe w krajach sąsiadujących z Rzeczpospolitą
- ▶ Narodziny Stanów Zjednoczonych Ameryki
- ▶ Rewolucja francuska

1. Przemiany gospodarcze i cywilizacyjne w Europie Zachodniej w XVIII w.

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o najważniejszych odkryciach naukowych i wynalazkach XVIII w.;
- zapoznasz się z procesami zmian zachodzących w gospodarce Europy Zachodniej;
- dowiesz się, jakie skutki społeczne miały przemiany kapitalistyczne.

Odkrycia i wynalazki naukowe

Wiek XVIII był okresem rozkwitu wielu dziedzin nauki. Obok matematyki i astronomii rozwijały się zwłaszcza **nauki eksperymentalne: fizyka, chemia i nauki biologiczne**.

Duże zainteresowanie budziło zjawisko **elektryczności** obserwowane w naturze (np. pioruny). Dzięki przeprowadzonym eksperymentom potwierdzono istnienie prądu elektrycznego. Badania nad nim doprowadziły w 1745 r. do skonstruowania pierwszego kondensatora umożliwiającego gromadzenie dużych ilości ładunków elektrycznych – była to **butelka lejdejska**. Za jej pomocą wytwarzano silne wyładowania elektryczne, które robiły wielkie wrażenie na uczestnikach pokazów tego zjawiska. Badania naukowe nad elektrycznością prowadził także amerykański uczony, filozof i polityk, jeden ze współtwórców Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych – **Benjamin Franklin**. Uważa się go za wynalazcę **piorunochronu**. Ten wynalazek z połowy XVIII w. zaczęto jednak stosować dopiero u schyłku stulecia. Praktyczne wykorzystanie elektryczności zapoczątkował wynalazek Włocha **Alessandra Volty** (czytaj: wolty). W latach 1799–1800 opracował on pierwsze stałe źródło prądu elektrycznego – **stos Volty**, który stanowił **prototyp baterii elektrycznej**.

Francuz **Antoine Lavoisier** (czytaj: antuan lawuazje) dokonał analizy chemicznej powietrza oraz ustalił skład chemiczny wody. Odkrył, że proces spalania polega na reakcji substancji z tlenem. Sformułował też **prawo zachowania masy w reakcjach chemicznych** (1770 r.). Urodzony w Gdańsku, a działający w Holandii **Daniel Fahrenheit** (czytaj: farenhajt) stworzył termometr rtęciowy. Udoskonalony przez Szweda **Andersa Celsiusa** (czytaj: celsjusza) umożliwił on rozwój badań nad zjawiskami cieplnymi. Z kolei Lavoisier skonstruował **kalorymetr** służący do mierzenia zmian temperatury w trakcie reakcji chemicznych.

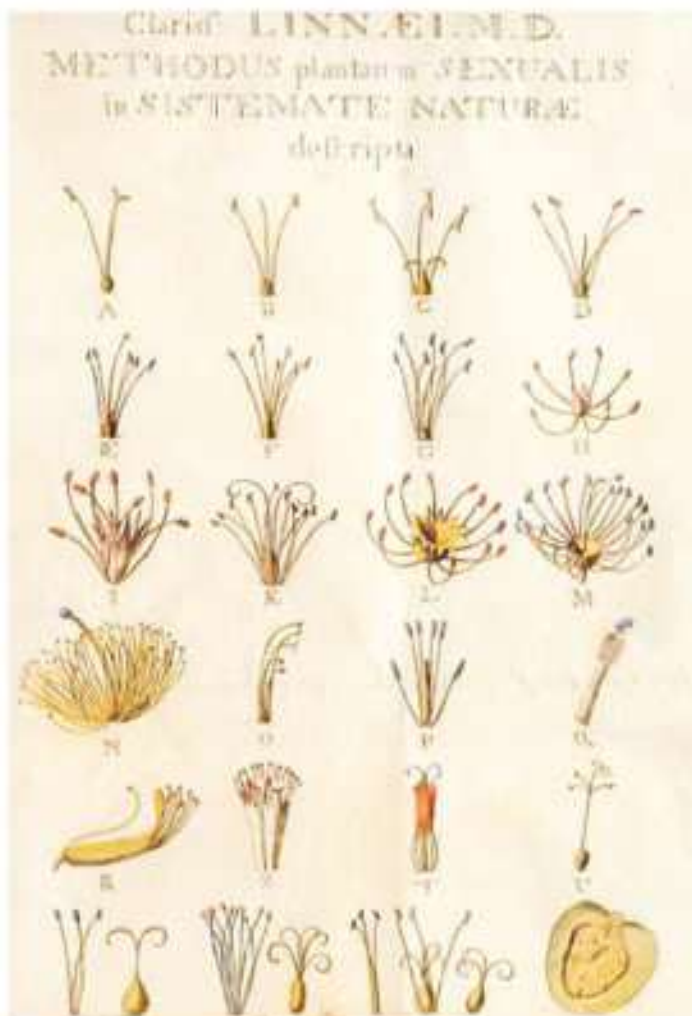
rozwój nauk
eksperymentalnych

Popiersie Antoine'a Lavoisiera (1743–1794) z Maison de la Chimie (czytaj: mezą de la szimi) i odtworzone laboratorium tego badacza z Musée des arts et métiers (czytaj: muze dez ar e metje) w Paryżu

Dla rozwoju nauk przyrodniczych ogromne znaczenie miała praca badawcza szwedzkiego uczonego **Karola Linneusza**. Stworzył on **system klasyfikacji organizmów żywych** oraz opisał blisko 8000 gatunków roślin i około 4400 gatunków zwierząt. Swoje osiągnięcia udostępnił w licznych dziełach, między innymi w dziesięciotomowym *Systemie natury* (1735 r.), wielokrotnie później uzupełnianym.

W latach 70. XVIII w. przyrodnicy odkryli, że rośliny wydzielają tlen i przyswajają sobie dwutlenek węgla, a także poznali zjawisko **fotosyntezy**.

Ilustracja prezentująca system klasyfikacji roślin zaproponowany przez Karola Linneusza wykonana w 1736 r. przez biologa Georga Dionysiusa Ehreta (czytaj: dionizjusa ereta)

W dziedzinie medycyny wielkim osiągnięciem było **odkrycie mechanizmu nabywania odporności**. Angielski lekarz Edward Jenner (czytaj: edtard dženner) wykorzystał je do przeprowadzenia pierwszych **szczepień przeciwko ospie** (1796 r.).

Postęp techniczny i przemiany kapitalistyczne w Europie Zachodniej

rewolucja agrarna

Już w 2. połowie XVII w. w Holandii, a pod koniec stulecia także w Anglii następowały zmiany jakościowe w produkcji rolnej, określane jako **rewolucja agrarna**. W pozostałych krajach Europy Zachodniej nabrały one tempa dopiero w 2. połowie XVIII w. W pierwszej fazie rewolucji agrarnej najważniejszą zmianą było wprowadzenie **plodozmianu** zamiast trójpólówki. Nowa metoda uprawy ziemi uwzględniała oprócz zbóż także rośliny okopowe oraz motylkowe – **wzbogacające glebę w składniki mineralne**. Rośliny te (zwłaszcza koniczyna i rzepa) **dostarczały** jednocześnie bardzo wartościowej **paszy dla bydła**, co pozwalało **zwiększyć jego pogłowie**, a w konsekwencji uzyskiwać więcej **nawozu naturalnego** pochodzącego od tych zwierząt.

Plodozmian polegał na tym, że pole dzielono na cztery części. Żadna z nich nie była ugorowana, lecz wszystkie systematycznie uprawiano – każdą z nich corocznie przeznaczano dla innego typu roślin. Na pierwszej części znajdowały się zboża ozime, na drugiej – rośliny okopowe, na trzeciej – zboża jare, a na czwartej – rośliny motylkowe. W kolejnych latach następowała rotacja upraw.

Siew za pomocą mechanicznego siewnika, rycina z XIX w.

Stosowanie plodozmianu, lepszego nawożenia ziemi uprawnej, a także **zabiegów melioracyjnych** i **ulepszonych narzędzi rolnych** zapewniało poprawienie żyzności gleby oraz pozwalało **zwiększyć plony**. Ważnym wynalazkiem technicznym był między innymi **siewnik** skonstruowany na początku stulecia przez Anglika Jethro Tulla (czytaj: dżetro tala). W Holandii i Anglii w 2. połowie XVIII w. osiągnięto wydajność uprawy zbóż na poziomie 10 ziaren z jednego wysianego (w Europie Środkowo-Wschodniej uzyskiwano wówczas poniżej 5 ziaren). Ponieważ dzięki plodozmianowi ugorowanie części ziemi było zbędne, **zwiększał się areal** uprawianych gruntów. Rozwinięto także uprawę **roślin przemysłowych**: lnu, rzepak, chmielu i tytoniu, która zwiększała dochody rolników oraz po-

zwaląca z tego samego obszaru ziemi utrzymać większą liczbę osób. Upowszechnienie uprawy **kukurydzy**, a znacznie później też **ziemniaków**, **ograniczyło głód w Europie**.

Melioracje – zespół zabiegów polepszających użyteczność rolną gleb przez regulację stosunków wodnych; zabiegi te polegają na nawadnianiu obszarów z niedoborem wody oraz odprowadzaniu wody z miejsc, w których występuje ona w nadmiarze.

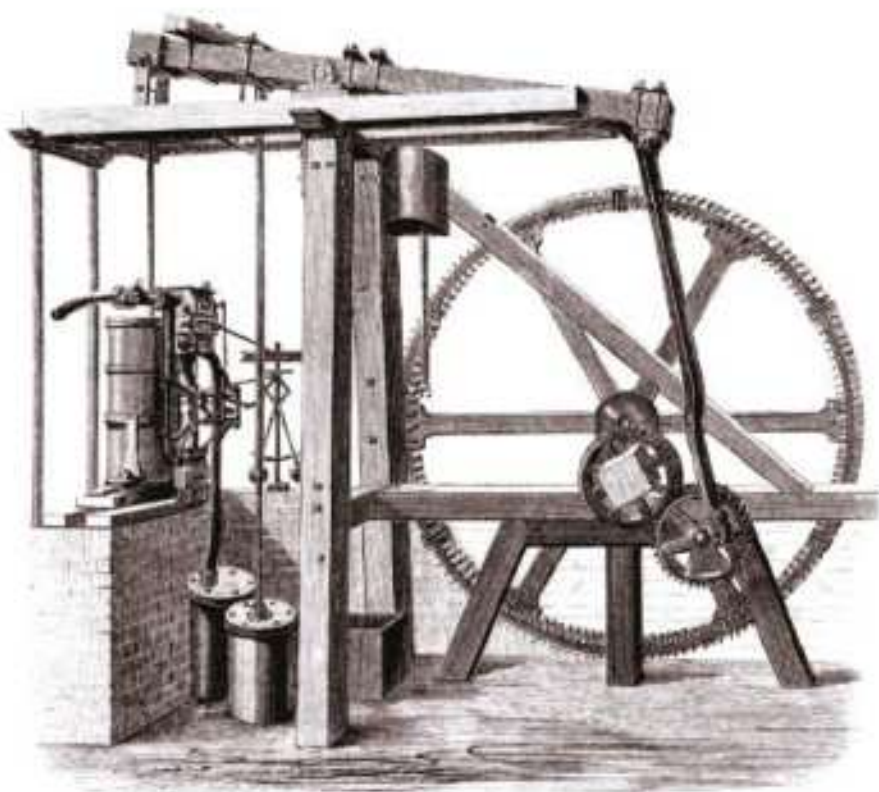
W Anglii w wyniku trwającego procesu **grodzenia** (zobacz rozdz. I.7.) większość gruntów rolnych znalazła się w rękach wielkich właścicieli ziemskich. Chętnie oddawali oni w dzierżawę zgromadzoną ziemię i udzielali dzierżawcom pożyczek na modernizację metod produkcji. Powstawały w ten sposób **duże gospodarstwa rolne** (większość obejmowała powyżej 60 hektarów), w których stosowano **nowoczesne narzędzia i techniki rolne**. Hodowano w nich owce na wełnę, a także rozwijano zróżnicowaną produkcję mięsną i roślinną, obejmującą nowe rasy zwierząt hodowlanych i nowe rodzaje upraw. O zakresie produkcji decydowała kalkulacja ekonomiczna, gdyż gospodarstwa te produkowały głównie **na rynek**. Wzrost ilości produktów rolnych dostępnych w obrocie towarowym zapewniał wyżywienie **rosnącej liczbie ludności miast** (trafiali do nich m.in. drobni rolnicy, którzy utracili swoją ziemię). Duże gospodarstwa były też źródłem **kapitału** oraz **surowców** dla rozwoju innych dziedzin gospodarki, w tym przemysłu.

Przemiany społeczno-ekonomiczne, jakie narastały w Anglii od początku epoki nowożytnej, spowodowały, że w **2. połowie XVIII w.** rozpoczęła się tam **rewolucja przemysłowa**. Inne kraje Europy objęła ona dopiero z początkiem następnego stulecia. Wyjątkowość sytuacji w Anglii wynikała z wysokiego stopnia zaawansowania przemian struktury społecznej oraz z **siły grup angażujących się w nowoczesne dziedziny produkcji i operacje finansowe**. Podstawą rozwoju przemysłowego były **wydajne, nowoczesne rolnictwo i duży przyrost naturalny**. Ponadto kraj korzystał z posiadanych **kolonii**, które stanowiły źródło surowców i dodatkowy rynek zbytu dla wytwarzanych produktów. Co więcej – Anglia okazała się ojczyzną licznych **wynalazców**.

rewolucja
przemysłowa

Rewolucję przemysłową umożliwiły **wynalazki**, które **usprawniały proces wytwarzania produktów**, choć w XVIII w. nie stosowano ich powszechnie. Do najważniejszych wynalazków należały: maszyna parowa, wiertarka pionowa, żelazny miech, wielkie piece, w których zastosowano węgiel i koks, przędzarka mechaniczna oraz mechaniczny warsztat tkacki. **W niektórych gałęziach produkcji** (przędzalnictwie, tkactwie oraz hutnictwie), a także w górnictwie **pracę ręczną częściowo zastępowała praca maszynowa**. Był to **początek procesu koncentracji produkcji w fabrykach** – dużych zakładach opierających wytwórczość na pracy maszyn obsługiwanych przez pracowników najemnych (robotników).

Już na początku XVIII w. wynaleziono **silnik parowy**. Od 1711 r. tego typu maszyn używano w kopalniach do odpompowywania wód podziemnych. Jednak były one mało wydajne i niebezpieczne w użyciu. Prawdziwym przełomem okazało się **ulepszenie tego wynalazku przez Jamesa Watta** (czytaj: dżejmsa łota) **w latach 60. tego stulecia**. Efektywniejsze maszyny parowe stały się odtąd coraz powszechniej używanym **źródłem energii i napędu** dla miechów, młotów

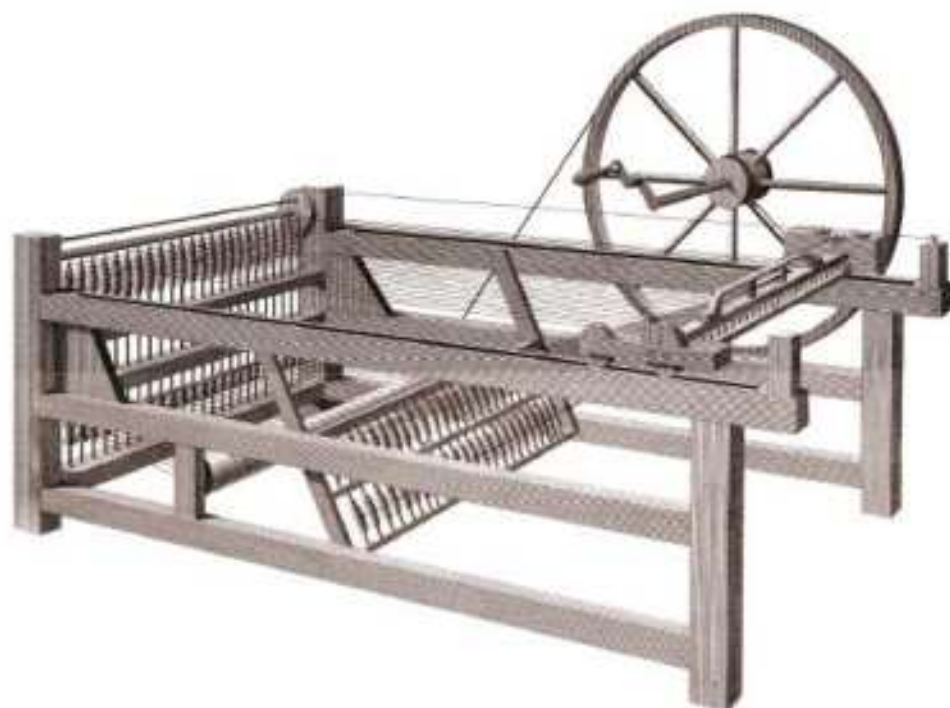
i maszyn walcujących w hutnictwie oraz maszyn przędzalniczych i tkackich. Miały przez to kluczowe znaczenie dla rewolucji przemysłowej.

Silnik parowy Jamesa Watta z 1769 r.

W 1775 r. James Watt w spółce z Matthew Boultonem (czytaj: matiu boultonem) stworzyli pierwszą na świecie fabrykę maszyn parowych, mieszczącą się w pobliżu Birmingham (czytaj: bermingam) w centralnej Anglii.

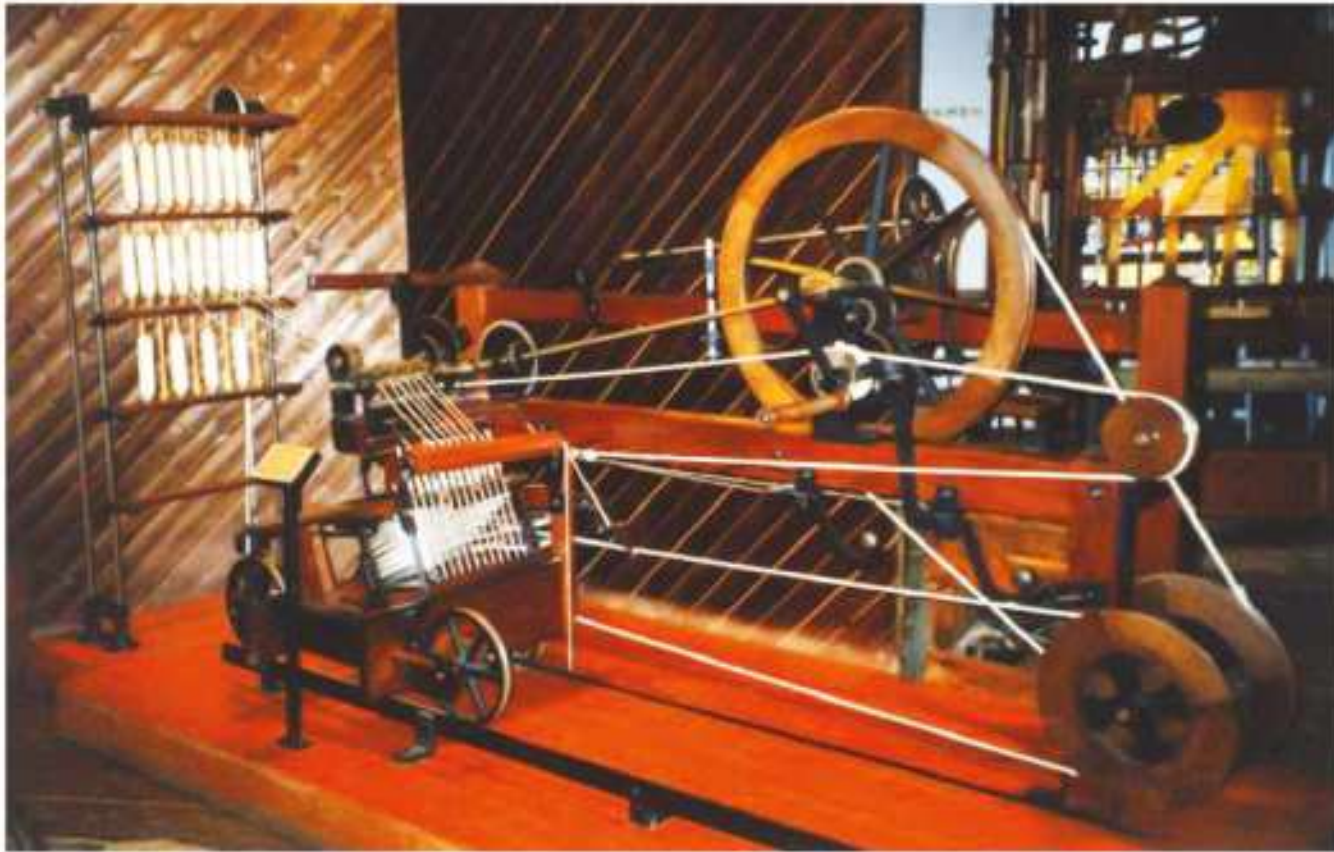
Szczególnie szybko postęp techniczny następował w przemyśle **tekstylnym**. Jednym z pierwszych usprawnień było **latające czółenko**. Wprowadzano je w ruch nie dłonią, ale przez mechanizm stanowiący część maszyny tkackiej. Udoskonalenie i przede wszystkim przyśpieszenie przędzenia nici stało się możliwe dzięki wynalazieniu w latach 60. XVIII w. przez Jamesa Hargreavesa (czytaj: dżejmsa hargriw-sa) maszyny nazwanej „**spinning Jenny**” (czytaj: spinin dżeny, pol. „przędzająca Jenny”). Pozwalała ona prząść wiele nici równocześnie. **Przędzarka „rama wodna”** (wynalazek Richarda Arkwrighta, czytaj: riczarda arkrajta) była poruszana już nie siłą ludzką, lecz za pomocą energii wodnej. Dzięki stworzonej w 1779 r. przez **Samuela Cromptona** (czytaj: kromptona) **przędzarce mule** (czytaj: miul) wytwarzano znacznie cieńsze i mocniejsze nici, niż dotąd to było możliwe. Stopniowo w Anglii koncertowano się na produkcji **tkanin bawełnianych** zamiast wełnianych. Bawełnę sprowadzano z kolonii, a tkaniny z niej robione tkano na **krośnie mechanicznym** wynalezionym w 1784 r. przez **Edmunda Cartwrighta** (czytaj: kartrajta).

Krosno mechaniczne mogło być napędzane zarówno kołem wodnym, jak i silnikiem parowym.

Przędzarka mechaniczna zwana „przędzająca Jenny”

Urządzenie to powstało w 1764 r. Była to wielowrzecionowa maszyna przędzalnicza obsługująca początkowo 16 wątków przędzy jednocześnie, a po udoskonaleniach – 60.

Model przędzarki mule z Muzeum Początków Industrializacji w Wuppertalu (Niemcy)

W XVIII w. nastąpił szybki rozwój **hutnictwa**, co wynikało ze wzrostu zapotrzebowania na żelazo wykorzystywane do produkcji coraz liczniejszych narzędzi i maszyn. Ważnym krokiem do uzyskania wyższej jakości żelaza i stali było opracowanie w latach 80. metody produkcji wykorzystującej nowy typ pieca – **piec pudlarski**. Używano w nim **węgla kamiennego lub koksu**, a nie drogiego i coraz trudniej dostępnego węgla drzewnego. **Ulepszono także metody obróbki** wytopionych brył żelaza i stali – zamiast kucia zaczęto stosować walcowanie. Produkcja stała się mniej pracochłonna i tańsza, a wyroby miały lepszą jakość. Następstwem zapotrzebowania angielskich zakładów hutniczych na węgiel kamienny był **rozwój górnictwa**.

Rewolucja przemysłowa ściśle wiązała się ze zmianami w **transporcie i komunikacji** (w tej dziedzinie ważnych osiągnięć dokonano nie tylko w Anglii, lecz także w innych krajach). Zwiększenie możliwości przewozu surowców i gotowych towarów nastąpiło dzięki **ulepszeniu szlaków lądowych i rzecznych**. Wytyczano szersze, lepiej utwardzone drogi, a także tworzone nowe przeprawy przez rzeki. W 1779 r. w zachodniej Anglii oddano do użytku pierwszy most zbudowany z żeliwa (Iron Bridge, czytaj: ajen bridż). Ponadto regulowano rzeki i budowano kanały – przykładem jest kanał Bridgewater (czytaj: bridżłoter) w północno-zachodniej Anglii o długości 65 kilometrów.

usprawnienie
transportu
i komunikacji

Iron Bridge nad rzeką Severn (czytaj: sewern) w hrabstwie Shropshire (czytaj: szropsze) w zachodniej Anglii

maszyny parowe
w transporcie

W latach 70. XVIII w. podjęto pierwsze **próby wykorzystania silnika parowego do napędu łodzi i statków**. W Stanach Zjednoczonych Ameryki John Fitch (czytaj: dżon ficz) opracował mechanizm, w którym zastosował silnik parowy do napędu wiosł umieszczonych w tylnej części statku. Jego **parostatek** rozpoczął rejsy w 1790 r. Jednak praktyczniejsze i stosowane później z powodzeniem okazało się rozwiązanie zaproponowane już w 1783 r. we Francji przez Claude'a d'Abbansa (czytaj: kłoda dabasa). Zaprezentował on wówczas prototyp łodzi Pyroscaphe (czytaj: piroskaf), w której **silnik parowy napędzał koła łopatkowe umieszczone po bokach statku**. W 1783 r. we Francji człowiek po raz pierwszy wzniósł się w powietrze za pomocą nowego wynalazku – **balonu**.

Lot balonu w ogrodach pałacu Aranjuez (czytaj: aranhuez) nieopodal Madrytu na obrazie hiszpańskiego malarza Antonia Carnicero (czytaj: karnisero), ok. 1784 r.

Możliwość wzniesienia się człowieka w powietrze ekscytowała całą Europę. Wynalazcami balonu byli Francuzi – bracia Montgolfier (czytaj: mągolfje), a pierwszy lot odbył się 15 października 1783 r. W Polsce pierwszy balon wzniósł się już w następnym roku w Krakowie.

przemiany
kapitalistyczne

W Holandii i Anglii już od XVI w. najszybciej postępował proces **konsolidacji kapitału**. Polegał on na skupieniu dużych zasobów finansowych w rękach stosunkowo nielicznej grupy osób, które zgromadzony **kapitał przeznaczają na inwestycje**. Byli to zarówno przedstawiciele bogatego mieszczaństwa, jak i właściciele ziemscy. Stawali się posiadaczami manufaktur, później też fabryk, a także podejmowali przedsięwzięcia handlowe w Europie i w koloniach. Uczestniczyli w wymianie pieniężnej i towarowej na **giełdzie**, gdzie dokonywano również obrotu weksłami, obligacjami państwowymi i akcjami. Operacje finansowe, powstające **spółki akcyjne**,

rozwijające się przedsięwzięcia produkcyjne w postaci wielkich gospodarstw rolnych oraz zakładów przemysłowych przyspieszały rozwój gospodarki. Kształtował się w ten sposób system ekonomiczny nazwany z czasem **kapitalizmem**.

Akcja – papier wartościowy potwierdzający udział jego właściciela w majątku spółki. Przynosił zysk z przedsięwzięcia podjętego przez spółkę, zwany dywidendą, proporcjonalny do włożonego wkładu.

Myśl ekonomiczna

W XVIII w. władcy i ich ministrowie **nadal prowadzili politykę gospodarczą opartą na merkantylizmie**. Miała ona zapewnić dochody dla skarbu państwa, okazała się jednak niezbyt korzystna dla rozwoju działalności produkcyjnej i pomysłowości inicjatyw ekonomicznych poddanych. W związku z tym rozwinęły się **teorie dotyczące reguł rozwoju gospodarczego**, które **odchodziły od koncepcji merkantylizmu**. Popularną doktryną ekonomiczną, ukształtowaną w 2. połowie XVIII w. **we Francji**, stał się **fizjokratyzm**. Jego twórcą był **François Quesnay** (czytaj: franśła kene), królewski lekarz, a także teoretyk ekonomii. Fizjokraci za **główne źródło bogactwa** uznawali nie handel i produkcję manufakturową, ale **ziemię i rolnictwo**, którego rozwój miał gwarantować wzrost dochodów społeczeństwa.

fizjokratyzm

W przeciwieństwie do merkantylistów fizjokraci opowiadali się za **wolną konkurencją**. Występowali przeciwko nadmiernym cłom i podatkom oraz ograniczaniu wolności gospodarczej. Uważali, że zadaniem państwa jest jedynie ochrona porządku oraz prawa własności, bezpieczeństwa i swobody gospodarowania. Według fizjokratów **podstawą gospodarki** były **wielkie gospodarstwa rolne produkujące na rynek**, należące do przedsiębiorców rolnych dysponujących kapitałem. W drobnych rolnikach widzieli wyłącznie konsumentów wytwarzanych na własne potrzeby płodów rolnych, nieprzynoszących korzyści gospodarce. Rzemiosłu i manufakturom oraz handlowi przypisywali mniej istotną funkcję przerobu i dystrybucji wytworzonych przez rolnictwo produktów.

wolna konkurencja

Szkocki filozof i ekonomista **Adam Smith** (czytaj: smif) stworzył doktrynę **liberalizmu gospodarczego**. W dziele *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* (1776 r.) wskazał warunki niezbędne jego zdaniem do tego, aby **system rynkowy** działał sprawnie i prowadził do rozwoju gospodarczego kraju. Smith uważał za konieczne, aby rynki były **wolne od interwencji ze strony państwa** i kształtowane przez **konkurencję między producentami**. Zgodnie z jego przekonaniem ludzie prowadzący działalność gospodarczą dążą do korzyści osobistych – starają się jak najskuteczniej osiągnąć zysk. Mogą to zrobić tylko poprzez inwestowanie w rozwój produkcji i dostosowanie jej do potrzeb konsumentów. W ten sposób, kierując się egoistycznymi pobudkami, podejmują takie działania, które są korzystne dla rynku i w ostatecznym rozrachunku służą społeczeństwu i państwu. Mechanizm ten Smith nazwał „**niewidzialną ręką rynku**”. Analizując problem **pomnażania bogactwa narodów**, podkreślał znaczenie **wytwórczości** zarówno w rolnictwie, jak i w przemyśle, a także **specjalizacji pracy**, dzięki której wzrastały wydajność i opłacalność produkcji oraz obniżały się jej koszty.

liberalizm gospodarczy

Przemiany społeczne

Na przestrzeni XVIII w. (zwłaszcza w jego drugiej połowie) liczba ludności Europy zaczęła wrastać w nienotowanym dotąd tempie. **Przyrost demograficzny** był możliwy dzięki opisanemu wzrostowi produkcji rolnej i upowszechnieniu nowych upraw. Ważnym czynnikiem stał się także rozwój transportu, gdyż pozwalał on na sprzedaż artykułów spożywczych również z dala od lokalnego rynku. Dzięki sprawniejszemu przewozowi żywności mogła ona docierać w regiony dotknięte nieurodzajem. Miało to poważny wpływ na ograniczenie zjawiska głodu. Czynniki te decydowały także o rozwoju miast, gdyż pozwalały coraz większej liczbie osób podejmować pracę poza rolnictwem. Ogólny wzrost poziomu życia, a ponadto higieny (przynajmniej w zamożniejszych rodzinach) wpływał na lepszy stan zdrowia. W konsekwencji tych zjawisk w 2. połowie XVIII w. nastąpił zdecydowany spadek śmiertelności.

Przyrost ludności wybranych krajów europejskich w XVIII w.
(dane w mln mieszkańców)

	1700 r.	1800 r.
Anglia z Walią	5,8	8,2
Francja	20	27
Hiszpania z Portugalią	9	13,4
kraje Rzeszy Niemieckiej	15,5	22

Wraz z rozwojem wielkich gospodarstw rolnych, przemysłu oraz innych przedsięwzięć wymagających dużego kapitału (np. handlowych) kształtowały się też **nowe relacje społeczne**. Dotyczyło to przede wszystkim Anglii i Holandii, choć początki tego procesu można było dostrzec w 2. połowie XVIII w. także w innych krajach zachodniej Europy. Pozycja jednostki coraz częściej zależała od posiadanej **własności**, a nie jak dotąd – od urodzenia. Źródłem powodzenia życiowego stawały się w większym stopniu wykształcenie i pracowitość, a nie tylko przynależność stanowa. Dlatego też system stanowy tracił częściowo na znaczeniu, a **szlachta i arystokracja** na zachodzie Europy odczuwały, że ich dominująca pozycja słabnie. Powstała nowa warstwa społeczna – **burżuazja**. Nazwą tą określa się zamożne mieszczaństwo – właścicieli wielkich przedsiębiorstw handlowych, zakładów produkcyjnych i instytucji finansowych.

burżuazja

Początki produkcji fabrycznej prowadziły do ukształtowania się warstwy **robotników** – osób wywodzących się w dużym stopniu z grup migrujących ze wsi do miast w poszukiwaniu pracy. Robotnikami stawali się też często rzemieślnicy, którzy przegrywali w konkurencji z produkcją przemysłową oraz osoby nieposiadające dotąd stałego zajęcia. Pracodawcy łatwo znajdowali chętnych do podjęcia pracy w przemyśle. W konsekwencji nisko wykwalifikowani robotnicy byli przez nich źle opłacani, pracowali w trudnych warunkach i cały czas groziła im utrata pracy. Obawiali się, że wprowadzanie do procesu produkcji nowych maszyn pozbawi ich zatrudnienia, więc organizowali wystąpienia polegające na ich niszczeniu. Ruch ten, którego początki sięgają lat 70. XVIII w., nasilił się w Anglii (pod nazwą luddyzmu) w 2. dekadzie XIX w.

robotnicy

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw dokonania naukowe z XVIII w. i ich twórców.
2. Wyjaśnij pojęcia „rewolucja agrarna” i „rewolucja przemysłowa”. Na jakich obszarach miały miejsce te zjawiska? Jak rozumiesz pojęcie „kapitalizm”?
3. Wytlumacz, w jaki sposób rewolucja przemysłowa zmieniała procesy produkcji. Jaki wpływ wywierała na gospodarkę?
4. Omów poglądy fizjokratów oraz Adama Smitha na gospodarkę.
5. Określ, w jaki sposób przemiany ekonomiczne w XVIII w. wpływały na relacje społeczne.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- W XVIII w. rozwinęły się nauki eksperymentalne: fizyka, chemia i biologia. Do najwybitniejszych uczonych tego okresu należeli: **Alessandro Volta**, **Antoine Lavoisier** i **Karol Linneusz**. s. 8
- **Rewolucja agrarna** została zapoczątkowana w Holandii i Anglii. Doprowadziła do zwiększenia plonów i **wzrostu produkcji przeznaczonej na rynek**. Dzięki temu nastąpiły ograniczenie zjawiska głodu, poprawa warunków bytowych i szybszy przyrost demograficzny (zwłaszcza wzrost liczby ludności miast). s. 10
- Anglia była jedynym krajem, w którym w 2. połowie XVIII w. trwała **rewolucja przemysłowa**. Polegała ona na częściowym zastępowaniu pracy ludzi **pracą maszyn** w niektórych gałęziach produkcji. Dotyczyło to zwłaszcza **przemysłu tekstylnego**, a także **górnictwa i hutnictwa**. s. 11
- W wyniku rozwoju szlaków lądowych i rzecznych **usprawniono transport**. Dokonano nowych wynalazków, takich jak **parostatek** i **balon**. s. 13
- Rewolucja przemysłowa nie byłaby możliwa bez zastosowania **maszyn parowych**. Konstrukтором ich udoskonalonej wersji był **James Watt**. s. 14
- **Przemiany kapitalistyczne** wiązały się z **inwestycjami kapitału** w produkcję i handel oraz z operacjami finansowymi, zwłaszcza odbywającymi się na **gieldach**. s. 14
- W XVIII w. rozwijała się myśl ekonomiczna podkreślająca wagę **wolnej konkurencji na rynku** i **swobody inicjatyw gospodarczych** jednostek, której nie powinno ograniczać państwo. s. 15
- Do ważnych twórców koncepcji ekonomicznych należeli **François Quesnay** (fizjokratyzm) oraz **Adam Smith** (liberalizm gospodarczy). s. 15
- W następstwie przemian ekonomicznych wyłoniły się nowe grupy społeczne: **burżuazja** i **robotnicy** fabryczni. s. 16

2. Idee oświecenia i kultura XVIII-wiecznej Europy

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie idee rozwinęły się w epoce oświecenia;
- poznasz najważniejszych twórców myśli oświeceniowej i kultury w XVIII w.;
- przeczytasz o dokonaniach w różnych nurtach kultury XVIII w.

Idee epoki oświecenia

oświecenie

Początki nurtu kultury europejskiej określanego mianem **oświecenia** sięgają schyłku XVII w. Okresem triumfów nowej epoki był natomiast XVIII w. Oświeceniowe idee kształtowały się **początkowo** zwłaszcza w **Anglii**. Rozwinęli je i spopularyzowali przede wszystkim myśliciele francuscy. **Francja**, a głównie Paryż, stanowiły w XVIII w. **centrum oświeceniowej kultury europejskiej**. Język francuski stał się językiem ludzi wykształconych i warstw wyższych w całej Europie. Ważnymi ośrodkami oświecenia były również **kraje niemieckojęzyczne**. Kultura oświecenia rozprzestrzeniła się na cały kontynent, a także wśród społeczności Europejczyków mieszkających w koloniach.

myśl oświeceniowa

Większość myślicieli i pisarzy tej epoki wierzyła w nieograniczone **możliwości ludzkiego umysłu** i **ulepszania** dzięki niemu **świata**. Cenili oni **rozum** oraz odwagę i umiejętność posługiwania się nim. Uważali umysł za uniwersalne narzędzie poznawania i objaśniania **zasad kierujących** nie tylko przyrodą, lecz także **ludzkim życiem, społeczeństwami**, kulturą czy polityką. Poznanie tych reguł stanowiło punkt wyjścia dla właściwego kształtowania losu zarówno jednostek, jak i państw. Myśliciele okresu oświecenia byli pełni **optymizmu** co do przyszłości cywilizacji ludzkiej, wierzyli w potęgę wiedzy i ideę stałego **postępu**. W odróżnieniu od ludzi renesansu nie dążyli do przywrócenia chwały odległych epok, gdyż chcieli sami stworzyć lepszy świat. Celem, który stawiali przed sobą, było – zgodnie ze słowami Anglika Jeremy’ego Benthama (czytaj: dżeremiego bentama) – „jak największe szczęście jak największej liczby ludzi”.

” *Oświeceniem nazywamy wyjście człowieka z niepełnoletności, w którą popadł z własnej winy. Niepełnoletność to niezdolność człowieka do posługiwania się własnym rozumem, bez obcego kierownictwa. Zawinioną jest ta niepełnoletność wtedy, kiedy przyczyną jej nie jest brak rozumu, lecz decyzji i odwagi posługiwania się nim bez obcego kierownictwa. Sapere aude*! Miej odwagę posługiwać się swym własnym rozumem – tak oto brzmi hasło oświecenia.*

~ Immanuel Kant

* *sapere aude* – odważ się być mądrym

Osiągnięcie tego celu wymagało, aby człowiek był wolny w posługiwaniu się rozumem i aby posiadał zdolności jego wykorzystywania. Dlatego też nadrzędnym hasłem stało się „**oświecanie umysłów**”. Oświecanie polegało na szerzeniu wiedzy oraz zwalczaniu przesądów, czyli wszystkiego, co przyjmowano na wiarę, zamiast w wyniku krytycznego namysłu. **Krytycyzm** był jednym z najważniejszych postulatów myśli oświeceniowej. Oświeceniowi myśliciele uważali, że tradycyjne przekonania i sposoby urządzenia świata powinny zostać na nowo przemyślane. **Wątpiono w wartość dotychczasowych autorytetów**, zwłaszcza religii i Kościoła. Natomiast szczególny nacisk kładziono na kwestie wolności i niezależności umysłowej człowieka, na **swobodę** posiadania i głoszenia przez niego własnych **poglądów**.

Dzięki **praktycznemu zastosowaniu wyników badań naukowych** coraz więcej osób interesowało się odkryciami i wynalazkami. Dopiero w XVIII w. osiągnięcia uczonych dwóch poprzednich stuleci (np. teoria heliocentryczna Kopernika) stały się powszechnie znane. Co ważne – zostały przyswojone i zaakceptowane, a także wpłynęły na sposób rozumienia świata. Stopniowo kształtował się **światopogląd**, który wyjaśnień dla otaczającej rzeczywistości szukał **raczej w nauce niż w religii**. Nie dotyczyło to oczywiście szerokich rzesz społeczeństwa, lecz warstw elitarnych.

Stronica z dzieła Woltera *Elementy filozofii Newtona* z 1738 r.

Ilustracja przedstawia Woltera pracującego nad swoim dziełem. Boskie światło, które oświeśla rękopis, pochodzi od zasiadającego powyżej Newtona. Odbija je z pomocą zwierciadła Émilie du Châtelet (czytaj: emili du szatle) – francuska matematyczka i fizyczka. To ona przetłumaczyła na francuski najważniejsze dzieło Newtona *Philosophiae naturalis principia mathematica* (czytaj: filozofie naturalis principia matematika).

W epoce oświecenia po raz pierwszy mocno podważono przekonanie o prawdziwości przekazu Pisma Świętego i zakwestionowano podstawy wiary religijnej. Wprawdzie postawa odrzucenia istnienia Boga (ateizm) była wciąż rzadkością, jednak konkretne **religie**, w tym chrześcijaństwo, **zaczęto traktować jako twór ludzki**, a nie boski. Wielu myślicieli oświecenia uważało się za **deistów**. Zwolennicy tego poglądu wierzyli w istnienie Istoty Najwyższej – stwórcy świata i zasad w nim obowiązujących. Jednak sądzili, że nie wpływa ona na dalszy rozwój świata, nie interweniuje w życie ludzi, nie przekazuje też żadnych objawień (nie natchnęła więc też autorów Biblii, która jest zwykłym tekstem stworzonym przez ludzi). W związku z tym deiści nie uznawali kultów religijnych. Wielu z nich uważało także, że **Kościół** wywiera negatywny wpływ na ludzi, ponieważ podtrzymuje przesady oraz umacnia stary porządek społeczny i polityczny. W związku z tym domagali się **ograniczenia jego wpływów**, szczególnie w zakresie szkolnictwa. Postulatem oświecenia było zeświecczenie, czyli **laicyzacja**, kultury i życia społecznego.

laicyzacja kultury
i życia społecznego

Oświeceniowe koncepcje społeczno-polityczne

Twórcy oświeceniowych idei bardzo wiele uwagi poświęcili człowiekowi jako istocie społecznej, a więc posiadającej przypisane jej w sposób naturalny prawa i obowiązki wobec wspólnoty. Takie stanowisko wiązało się z podejmowaniem problemu **władzy, jej źródeł oraz relacji między władzą a jednostką**.

naturalne prawa
człowieka

Myśliciele oświecenia uważali, że każdy człowiek ma **naturalne prawa**, z którymi się rodzi. Wśród nich znajdują się prawa do życia, wolności, posiadania własności i do szczęścia. Byli przekonani, że istniejące dotąd systemy państwowe nie zapewniały realizacji tych uprawnień. Dążyli zatem do **reformy stosunków społecznych** poprzez zniesienie przywilejów stanowych. Domagali się też zmian w sposobie rządzenia, które umożliwiłyby **udział w sprawowaniu władzy ludziom**, którzy tym samym staliby się już **obywatelami, a nie poddanymi**. Chcieli, aby porządek społeczny opierał się na takich wartościach, jak: poszanowanie **wolności jednostki** i swobody ludzkich inicjatyw, **równość wobec prawa** oraz **tolerancja w kwestiach religijnych**.

„ *Żaden człowiek nie otrzymał od natury prawa rządzenia innymi. Wolność jest darem nieba, a każda jednostka tego samego gatunku ma prawo cieszyć się nią, skoro tylko dojdzie do rozumu.*

myśliciele
oświecenia

John Locke (1632–1704) na portrecie autorstwa Godfreya Knellera (czytaj: godfreja nelera), 1697 r.

~ Denis Diderot

Jednym z najważniejszych źródeł idei politycznych, charakterystycznych dla epoki oświecenia, były poglądy Anglika **Johna Locke'a** (czytaj: džona loka), działającego jeszcze **u schyłku XVII w.** Jego najważniejsze dzieła, między innymi **Dwa traktaty o rządzie**, ukazały się na przełomie lat 80. i 90. tego stulecia. Locke głosił, że celem państwa nie jest tworzenie praw, ale jedynie **zabezpieczenie przestrzegania praw naturalnych** – wolności człowieka, jego możliwości dysponowania własnym majątkiem i swobody sumienia. Aby to czynić, zostało powołane mocą **umowy społecznej** zawartej przez świadome jednostki. Zatem to **ludzie są źródłem władzy**. Jeśli rządzący działają przeciw nim i naruszają ich naturalne prawa, słuszny staje się **opór wobec władzy**.

Źródło historyczne

Fragment *Dwóch traktatów o rządzie* Johna Locke'a, 1689 r.

Skoro wszyscy ludzie są, jak to już zostało powiedziane, wolni, równi i niezależni w stanie natury, nikt nie może bez własnej *zgody* zostać tego stanu pozbawiony i poddany władzy politycznej innego. Jedyne sposoby, w jaki można oddać swą naturalną wolność i *nałożyć okowy społeczeństwa obywatelskiego*, jest uгода z innymi dotycząca połączenia i zjednoczenia się z nimi w społeczność, zawarta dla zapewnienia im wygody, bezpieczeństwa i pokojowego współżycia, a także dla zabezpieczenia prawa korzystania z ich własności oraz lepszej ochrony przed wszystkimi, którzy nie należą do wspól-

noty. Taka grupa ludzi, zawiązując wspólnotę, nie narusza wolności pozostałych, gdyż ci trwają, jak poprzednio, w wolności stanu natury. Kiedy jakaś grupa ludzi *porozumiała się co do zawiązania wspólnoty* bądź powołania rządu, wówczas przyłączają się oni do niej równocześnie i tworzą *jedno ciało polityczne*, w którym *większość* posiada uprawnienia do działania i pociągania za sobą reszty.

J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 230–231.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, w jaki sposób John Locke rozumie wolność w zorganizowanym społeczeństwie obywatelskim.
2. W jakim celu – zdaniem Johna Locke’a – ludzie tworzą społeczność? Jakie zadania ma ona wypełniać?

Francuski myśliciel, prawnik i pisarz polityczny **Monteskiusz** spopularyzował koncepcję **trójpodziału władzy**. Jej istotą była wzajemna niezależność od siebie władzy **ustawodawczej** (tworzącej prawo), **wykonawczej** (odpowiedzialnej za wprowadzanie go w życie) i **sądowniczej** (sprawującej funkcje kontrolne i dbającej o przestrzeganie prawa). Monteskiusz uważał, że tylko równowaga pomiędzy tymi trzema aspektami władzy zapobiegnie despotycznym rządóm.

Francuz **Volter** był ceniony przede wszystkim jako pisarz (prozaik, dramaturg i publicysta), ale także filozof oraz historyk. Rozpowszechnił we Francji angielskie osiągnięcia w zakresie myśli filozoficznej. Ponadto chwalił angielski system społeczno-ustrojowy – najważniejszym dziełem poświęconym tej tematyce były wydane w 1734 r. *Listy o Anglikach*. W swojej twórczości (m.in. w *Traktacie o tolerancji*) występował gwałtownie przeciwko **fanatyzmowi i zacofaniu intelektualnemu** oraz głosił **tolerancję i sprawiedliwość w relacjach społecznych**. Był zwolennikiem rządów **oświeconego monarchy**, który stałby na straży tych wartości. Uważał się za deistę oraz **krytykował religie objawione i ich instytucje**, zwłaszcza Kościół katolicki.

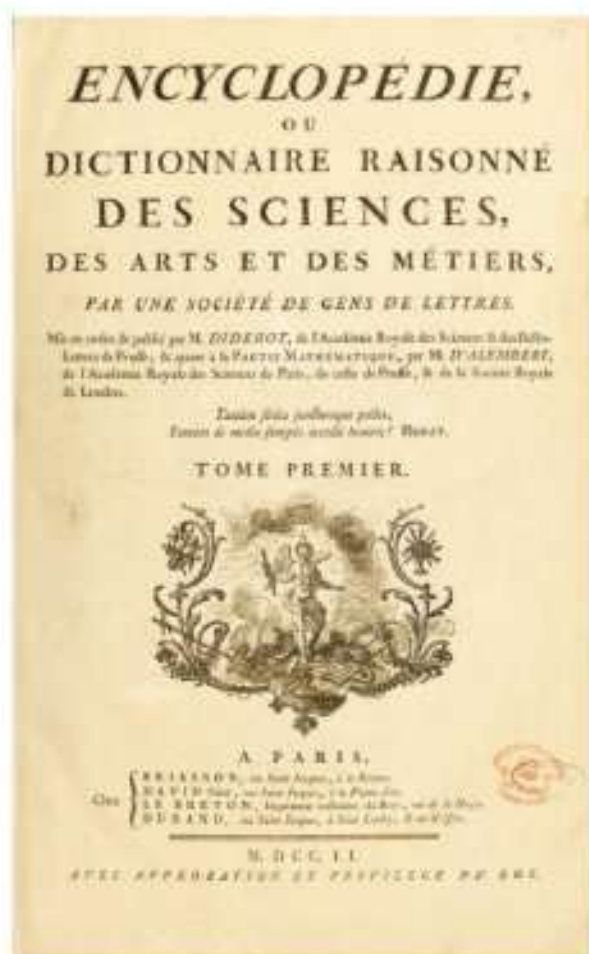
Volter (właśc. François-Marie Arouet, czytaj: franśa-mari arue, 1694–1778) na obrazie Maurice’a Quentina de La Toura (czytaj: morisa kątena de la tura), 1735 r.

Pochodzący ze szwajcarskiej Genewy i piszący po francusku filozof i pisarz **Jean-Jacques Rousseau** (czytaj: żan-żak russo) wyróżniał się pod wieloma względami spośród myślicieli oświecenia. Przede wszystkim – w przeciwieństwie do innych twórców epoki – **podważał wiarę w dobroczynną moc cywilizacji**. Uznał, że jest ona raczej źródłem zepsucia ludzkiej natury niż postępu. Według niego cywilizacja nie przyniosła ludziom szczęścia, ale doprowadziła do zjawisk, które uważał za szkodliwe: wytworzenia się własności prywatnej i nierówności społecznych. Tworząc społeczeństwo, ludzie utracili swoją naturalną dobroć, którą posiadali, nim ono powstało. Rousseau rozwinął koncepcję umowy społecznej rozumianej jako **dobrowolne poddanie się jednostek interesowi wspólnoty**. Najważniejszymi wartościami, które warto pielęgnować w życiu społecznym, były dla niego jedność wspólnoty i równość jej członków. Do najważniejszych dzieł Rousseau należą *Rozprawa o pochodzeniu i podstawach nierówności między ludźmi* oraz *Emil, czyli o wychowaniu*, a także *Umowa społeczna*.

Rozwój myśli oświeceniowej wraz z przemianami społeczno-ekonomicznymi tego czasu podważały podstawy starego porządku ustrojowego oraz wprowadzały do polityki nowe idee. Koncentrowały się one na hasłach wolnościowych i postulatach decydowania obywateli o samych sobie i o sprawach państwa. Zjawiska te stały między innymi **u podłoża dwóch rewolucji**, które zmieniły dzieje świata: **amerykańskiej** (uzyskanie niepodległości przez kolonie angielskie w Ameryce Północnej i powstanie USA) oraz **francuskiej** (nazywanej często burżuazyjną).

Działalność zwolenników oświecenia

Strona tytułowa pierwszego tomu francuskiej *Encyklopedii*, 1751 r.

Prace nad *Encyklopedią* rozpoczęły się w 1746 r. Głównymi jej redaktorami byli Denis Diderot (czytaj: deni didro) i Jean d'Alembert (czytaj: żan dałaber). Zawarte w niej teksty miały licznych autorów – najwięcej haseł napisał wszechstronnie wykształcony arystokrata Louis de Jaucourt (czytaj: lui de żakur). Wśród twórców tekstów zamieszczonych w *Encyklopedii* znaleźli się też m.in.: François Quesnay, Wolter i Jean-Jacques Rousseau. Do 1789 r. wydawnictwo to sprzedano w blisko 25 tysiącach egzemplarzy, z czego połowa znalazła nabywców poza granicami Francji.

Istotą oświecenia (zgodnie z jego nazwą) było przeciwstawianie się niewiedzy i ignorancji, dlatego **kształcenie umysłów** i edukacja stanowiły jego zasadnicze cele. Wśród wyższych warstw społecznych duże zainteresowanie budziły pokazy i prelekcje dotyczące nauki czy kultury. Zwiększały się nakłady książek, broszur i gazet, które poszerzały wiedzę o świecie. Od 1702 r. ukazywała się w Anglii pierwsza na świecie gazeta codzienna o zasięgu krajowym. Sławę zdobył wydawany od 1711 r. londyński „*The Spectator*” (czytaj: de spektator) – pismo, które poruszało tematykę społeczną oraz światopoglądową i miało ambicję kształtowania postaw etycznych.

Szczególnie wpływowym dziełem okazała się francuska *Encyklopedia albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł*, której 35 tomów wydano w latach 1751–1780. Została w niej zebrana ówczesna wiedza, głównie z zakresu techniki, ekonomii i nauk przyrodniczych. *Encyklopedia* była przepełniona wiarą w potęgę ludzkiego rozumu i miała laicki charakter. Oznaczało to, że miejsce chrześcijańskiej idei Boga kierującego ludzkimi dziejami zajęła w niej koncepcja stałego postępu będącego dziełem człowieka. *Encyklopedia* wpłynęła na ludzi w większym stopniu poprzez treści światopoglądowe niż przez zawarte w niej specjalistyczne, fachowe informacje.

Oświecenie propagowało pewien idealny **wzorzec człowieka o bardzo szerokich zainteresowaniach**, ceniącego wszystko, co piękne oraz rozwijające intelekt. Zalecano zatem aktywne poszukiwanie wiedzy, poznawanie sztuki i osiągnięć cywilizacyjnych poprzez podróże czy nawiązywanie kontaktów z wybitnymi umysłami epoki.

Ludzie oświecenia byli miłośnikami wszelkich **instytucji łączących życie towarzyskie z intelektualnym i artystycznym**. Popularne stały się towarzystwa czytelnicze i kawiarnie literackie. W licznych klubach dyskusyjnych prowadzono debaty nad problemami filozoficznymi bądź zagadnieniami gospodarczymi. Rozkwit (już od połowy XVII w.) przeżywały **akademie** rozwijające działalność

naukową w zakresie nauk przyrodniczych oraz humanistycznych (historia, filologia). Organizowały one również publiczne odczyty i pokazy. Szczególne miejsce w życiu elit zajmowały **salony** prowadzone w większości przez kobiety z wyższych sfer (arystokracji i burżuazji). Dyskutowano w nich o literaturze, filozofii, nauce, zagadnieniach etycznych i społeczno-politycznych. Niektóre salony stawały się z czasem załączkiem myśli opozycyjnej wobec absolutystycznych władz.

Anicet Lemonnier (czytaj: anise lemonje), *Lektura tragedii Woltera „Sierota chiński” w salonie Madame Geoffrin w 1755 r.* (czytaj: żofrę), 1812 r.

Centrum życia salonowego był Paryż. Salony powstawały jednak także w Szwajcarii i krajach Rzeszy Niemieckiej. Gromadziły krąg znajomych o rozbudzonych zainteresowaniach intelektualnych. Gościły wybitne osobistości i podróżujących cudzoziemców.

W XVIII w. modne stało się **wolnomularstwo**. Wywodziło się z Anglii, a korzeniami sięgało średniowiecznych cechów budowniczych katedr. Osoby wykonujące zawody związane ze wznoszeniem ogromnych świątyń musiały posiadać dużą wiedzę, stąd też związki wolnych mularzy (ang. *free masons*) cieszyły się dużym prestiżem. Z czasem przyjmowano do nich coraz więcej członków honorowych spośród uczonych i elit społecznych. **Łoże** wolnomularskie (masońskie) nabrały charakteru stowarzyszeń, stawiających sobie za cel rozwój intelektualny i moralny oraz działanie na rzecz ogólnie pojętego dobra ludzkości. Rozwijały idee oparte przede wszystkim na wartościach oświeceniowych, ale także religijnych. Propagowały przy tym tolerancję wyznaniową, a przekazy religijne interpretowały zgodnie z własnym sumieniem, a nie według nauki Kościołów chrześcijańskich, do których były negatywnie nastawione. W łóżach obowiązywała rozbudowana **hierarchia** oparta na kolejnych stopniach wtajemniczenia, odrzucano natomiast hierarchię tradycyjną opartą na podziałach społecznych. Działalność łóż miała charakter **tajny**, a ponadto obowiązywały w nich skomplikowane **rytuały**. Otaczała je w związku z tym pewna aura tajemniczości. Łoże ze względu na głoszoną swobodę myśli i niechęć do Kościoła budziły wrogość wśród środowisk bardziej zachowawczych.

Niektórzy wolnomularze odwoływali się do powtarzanych od początku XVII w. przekazów o istnieniu tajnego stowarzyszenia **różokrzyżowców** zmierzającego do odnowy duchowej i doskonalenia się ludzkości. Choć nie ma dowodów na to, że rzeczywiście tajne zrzeszenia różokrzyżowców istniały przed 2. połową XVIII w., to od tego czasu w kręgach masońskich zaczęły powstawać organizacje nawiązujące do mitu różokrzyżowców. Reprezentowały one mniej racjonalny, a bardziej mistyczny kierunek w ramach wolnomularstwa.

Jednym z tajnych stowarzyszeń byli **iluminaci** (określający się jako Liga Dążących do Doskonałości) – grupa, która powstała w Bawarii na przełomie lat 70. i 80. XVIII w. głównie wśród studentów. Z czasem przynależność do niej stała się modna w niemieckich warstwach elitarnych. Jako cele swojej działalności iluminaci wskazywali walkę z zabobonami, wpływami religii i despotyzmem władzy. W kolejnych dziesięcioleciach w różnych krajach Europy oraz w USA powstawały stowarzyszenia nawiązujące do nazwy i tradycji iluminatów.

Literatura XVIII w.

Literatura tworzona w duchu oświecenia była ściśle powiązana z ówczesnymi debatami na tematy społeczne i filozoficzne. Pełniła ponadto często funkcje dydaktyczno-moralizatorskie. W **poezji** taką rolę odgrywały bajka, satyra i oda. W **prozie** wykształcił się wówczas nowy gatunek – **powiastka filozoficzna**. Takie utwory miały wyraźnie zarysowaną fabułę, jednak ich celem nie było przedstawienie opowieści, lecz zilustrowanie bliskich autorowi tez filozoficznych i moralnych. Krytykując negatywne zjawiska życia społecznego, powiastki filozoficzne posługiwały się zjadliwą ironią. Do takich utworów należały między innymi **Kandyd** Woltera oraz **Kubuś Fatalista i jego pan** Denisa Diderota.

powiastka
filozoficzna

W Anglii w XVIII w. w pełni ukształtowała się jako odrębny gatunek **powieść**, która przeżywała wówczas okres świetności. Wśród najważniejszych dzieł powieściowych można wymienić: **Przypadki Robinsona Crusoe** Daniela Defoe (czytaj: defo), **Podróż Guliwera** Jonathana Swifta (czytaj: dżonatana slifta) i **Historię życia Toma Jonesa** Henry’ego Fieldinga (czytaj: henrego fildinga). Utwory te łączyło ukazywanie przywar i zalet ludzkiej natury oraz przedstawianie losu jednostki w kontekście społecznym. Ich autorzy posługiwali się satyrą, aby odnieść się do problemów współczesności. Zwłaszcza powieść Swifta zawiera wiele treści światopoglądowych i aluzji politycznych.

powieść

Od lat 60. XVIII w. rozwijał się nowy kierunek literacki określany jako **sentymentalizm**. Zanegował on wiele wartości typowych dla myślenia oświeceniowego. Stawiał **uczucie ponad intelektem** oraz **naturę ponad cywilizacją**. Twórcy tego nurtu uważali, że postęp cywilizacyjny stanowi groźbę dla **indywidualizmu** człowieka. Chwalili ukazywane w wyidealizowany sposób życie ludu wiejskiego. Do najważniejszych powieści tego kierunku należały **Nowa Heloiza** Jeana-Jacquesa Rousseau i **Podróż sentymentalna przez Francję i Włochy** Laurence’a Sterne’a (czytaj: lorensa sterna).

sentymentalizm

W XVIII w. bardzo popularne było nadawanie utworom fabularnym pozorów autentyczności dzięki ujęciu ich w formę listów lub pamiętnika. **Nowa Heloiza** Rousseau miała charakter epistolarny – to znaczy autor nadał jej formę listów wy-

mienianych pomiędzy dwojgiem głównych bohaterów. Powieścią epistolarną były również **Cierpienia młodego Wertera** Johanna Wolfganga Goethego (czytaj: johanna wolfganga getego). Niemcy **Goethe** oraz **Friedrich Schiller** (czytaj: fririś sziler), autor dramatu **Zbójcy** i poematu **Oda do radości**, należeli do nurtu tak zwanej klasyki weimarskiej. Ich twórczość prezentowała ideały bliskie oświeceniowi, jednak wykazywała się też wrażliwością, która zapowiadała nową epokę w historii literatury – romantyzm.

Sztuki plastyczne. Rokoko, klasycyzm

Wiek XVIII nie stanowił odrębnej epoki w historii sztuki europejskiej. W tym stuleciu występowały różnorodne style. W jego początkach wciąż królowała sztuka **barokowa**. Wkrótce pojawiło się **rokoko**, a następnie rozprzecznił się **klasycyzm**. Dzieła należące do tych różnych nurtów powstawały niejednokrotnie w tym samym czasie.

sztuki plastyczne
XVIII w.

Rokoko narodziło się we Francji i rozwijało się w Europie w latach 1720–1790. Charakterystyczna była dla niego bogata, asymetryczna ornamentyka, oparta na splecionych, falistych liniach oraz motywach muszli, liści i tak zwanego koguciego grzebienia. Najpełniej dało o sobie znać w **dekoracji wnętrz, projektach mebli, rzeźbie i rzemiośle artystycznym**. W tym stylu powstawały między innymi porcelanowe naczynia i figurki. Właśnie w XVIII w. Europejczycy odkryli, znaną już w Chinach od około 1000 lat, technologię wytwarzania **porcelany**.

Stolik o typowej dla rokoka ornamentyce, ilustracja pochodząca z XIX w.

Sztuka rokokowa rozwijała się również w dziedzinie architektury i malarstwa. Do najbardziej charakterystycznych **dzieł architektonicznych** powstałych w tym stylu należą budowle wzniesione w krajach niemieckich: **pałac Zwinger** (czytaj: cwinger) w **Dreźnie** (Saksonia), **pałac Sanssouci** (czytaj: sansusi) w **Poczdanie** (Brandenburgia) i **kościół pielgrzymkowy w Wies** (czytaj: wis; Bawaria).

W **malarstwie** nowy styl zapowiadała twórczość francuskiego artysty **Antoine'a Watteau** (czytaj: antłana wato). Jej charakterystyczny przykład stanowi namalowany w 1717 r. obraz *Odjazd na Cyterę* (legendarną wyspę miłości). Najwybitniejszymi malarzami rokoka byli poza nim inni Francuzi: **François Boucher** (czytaj: franśla busze) i **Jean-Honoré Fragonard** (żan-onore fragonar). Cechowało ich zamiłowanie do ukazywa-

Fragment fasady pałacu Sanssouci, 1745–1747

nia **sentymentalno-nastrojowych, kameralnych scen rodzajowych**. Prezentowali w nich rozrywki dworskie, spotkania zakochanych par, a także epizody z życia warstw niższych, które przedstawiali w wyidealizowany sposób (np. sielankowe sceny pasterskie). Ważną rolę w pracach artystów rokoka odgrywała przyroda. Rokokowe malarstwo miało zatem wiele cech wspólnych z sentymentalizmem w literaturze.

Antoine Watteau, *Odjazd na Cyterę*, 1717 r.

W połowie XVIII w. – w opozycji do baroku i rokoka – ukształtował się we Francji i Włoszech styl **klasycystyczny**. Stanowił on kolejny **nawrót do sztuki antyku**. Klasycystyczni twórcy dostrzegali w niej takie **cechy**, jak: prostotę połączoną ze wzniosłością, harmonię oraz racjonalność reguł, których przestrzeganie gwarantowało uzyskanie ponadczasowego piękna. Ten ład i racjonalność były bliskie ideom typowym dla epoki oświecenia. Klasycyzm rozwinął się przede wszystkim w **architekturze**. Budowle wzorowano na antycznych i wykorzystywano w nich typowe dla antyku elementy, jak szeregi kolumn, frontony oraz ornamenty inspirowane rzymskimi. W ich fasadach akcentowano linie proste oraz symetrię, co dawało wrażenie równowagi i powagi.

Architektura klasycystyczna – Panteon (pierwotnie kościół św. Genowefy) w Paryżu, 1755–1789, i Akademia Sztuk Pięknych w Petersburgu, 1764–1788

W **malarstwie** klasycystycznym dominowała tematyka historyczna – zwłaszcza antyczna oraz portret. Unikano przesadnych efektów wizualnych, koncentrując się na ukazanej scenie. Kompozycja i rysunek były ważniejsze niż barwa. Wiele dzieł tego nurtu wyróżnia się podniosłym przedstawieniem tematu. Najbardziej znanym malarzem klasycystycznym był Francuz **Jacques-Louis David** (czytaj: żak-lui dawid).

Jacques-Louis David, *Przysięga Horacjuszy*, 1785 r.

Obraz przedstawia epizod z dziejów starożytnego Rzymu opisany przez Tytusa Liwiusza – bracia Horacjusze przed wyruszeniem do walki zaprzysięgają swojemu ojcu zwycięstwo albo śmierć. Dzieło Davida miało jednoznaczną wymowę etyczną – słało surową moralność rzymską i cnoty obywatelskie.

Znaczna część twórczości malarskiej XVIII w. nie daje się łatwo przypisać do któregoś z nurtów sztuki. **We Francji** odrębny, indywidualny styl prezentował **Jean Chardin** (czytaj: żan szardę) – autor pełnych prostoty i subtelności scen z życia codziennego oraz martwych natur. W **malarstwie angielskim** szczególnie wyróżnili się **William Hogarth** (czytaj: tiliam hogart) – twórca rysunków i obrazów o wymowie satyrycznej oraz mistrzowie sztuki portretu **Joshua Reynolds** (czytaj: džoszua reynolds) i **Thomas Gainsborough** (czytaj: tomas gejnaboro), który pozostawał pod wpływem rokoka.

Muzyka XVIII w. – od baroku do klasycyzmu

Pierwsza połowa XVIII w. to okres największego rozkwitu **muzyki barokowej** i działalności jej największych mistrzów. Byli to Włosi **Antonio Vivaldi** (czytaj: wiwaldi) i **Domenico Scarlatti** (czytaj: domeniko skarlati), Francuz **Jean-Philippe Rameau** (czytaj: żan-filip ramo), Niemcy **Georg-Philipp Telemann**, **Johann Sebastian Bach** oraz **Georg Friedrich Händel** (czytaj: fridriś hendel; działający przez znaczną część życia w Anglii). Z równym powodzeniem rozwijała się wówczas muzyka wokально-instrumentalna oraz czysto instrumentalna. Na rozwój tej drugiej wpłynął tak zwany styl koncertujący. Polegał on na przeciwstawieniu jednego instrumentu (koncert solowy) bądź ich grupy (*concerto grosso* – wł. duży koncert) innemu instrumentowi i na eksponowaniu wirtuozerii wykonawców.

Thomas Gainsborough, *Poranny spacer*, 1785 r.

muzyka XVIII w.

Vivaldi był twórcą utworów chóralnych oraz licznych koncertów. Najbardziej znany jest jego cykl koncertów skrzypcowych *Cztery pory roku*. Dzieła **Bacha**, uważanego obecnie za jednego z najwybitniejszych kompozytorów w dziejach muzyki, zawierają podsumowanie i syntezę muzyczną epoki baroku. Do najwybitniejszych zalicza się jego utwory religijne: *Pasję według św. Jana*, *Pasję według św. Mateusza*, *Magnificat* i *Mszę h-moll* oraz świeckie: *Koncerty brandenburskie*, *Wariacje Goldbergowskie*, a także suity na klawesyn i wiolonczelę oraz utwory organowe. **Händel** zyskał szczególne uznanie dzięki swoim operom, oratoriom (zwłaszcza *Mesjaszowi*) oraz suicie *Muzyka na wodzie*.

Klasycyzm w historii muzyki trwał od połowy XVIII w. do pierwszej dekady XIX w. Epoka klasycyzmu przyniosła rozwój zwłaszcza takich form muzycznych, jak: **symfonia**, **koncert** i **sonata**. Muzyka instrumentalna zdobyła wówczas zdecydowaną przewagę nad formami wokально-instrumentalnymi, spośród których niestabnącą popularnością cieszyła się tylko **opera**. Zreformował ją **Christoph Willibald Gluck** (czytaj: kristof wilibald gluk) – twórca urodzony na terenie Rzeszy, który największych osiągnięć dokonał jednak w czasie pobytu we Francji.

W omawianej epoce zasłynęli przede wszystkim **kompozytorzy z krajów Rzeszy** nazywani **klasykami wiedeńskimi**: **Joseph Haydn** (czytaj: jozef hajdn), **Wolfgang Amadeusz Mozart** i **Ludwig van Beethoven** (czytaj: wan betowen).

Haydn skomponował aż 108 symfonii i stworzył wzorzec tej formy muzycznej. **Mozart** był twórcą wszechstronnym, kompozytorem dzieł niezwykle melodyjnych, uwodzących pozorną łatwością, a w istocie kunsztownych i niezwykle pomysłowych. Uważa się go za jednego z najgenialniejszych artystów w dziejach. Jego talent dał o sobie znać w bardzo wczesnym dzieciństwie. Pierwszy utwór Mozart skomponował w wieku 5 lat, a pierwszą symfonię – w wieku 8 lat. Do jego najpopularniejszych dzieł należą dziś: opery (*Wesele Figara*, *Don Giovanni*, *Czarodziejski flet*), późne symfonie, liczne koncerty – zwłaszcza fortepianowe, serenada na kwartet smyczkowy *Eine kleine Nachtmusik*, a także niedokończona msza żałobna – *Requiem*. **Beethoven** w pierwszym okresie twórczości (do początku XIX w.) tworzył w stylu klasycystycznym, później jego utwory kształtowały rodzący się styl romantyczny w muzyce. Najbardziej cenione dzieła skomponował w 1. ćwierci XIX w.

Niemiecki blok filatelistyczny wydany w 1991 r. w dwusetną rocznicę śmierci Mozarta. Widoczny jest na nim oryginalny plakat z prapremiery *Czarodziejskiego fletu*, Papageno – jedna z postaci tej opery oraz wizerunek Mozarta.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj najważniejsze założenia myśli oświeceniowej. Wskaż idee typowe dla epoki i wyróżniające ją w stosunku do wcześniejszych stuleci.
2. Wytlumacz, na czym – według myślicieli epoki oświecenia – powinny opierać się relacje między władzą a ludźmi.
3. Sporządź w zeszycie tabelę obejmującą nazwiska najważniejszych w XVIII w. twórców idei (uwzględnij też ekonomistów omówionych w poprzednim rozdziale) i kultury. Wymień ich dzieła i dodaj jednozdaniowy opis znaczenia ich dokonań.
4. Wyjaśnij pojęcia: „postęp”, „prawa natury”, „umowa społeczna”, „trójpodział władzy”, „deizm”.
5. Scharakteryzuj krótko literaturę, sztukę i muzykę XVIII w. Wymień najważniejsze cechy nurtów występujących w ich obrębie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Oświecenie** to nurt kultury europejskiej **zapoczątkowany w końcu XVII w. i rozwijający się w XVIII w.** s. 18
- **Myśl oświeceniową** charakteryzowało dążenie do odkrycia **reguł** rządzących indywidualnym i społecznym życiem człowieka, wiara w potęgę **rozum**, **postęp** i możliwość budowy lepszego porządku społecznego oraz **krytycyzm**. s. 18
- Twórcy oświeceniowi byli negatywnie nastawieni do nadmiernych wpływów Kościołów i postulowali **laicyzację życia społecznego**. s. 19
- Myśliciele oświecenia wypracowali koncepcję **naturalnych praw człowieka**. Uważali, że należy zmienić **relację pomiędzy władzą a ludźmi**, którzy powinni stać się **obywatelami** decydującymi o sprawach państwa. Do istotnych wartości oświecenia należały **wolność głoszenia poglądów** i swoboda sumienia (**tolerancja religijna**). s. 20
- Do **wybitnych myślicieli oświecenia** należeli m.in.: John Locke, Monteskiusz, Wolter, Jean-Jacques Rousseau. s. 20
- W przekazywaniu idei oświecenia dużą rolę odegrała **powiastka filozoficzna** (np. *Kandyd*, *Kubuś Fatalista i jego pan*). Dojrzałą formę osiągnęła **powieść**. s. 24
- Od lat 60. XVIII w. w literaturze był popularny nurt **sentymentalizmu**. Swoją twórczość rozpoczęli pisarze **klasyki weimarskiej**, co stanowiło już **zapowiedź romantyzmu**. s. 24
- W **sztukach plastycznych** XVIII w. jest okresem występowania wielu stylów: **baroku**, **rokoka**, **klasycyzmu**. s. 25
- W **muzyce** 1. połowa XVIII w. to okres szczytowego rozwoju twórczości **barokowej** (Vivaldi, Bach, Händel). Natomiast 2. połowa stulecia oraz pierwsze dekady XIX w. to epoka **klasycyzmu** (Haydn, Mozart, Beethoven). s. 27,
s. 28

Immanuel Kant – twórca przełomu w teorii poznania

Immanuel Kant (1724–1804) urodził się w rodzinie rzemieślników w Królewcu. Odebrał surowe religijne wychowanie w duchu luteranizmu. Kant spędził w mieście narodzin praktycznie całe życie. Na tamtejszym uniwersytecie rozpoczął w wieku 16 lat studia filozoficzne i przyrodnicze. Przerwał je po 6 latach w związku ze śmiercią ojca. Przez kolejną dekadę utrzymywał się z udzielania lekcji w zamożnych rodzinach z okolic Królewca. Na uniwersytet powrócił w 1755 r., uzyskując tytuł magistra. Od tego czasu przez prawie pół wieku był jego wykładowcą (od 1770 r. z tytułem profesora na katedrze logiki i metafizyki; w latach 80. dwukrotnie wybierano go na roczne kadencje rektora). W 1781 r. wydał **Krytykę czystego rozumu** – dziś uważaną za jedną z najważniejszych księzek w historii europejskiej filozofii. Kant stał się twórcą kolejnego po Kartezjuszu wielkiego przełomu filozoficznego. Choć nie od razu jego poglądy spotkały się ze zrozumieniem i stały się znane, u schyłku wieku był już postacią uważaną za uosobienie ludzkiego geniuszu i symbolem niemieckiej myśli filozoficznej.

Immanuel Kant na obrazie nieznanego artysty z ok. 1790 r.

Kant autorem „przewrotu kopernikańskiego” w filozofii – myśliciel ten twierdził, że jego tezy dotyczące teorii poznania (epistemologii) stanowią w tej dziedzinie przełom na miarę koncepcji Kopernika w astronomii.

Kant zadał sobie pytanie: w jaki sposób na podstawie naszego **postrzegania rzeczy** możemy powiedzieć cokolwiek o **rzeczach samych w sobie**?

Ludzkie sądy o rzeczach podzielił na:

- sądy **a priori** – niezależne od doświadczenia, mają źródło w samym umyśle; dają się one poznać po tym, że są konieczne i powszechne;
- sądy **a posteriori** – empiryczne, uzyskane dzięki doświadczeniu.

Jako narzędzie poznania Kant cenił zarówno rozum, jak i zmysły – istnieją według niego „dwa pnie poznania”.

Świat zewnętrzny dostarcza treści wrażeń, natomiast rozsądek porządkuje je w czasie i przestrzeni za pomocą pojęć. W ten sposób powstają **wyobrażenia**. Zmysły są bierne, a rozsądek czynny.

Kant i jego przyjaciele przy stole w wyobrażeniu niemieckiego malarza przełomu XIX i XX w. Emila Doerstlinga

Rzeczy same w sobie są niepoznawalne. Dostępny jest nam **przedmiot doświadczenia**, będący zespoleniem wyobrażeń i nieistniejący bez podmiotu (osoby, która doświadcza wrażeń). Doświadczenie przedmiotu nie jest możliwe bez pojęć. **Pojęcia** – sposoby łączenia wyobrażeń przez rozsądek to „formy rozsądku”, czyli kategorie. **Kategorie** (ilość, jakość, stosunek, modalność) są subiektywne, tj. są stosowalne do wszystkiego, czego doświadczamy, ale nie ma powodu zakładać, że są stosowalne do rzeczy samych w sobie.

Sądy **a priori** stosują się do przedmiotów, dzięki temu, że przedmioty nie są od tych sądów niezależne, lecz właśnie przez nie ukształtowane. Dawne przeciwstawienie podmiotu i przedmiotu poznania jest bezzasadne, podobnie jak przeciwstawienie myśli i doświadczenia → **Kant unieważnia spór racjonalizmu z empiryzmem.**

Fragmenty powieści *Świat Zofii* Jostaina Gaardera (czytaj: jostajna gordera):

- Ale czy czas i przestrzeń nie jest czymś, co istnieje poza nami?
- Nie, zdaniem Kanta czas i przestrzeń są właśnie częścią konstytucji człowieka. Czas i przestrzeń to właściwości naszego rozumu, a nie właściwości świata.
- To całkiem nowe spojrzenie.
- Świadomość człowieka nie jest więc bierną „tablicą”, która jedynie przyjmuje wrażenia zmysłowe z zewnątrz. Ona je od razu formuje. Świadomość ma wpływ na nasze pojmowanie świata. Możesz porównać to z sytuacją, gdy wlewasz wodę do szklanego dzbanka. Woda „układa się” zgodnie z kształtem dzbanka. Podobnie nasze wrażenia zmysłowe dopasowują się do naszych „form zmysłowości”.
- Chyba już rozumiem.
- Kant twierdził, że nie tylko świadomość dopasowuje się do rzeczy, lecz także rzeczy dopasowują się do świadomości. Sam Kant określał to jako „przewrót kopernikański” w dziedzinie ludzkiego poznania.
- [...]
- Kant wprowadził istotny podział między „rzeczą w sobie” a „rzeczą dla mnie”. Nigdy nie możemy osiągnąć pewnej wiedzy o rzeczy samej w sobie. Wiemy tylko, jak rzeczy „nam się ukazują”.

Imperatyw kategoryczny – nadrzędna zasada etyczna przyjęta przez Kanta:

Postępuj wedle takiej tylko zasady, co do której mógłbyś jednocześnie chcieć, aby stała się prawem powszechnym.

Dwie rzeczy napętlniają umysł wciąż nowym i wciąż rosnącym podziwem i czcią, im częściej i trwalej się nad nimi zastanawiamy: niebo gwiazdziste nade mną i prawo moralne we mnie.

Twierdzę oto: człowiek i w ogóle każda istota rozumna istnieje jako cel sam w sobie, nie tylko jako środek, którego by ta lub owa mogła używać wedle swego upodobania.

~ Immanuel Kant

Pomnik Immanuela Kanta w Królewcu
(dzisiejszy Kaliningrad)

Gotycka katedra w Królewcu, XIV w., oraz zbudowane w jej narożniku w XX w. mauzoleum Immanuela Kanta

W czasach filozofa katedra była świątynią luterzańską. Przylegały do niej budynki uniwersyteckie, w których studiował i wykładał Kant. Dziś znajduje się tam m.in. jego muzeum.

3. Przemiany ustrojowe w krajach sąsiadujących z Rzeczpospolitą

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z przemianami zachodzącymi w Rosji;
- dowiesz się, co oznacza pojęcie absolutyzmu oświeconego;
- przeczytasz o najwybitniejszych władcach państw sąsiadujących z Rzeczpospolitą i przeprowadzanych przez nich reformach ustrojowych.

Rosja

W 1682 r. na tronie rosyjskim zasiadł niespełna dziesięcioletni **Piotr I** nazwany później **Wielkim**. Po okresie regencji i współrządów z przyrodnim bratem Iwanem V, samodzielnie panował w latach 1689–1725. Przeszedł do historii jako twórca potęgi imperialnej Rosji i głębokiej reformy modernizującej państwo na wzór Europy Zachodniej.

reformy
Piotra I Wielkiego

Car **zbudował flotę wojenną i zreorganizował wojska lądowe**, wprowadzając systematyczny pobór rekrutów. Ponadto utworzył akademię marynarki, inżynierii i artylerii. Pozwoliło to Rosji wystawić **200-tysięczną**, dobrze dowodzoną i wyszkoloną armię.

Piotr I zreorganizował **władze centralne** i wzmocnił absolutystyczną władzę carską. Utworzył w 1711 r. **Senat Rządzący**, którego członków sam nominował. Miał on wspierać władcę w nadzorze nad administracją i sądownictwem, a ponadto zastępować go w podstawowych funkcjach wówczas, gdy monarcha był nieobecny (np. dowodził armią w czasie działań wojennych). Ponadto Piotr I wprowadził podział kraju na **gubernie**.

Jean-Marc Nattier (czytaj: żan-mark natje), Piotr I, 1717 r.

Piotr I pasjonował się wojskowością i zagadnieniami technicznymi, zwłaszcza budową okrętów. Już jako car odbył po zachodniej Europie podróż, która przekonała go o potrzebie daleko idących reform w Rosji. Wśród pierwszych były zmiany, jakie wymusił w sferze obyczajów. Szlachta musiała m.in. zgolić brody i ubierać się w stroje noszone na Zachodzie.

Car **podporządkował** organizacyjnie **Cerkiew prawosławną państwu** przez postawienie na jej czele **Świątobliwego Synodu**. Przewodził mu wyznaczany przez cara oberprokurator. Był to urzędnik zajmujący zwierzchnią pozycję wobec wchodzących w skład Synodu dostojników kościelnych, również wskazywanych przez cara.

Piotr I wprowadził tak zwaną **tabele rang** w służbie wojskowej i cywilnej, która przetrwała do końca istnienia carskiej Rosji. Wyznaczała ona drogę kariery, jaką można było zrobić na usługach państwa. Ustalono hierarchię 14 rang, a dojście do 8. oznaczało nobilitację dla osoby niepochozącej ze szlachty. W ramach tego systemu car nałożył na członków stanu szlacheckiego obowiązek podejmowania służby.

W dziedzinie gospodarczej Piotr I prowadził politykę **merkantylistyczną**. Popierał rozwój eksportu i manufaktur – zwłaszcza pracujących na potrzeby wojska. Rosnące nakłady finansowe na wojsko były powodem **wzrostu podatków**. Obciążeni nimi zostali głównie chłopci.

W latach **1700–1721** trwała **III wojna północna** – kontynuacja zmagania państw o jak najsilniejszą pozycję w basenie Morza Bałtyckiego. Dla Rosji zdobycie szerokiego, swobodnego dostępu do Bałtyku było konieczne ze względów zarówno gospodarczych, jak i militarnych. Cel ten Rosja mogła osiągnąć jedynie **kosztem Szwecji**, przeciwko której sprzymierzyła się między innymi z Saksonią. Piotr I odniósł w tej wojnie zwycięstwo. Decydujące znaczenie miała **bitwa pod Połtawą w 1709 r.** Na mocy postanowień **pokoju w Nystad z 1721 r.** Rosja uzyskała pozostające dotąd w rękach Szwedów **Inflanty, Estonię** oraz tereny leżące u wschodniego krańca Zatoki Fińskiej i nad jeziorem Ładoga – **Ingrię i południową Karię**. Stała się w konsekwencji **państwem dominującym nad Bałtykiem**. Odtąd jako **jedno z mocarstw** wpływała na kształt **polityki ogólnoeuropejskiej**. Zwieńczeniem ambicji Piotra I i jego starań o uczynienie z Rosji potęgi było przyjęcie przez niego **w 1721 r. tytułu imperatora** – równoznacznego z godnością **cesarską**. Rosja stała się drugim cesarstwem na kontynencie.

III wojna
północna

przyjęcie tytułu
cesarskiego przez
Piotra I

Na terenie Ingrii, u ujścia Newy, Piotr I założył **nową stolicę Rosji – Sankt-Petersburg**. Jej budowa rozpoczęła się w 1703 r., czyli jeszcze w początkach wojny ze Szwecją, gdy tylko wojska carskie opanowały te tereny.

Twierdza Pietropawłowska w Sankt-Petersburgu – widok współczesny

Potężna twierdza usytuowana na Wyspie Zajęczej była pierwszą budowlą wzniesioną podczas zakładania Petersburga. Do końca istnienia Rosji carskiej znajdowało się tu najślawniejsze rosyjskie więzienie, do którego trafiali zwłaszcza skazańcy polityczni, także polscy działacze niepodległościowi.

Po śmierci Piotra I w latach 1725–1730 nastąpiło chwilowe osłabienie władzy centralnej. Wzmocniły ją jednak dwie kolejne **cesarzowe** – **Anna** (1730–1740) i **Elżbieta** (1741–1762). W okresie tym **wzmocniła się pozycja społeczna szlachty**, która uzyskała wyłączne prawo do posiadania ziemi. Wzrastające uprzywilejowanie szlachty w społeczeństwie nie oznaczało jednak jej większej roli politycznej.

Po śmierci cesarzowej Elżbiety w **1762 r.** jej następcą został **Piotr III**, władca należącego do Rzeszy Niemieckiej **księstwa Holsztynu**. Był on wnukiem Piotra I poprzez swoją matkę, a więc w **linii żeńskiej**. Panował jedynie przez pół roku, po czym został **obalony w wyniku zamachu stanu**. Dokonała tego wsparta przez wojsko **żona cara**. Ona także pochodziła z jednej z **niemieckich dynastii** (rządzącej księstwem Anhalt-Zerbst). Poślubiając w 1745 r. przyszłego cara, **przeszła na prawosławie** i zmieniła swoje imię Zofia Fryderyka na **Katarzyna**. Do historii przeszła jako **cesarzowa Katarzyna II Wielka**. Panowała w latach **1762–1796**. Zmuszony do rezygnacji z tronu Piotr III został zamordowany.

panowanie
Katarzyny II
Wielkiej

Nowa imperatorowa wprowadziła **system rządów osobistych** o charakterze absolutystycznym. Współpracowała z bardzo wąskim gronem doradców. Cerkiew prawosławną pozbawiono dóbr ziemskich, które posłużyły jako nadania dla szlachty. Caryca zlikwidowała poza tym ponad połowę istniejących klasztorów. Jeszcze wyraźniejsze stało się za jej rządów **uprzywilejowanie stanu szlacheckiego**. Szlachtę zwolniono z płacenia podatków i wprowadzonego przez Piotra I obowiązku służby wojskowej i cywilnej. Grupa ta uzyskała także szerokie możliwości prowadzenia działalności handlowej i zakładania manufaktur.

Chłopów całkowicie podporządkowano szlacheckim panom. Szlachcic mógł nimi dobrowolnie rozporządzać, na przykład sprzedąć bez ziemi, którą uprawiali. Mógł też zesać niepokornego poddanego na katorgę (ciężkie roboty) na Syberii.

Wyzysk chłopów pańszczyźnianych w Rosji, znacznie większy niż w innych krajach europejskich, prowadził do buntów. Największy to **powstanie Jemieliana Pugaczowa**, w którym wzięli udział również Kozacy i część podbitych przez Rosję ludów Syberii. Trwało ono 2 lata (1773–1775), zanim zostało krwawo stłumione.

Fiodor Rokotow, *Katarzyna II*, ok. 1770 r.

Katarzyna II starała się uchodzić za monarchinię kierującą się ideami oświecenia. Za taką uważało ją wielu jego twórców, w tym Wolter i Diderot, z którymi cesarzowa utrzymywała ożywioną korespondencję. W rzeczywistości zmiany przeprowadzone przez nią w duchu oświeceniowym miały bardzo ograniczony zakres, a jej rządy przybrały charakter despotyczny.

Katarzyna II dokonała **reformy administracji** – zwiększyła liczbę guberni do 50 i podzieliła je na powiaty liczące po 20–30 tysięcy mieszkańców. Natomiast szeroko zakrojone **plany reformy szkolnictwa** zrealizowano w niewielkim stopniu. W dwuletnich szkołach podstawowych (usytuowanych w miastach powiatowych i stolicach guberni) i czteroletnich średnich (gubernialnych) miała się uczyć bezpłatnie młodzież bez względu na pochodzenie społeczne. W 1792 r. w 302 szkołach nauczało jednak tylko 718 nauczycieli, a liczba uczniów wynosiła około 20 tysięcy, w tym około 1800 dziewcząt. Prestiżową pozycję zajmowała szkoła wojskowa dla chłopców – **Korpus Paziów**.

Katarzyna II odniosła sukces w polityce zagranicznej – **opanowała** obszary u wybrzeży Morza Czarnego, na których rozpościerał się dotąd **Chanat Krymski**. Nie zdołała natomiast utrzymać pełni wpływów w **Rzeczypospolitej**. W konsekwencji zaakceptowała jej **rozbiór**, przesuwając tym samym granice Rosji znacznie na zachód.

Królestwo Prus

Trony Brandenburgii i Prus Książęcych połączono w 1618 r., a od 1657 r. Prusy Książęce przestały być lennem Polski. W 1688 r. na tron elektorski w Berlinie i książęcy w Królewcu wstąpił syn Fryderyka Wilhelma Hohenzollerna (Wielkiego Elektora) – Fryderyk III. **Dynastia Hohenzollernów** stopniowo umacniała swoją pozycję i nowy władca postanowił dać temu wyraz poprzez przyjęcie tytułu królewskiego. Po kilkunastu latach panowania uzyskał zgodę cesarza na podniesienie do rangi królewskiej korony Prus Książęcych. **W 1701 r. koronował się na króla w Prusach** (tak brzmiał jego oficjalny tytuł) i przyjął imię **Fryderyk I**. W Europie wkrótce zaakceptowano jego tytuł królewski i istnienie **Królestwa Prus**. Jedynie Rzeczpospolita Obojga Narodów nie uznawała tego faktu aż do 1764 r.

Twórcą wojskowej potęgi Prus był **Fryderyk Wilhelm I** (król w latach 1713–1740). Odszedł on od panującej w Europie reguły, zgodnie z którą armia miała charakter najemny. Zamiast tego wprowadził **powszechny obowiązek służby wojskowej**. Żołnierze pochodzili **z chłopstwa** (przy czym ze służby zwolniono właścicieli gospodarstw), w mniejszym stopniu spośród mieszczan. Rekruci przechodzili jedno- lub dwuroczne szkolenie, a potem brali udział w corocznych ćwiczeniach. **Szlachta** tworzyła natomiast **kadrę oficerską**. Wprowadzony system pozwolił Prusom na stworzenie czwartej co do wielkości armii w Europie, liczącej u schyłku panowania Fryderyka Wilhelma I **83 tysiące żołnierzy**. Panowała w niej nieznana dotąd karność i dyscyplina. Władca, który skoncentrował wysiłek kraju na celach militarnych i dla którego armia stanowiła wielką pasję, był nazywany „królem sierżantem”.

Żołnierz przybocznego pułku królewskiego – tzw. gwardii olbrzymów na obrazie Johanna Christofa Mercka (czytaj: johana kristofa merka), 1718 r.

Fryderyk Wilhelm I utworzył reprezentacyjny pułk zwany gwardią olbrzymów (niem. **Lange Kerls** – długie chłopcy), do której zaciągał z całej Europy mężczyzn o wzroście powyżej 190 centymetrów.

Królestwo Prus

reforma wojskowa
Fryderyka
Wilhelma I

Utrzymanie tak rozbudowanej armii, która pochłaniała ponad 3/4 budżetu państwa, było możliwe dzięki przeprowadzonej przez króla reorganizacji administracji, systemu podatkowego oraz dbałości o rozwój gospodarczy kraju. **Wieloszczeblową administrację** podporządkowano organom centralnym. Ograniczając zobowiązania chłopów wobec szlachty i zakazując importu zboża, władca zapewnił wzrost dochodowości **gospodarstw chłopskich**. Ich rozwój leżał w interesie państwa, gdyż stanowiły one główne źródło podatków. Fryderyk Wilhelm I popierał również rozwój **manufaktur**. Ściągał osadników chłopskich, a także kupców i rzemieślników z innych krajów Rzeszy, a nawet spoza niej. Zapewniał im korzystne warunki gospodarowania. Ważną rolę w rozwoju gospodarczym kraju odegrali francuscy hugenoci i ludność żydowska.

Władcą, który uczynił z Królestwa Prus prawdziwe mocarstwo europejskie, był **Fryderyk II**, nazwany później **Wielkim**. Panował w latach **1740–1786**. Przeprowadził on dalszą **rozbudowę armii**. Jej liczebność w czasie pokoju osiągnęła 150–200 tysięcy żołnierzy. W polityce wewnętrznej król dążył do **centralizacji władzy** i starał się sam decydować o najważniejszych sprawach w państwie – czytał liczne raporty i wydawał bardzo szczegółowe instrukcje podwładnym. **Reformując państwo**, kierował się jednocześnie bliskimi mu **ideami oświeceniowymi**. Wdrażał je w życie w stopniu, w jakim uważał je za użyteczne. Był jednym z tych monarchów, którzy w pełni rozwinęli system sprawowania władzy nazwany przez historyków **absolutyzmem oświeconym**.

absolutyzm
oświecony

Absolutyzm oświecony

- Ta forma absolutyzmu rozwijała się w Europie w 2. połowie XVIII w. Władcy uzasadniali wybór tej metody sprawowania władzy filozofią oświecenia. Zgodnie z nią panujący to „pierwszy sługa państwa”, którego misją jest zapewnienie poddanym sprawiedliwego porządku prawnego, opieki, bezpieczeństwa i tolerancji religijnej. „Oświecony”, wykształcony monarcha miał unowocześnić państwo, doprowadzić do laicyzacji stosunków społecznych, rozwinąć szkolnictwo oraz sprzyjać działalności uczonych i artystów. Aby być skutecznym, musiał dysponować silną władzą, którą poddani by dobrowolnie zaakceptowali ze względu na dobroczynne skutki. W rzeczywistości w monarchiach tego typu rozbudowywano systemy drobiazgowych norm prawnych oraz administracji i policji, które służyły kontroli poddanych.
- Formy, jakie przybierał absolutyzm oświecony, były różnorodne. Zależały od osobowości panujących oraz stosunków społeczno-gospodarczych kraju. Ustrój ten najpełniejszy kształt przybrał w Prusach (Fryderyk II Wielki), Austrii (Maria Teresa, a zwłaszcza Józef II), Szwecji (Gustaw III), a w mniejszym stopniu w Rosji (Katarzyna II), Hiszpanii i Portugalii.

Fryderyk II przeprowadził **reorganizację sądownictwa**, a także prawa cywilnego oraz zakazał stosowania tortur w śledztwie i ograniczył stosowanie kary śmierci. **Wprowadził tolerancję religijną**, a ponadto złagodził dyskryminację Żydów. **Zniósł poddaństwo chłopów w dobrach państwowych**. Podjął wszechstronne **działania na rzecz rozwoju gospodarki**, kierując się **zasadami merkantylizmu**. Dbał o rozwój rolnictwa poprzez wprowadzenie nowych technologii oraz upraw (zwłaszcza ziemniaków) i zagospodarowanie nieuprawianych dotąd terenów. Roz-

wijał górnictwo, zakładał manufaktury metalurgiczne i włókiennicze. Utworzył bank państwowy (królewski) z filiami na prowincji, który dzięki działalności kredytowej zachęcał do inwestycji w handel i przemysł.

W 1763 r. król ogłosił powszechny obowiązek szkolny, choć nie można było go wówczas w pełni wprowadzić. Stworzył jednak **system szkół ludowych**, w których dużą rolę odgrywała wiedza rolnicza, oraz szkół **realnych** (średnich) i **zawodowych** przygotowujących do pracy w handlu czy wytwórczości. Niechętny wpływom religii w społeczeństwie dokonał **laicyzacji szkolnictwa**. Tworzył seminaria nauczycielskie zapewniające oświacie wykwalifikowaną kadrę. Zreorganizował uniwersytety w Królewcu i Frankfurcie nad Odrą oraz założył Akademię Szlachecką kształcącą urzędników i dyplomatów.

Fryderyk II był władcą wykształconym, o niezwykle wszechstronnych zainteresowaniach. Otrzymał też przydomek „**króla filozofa**”. Fascynował się kulturą francuską. W swojej rezydencji w Poczdamie (pałacu Sanssouci) skupił grono literatów, uczonych i artystów, a wśród nich Woltera, który przebywał tam przez 4 lata. Monarcha **napisał w języku francuskim dzieła** o tematyce politycznej i militarnej, utwory filozoficzne oraz literackie. Był nie tylko miłośnikiem muzyki, lecz także sam z powodzeniem komponował.

Anna Dorothea Therbusch
(czytaj: dorotea terbusz),
Fryderyk II, ok. 1775 r.

Adolph Menzel (czytaj: adolf mencel), *Koncert na flet Fryderyka Wielkiego w Sanssouci*, obraz z XIX w.

W polityce zagranicznej Fryderyk II podjął wielkie wyzwania i toczył **wojny**, które – choć zagroziły w pewnym momencie istnieniu państwa – zakończyły się peł-

nym sukcesem. Najpierw władca wykorzystał w 1740 r. wybuch wojny o sukcesję austriacką. W przymierzu z Francją, Hiszpanią i Bawarią wystąpił **przeciwko Austrii**. W wyniku dwóch stoczonych z nią wojen w latach **1740–1745** (tzw. wojen śląskich) zdobył i **przyłączył do Prus prawie cały Śląsk**.

Natomiast udział w **wojnie siedmioletniej** w latach **1756–1763** o mało nie zakończył się klęską Fryderyka II i utratą zdobyczy. U źródeł tej wojny stał **konflikt pomiędzy Anglią a Francją** dotyczący przede wszystkim kolonii w Ameryce Północnej oraz w Indiach. Z kolei **Austria pragnęła odzyskać** niedawno utracony na rzecz Prus **Śląsk**. Rozgrywki polityczne między mocarstwami doprowadziły do ukształtowania się dwóch wrogich sobie koalicji. Doszło do **odwrócenia przymierzy**. Rywalizujące ze sobą od dawna **burbońska Francja** i **habsburska Austria** tym razem wystąpiły jako sojusznicy. Po ich stronie stanęły także **Bawaria, Saksonia, Rosja i Szwecja**. Natomiast **Anglia związała się z Prusami**.

Wojna rozpoczęła się od pruskiego ataku na Saksonię, który był wielkim sukcesem. Jednak dalsze losy wojny potoczyły się dla Prus bardzo niekorzystnie. Stanęły one w końcu 1761 r. na progu katastrofy. Nastąpiło wówczas wydarzenie, które przeszło do historii jako „**cud domu brandenburskiego**”. Zmarła rosyjska cesarzowa Elżbieta, a jej następcą Piotr III – zagorzały zwolennik Fryderyka II – podpisał wkrótce pokój z Prusami, ogłosił się ich sojusznikiem i wycofał wojska rosyjskie z zajętych terenów. Pokój zawarła też Szwecja, a z wojny w Europie wycofała się Francja. Osamotniona Austria nie była w stanie pokonać Prus. Na początku 1763 r. państwa te podpisały ze sobą traktat pokojowy, a **Śląsk pozostał przy Prusach**.

Udział w **pierwszym rozbiorze Polski** (1772 r.) oznaczał dla Prus kolejne zdobycze terytorialne. Dzięki nim nastąpiło połączenie w całość terytorialną zachodniej i wschodniej części państwa, rozdzielonych dotąd ziemiami **Prus Królewskich**, które teraz stały się łupem pruskim wraz z **częścią Wielkopolski**.

Źródło historyczne

Testament polityczny Fryderyka II z 1752 r.

W takim państwie jak pruskie jest rzeczą konieczną, aby władca sprawował rządy osobiście, ponieważ – o ile rozumny – będzie dbał o interes publiczny, który jest jego interesem, podczas kiedy minister ma zawsze na oku sprawy dotyczące jego własnych interesów. [...] Jest rzeczą konieczną, aby władca osobiście wykonywał rządy w sprawach wewnętrznych państwa, [...] kierował osobiście polityką, zawierał alianse [...]. Finanse, rządy wewnętrzne, polityka i sprawy wojskowe są tak ściśle ze sobą związane, że nie sposób zajmować się jedną z tych dziedzin obchodząc się bez innych. [...] Dobry rząd winien opierać się na systemie tak dobrze zbudowanym, jak system filozoficzny; wszystkie środki muszą być dokładnie rozważone, finanse, polityka i wojsko zmierzać winny do jednego celu, jakim jest wzmocnienie państwa i powiększenie jego potęgi. System musi jednak z jednej wypływać głowy; a zatem z głowy panującego. [...] Zaniedbywanie obowiązków względem poddanych staje się wprost czymś zbrodniczym. [...] Panujący jest pierwszym sługą państwa.

Historia w tekstach źródłowych. Wypisy, wyb. i oprac. T. Maresz, K. Juszczyk, t. 2, Rzeszów 1996, s. 23.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego i informacji zawartych w rozdziale wyjaśnij, jak Fryderyk II rozumiał rolę monarchy w państwie.

Monarchia Habsburgów austriackich

Na początku XVIII w. monarchia Habsburgów austriackich odgrywała decydującą rolę w polityce europejskiej. Potęgą Imperium Osmańskiego, zagrażającego jej w XVII w., została złamana po pokoju karłowickim z 1699 r. Wówczas pod panowaniem Habsburgów ponownie znalazły się całe Węgry. Międzynarodową pozycję austriackiej linii rodu mogło osłabić wygaśnięcie w 1700 r. linii Habsburgów hiszpańskich. Zwolniony tron objęli ich główni oponenti – Burbonowie. Rozpoczęta wówczas wojna o sukcesję hiszpańską nie zmieniła tego faktu. Przyniosła jednak Habsburgom austriackim nabytki terytorialne (południowe Niderlandy, Mediolan, Królestwo Neapolu). Kolejna wojna z Turcją zapewniła im natomiast nowe posiadłości na Bałkanach (m.in. Serbię).

Kraje wchodzące w skład monarchii habsburskiej nie tworzyły jednego państwa. Miały **odrębne systemy prawne i własne reprezentacje stanowe**. Łączyła je jedynie osoba sprawującego w nich władzę **arcyksięcia Austrii**, będącego jednocześnie między innymi królem Czech i Węgier oraz obieranego **cesarzem** Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Ponieważ panujący od 1711 r. **Karol VI** nie miał męskiego potomka i nie chciał dopuścić do rozpadu monarchii po swojej śmierci, **ogłosił** edykt cesarski – tak zwaną **sankcję pragmatyczną**. Dokument ten gwarantował **niepodzielność posiadłości** habsburskich i ich **dziedziczenie** także **w liniach żeńskich**, co miało w przyszłości umożliwić objęcie tronu jednej z córek cesarza.

sankcja
pragmatyczna

Przezorność cesarza nie zapobiegła jednak **wojnie o sukcesję austriacką** po jego śmierci w **1740 r.** Pretensję do dziedzictwa po zmarłym władcy zgłosił **książę Bawarii Karol Albrecht Wittelsbach** (jako zięć wcześniejszego cesarza Józefa I). Uzyskał on wsparcie **Prus i Francji**. Przeciwko córce Karola VI **Marii Teresie** i jej mężowi **Franciszkowi Lotaryńskiemu** wystąpiła więc groźna koalicja (uzupełniona wkrótce przez Hiszpanię). Natomiast po ich stronie opowiedziały się między innymi Anglia, Holandia i Rosja, ale udzieliły one tylko ograniczonej pomocy. W 1742 r. Karol Albrecht Wittelsbach został wybrany na cesarza, jednak zmarł w 3 lata później. Wówczas **cesarzem obrano Franciszka, męża Marii Teresy**. Ostatecznie to ona wyszła zwycięsko z zakończonej w 1748 r. wojny. **Zachowała władzę i większość terytoriów** – najpoważniejszą **stratą** był **Śląsk** zagarnięty w trakcie działań zbrojnych przez Prusy.

wojna o sukcesję
austriacką

Po wojnie, która wydołała na jaw słabości monarchii habsburskiej, Maria Teresa przystąpiła do wprowadzania reform administracyjnych i skarbowych mających na celu **scentralizowanie władzy** oraz usprawnienie systemu podatkowego i **zwiększenie dochodów państwa**. Dokonała tego przez ograniczenie praw poszczególnych krajów monarchii i rozbudowę aparatu biurokratycznego, a także przez nałożenie nowych podatków na szlachtę. Na początku lat 60. powołano **Radę Państwa**

– ciało o charakterze doradczym, złożone z kanclerza (odpowiednik premiera), trzech ministrów i sześciu radców stanu. Utworzono też szereg innych **organów władzy centralnej** odpowiedzialnych za poszczególne dziedziny spraw państwowych. Przygotowanie fachowych kadr dla administracji stało się zadaniem **zreformowanych uniwersytetów**, a dostarczenie wysoko wykwalifikowanych oficerów było rolą Akademii Wojskowej.

Maria Teresa z córką Marią Krystyną, synem Józefem (przyszłym cesarzem Józefem II) i jego żoną Izabelą Marią Burbon-Parmeńską na obrazie Martina van Meytensa (czytaj: wan mejtensa), 1763 r.

współrządy Marii
Teresy i Józefa II

W 1765 r. po śmierci Franciszka I Lotaryńskiego **cesarzem** został jego syn **Józef II**. W krajach monarchii habsburskiej **współrządził z matką – Marią Teresą**. Okres tych wspólnych rządów trwał do jej śmierci w **1780 r.** Kolejne 10 lat stanowiły **samodzielne rządy Józefa II**. Maria Teresa i jej syn podjęli dalsze starania o ujednolicenie sposobu zarządzania krajami wchodzącymi w skład monarchii. Służyło temu **zlikwidowanie** funkcjonujących tam **reprezentacji stanowych** i **osłabienie wpływów lokalnej arystokracji**. Nastąpiła dalsza **rozbudowa administracji prowincjonalnej** podległej urzędowi centralnym, a także policyjnego systemu kontroli poddanych. **Językiem urzędowym** zamiast łaciny stał się **niemiecki**. Ponieważ zadłużone państwo potrzebowało nowych źródeł dochodów, przejęto część majątku **Kościła katolickiego** i opodatkowano duchowieństwo. Zlikwidowano w tym czasie wiele klasztorów. Duchownym odebrano prawo do cenzury książek (rozbudowywano równocześnie system cenzury państwowej). Poprawiła się sytuacja **chłopów** w wyniku **ograniczenia wymiaru pańszczyzny** i wprowadzenia **zakazu usuwania ich z gospodarstw**.

Józef II – już jako samodzielny władca – ogłosił w **1781 r. patent** dotyczący **tolerancji religijnej** przyznający **protestantom i prawosławnym** swobodę wyznania. Poza tym **zniósł ograniczenia wobec Żydów** dotyczące zwłaszcza zawodów, jakie mogli wykonywać.

Znaczna część reform podjętych przez Józefa II dotyczyła **Kościół katolickiego**. Monarcha kierował się założeniem, że **ma on służyć państwu**. Siebie uważał za najwyższego zwierzchnika Kościoła na podległych sobie obszarach. Działania podjęte przez władzę, zmierzające do ograniczenia niezależności organizacji kościelnej, zyskały miano **józefinizmu**. Józef II wprowadził wymóg każdorazowej zgody cesarskiej na ogłaszanie na terenie monarchii bulli papieskich. Majątki biskupie zostały zsekularyzowane, a **biskupi i proboszczowie stali się urzędnikami opłacanymi przez państwo**. Zobowiązano ich do ogłaszania edyktów cesarskich oraz prowadzenia nauczania elementarnego. Utworzono podporządkowane państwu seminaria duchowne, które uzyskały wyłączność na kształcenie księży. **Zlikwidowano ponad 700 klasztorów** (czyli 1/3 istniejących domów zakonnych, skupiających aż 60% zakonników i zakonnic). Zachowano te, które prowadziły szpitale lub szkoły.

Józef II wydał patent cesarski **znoszący poddaństwo chłopów**. Oznaczało to między innymi, że mogli oni bez zgody pana opuszczać wieś. Próba zniesienia pańszczyzny napotkała jednak zbyt duży opór i taka reforma nie weszła w życie. Ponadto chłopci nie doczekali się przyznania prawa własności użytkowanej ziemi. W efekcie przyjęli działania władcy bez zadowolenia. W polityce gospodarczej monarcha kierował się zasadami **merkantylizmu**. Dbał o rozwój handlu wewnętrznego i produkcji manufaktur tekstylnych i metalurgicznych. Ograniczył przywóz towarów luksusowych z zagranicy.

W czasach Józefa II wprowadzono **nowy kodeks karny**, który nie różnicował kar ze względu na przynależność stanową. Znalazły się w nim ponadto zapisy ograniczające karę śmierci, likwidujące tortury w śledztwie oraz znoszące procesy o czary i karę za odejście od wiary katolickiej.

Reformy przeprowadzone przez Marię Teresę i Józefa II (zwłaszcza te z okresu jego samodzielnego rządów w latach 1780–1790) były charakterystyczne dla **absolutyzmu oświeconego**.

Wzrastające obciążenia podatkowe wywołane między innymi koniecznością utrzymania armii, której liczebność wzrosła do 300 tysięcy, powodowały niezadowolenie w społeczeństwie. Chłopi wzniesli bunty przeciwko nowym podatkom i poborowi rekrutów. Nieprzychylnie przyjmowano niektóre zarządzenia skierowane przeciwko niezależności Kościoła. Z oporem spotkały się też decyzje **ograniczające prawa krajów wchodzących w skład monarchii**. Dotyczyło to przede wszystkim szlachty węgierskiej protestującej przeciwko wprowadzeniu urzędowego języka niemieckiego i zaniechaniu przez Józefa II zwoływania sejmiku krajowego. Natomiast w południowych Niderlandach z powodu nieprzestrzegania dawnych praw i przywilejów w 1789 r. wybuchło powstanie. Dlatego **cesarz zrezygnował z dalszych zmian i wycofał się z niektórych już podjętych reform**. Niektóre inne odwołał jego następca – Leopold II (1790–1792). Nie oznaczało to jednak powrotu do stanu sprzed panowania Marii Teresy i Józefa II. System społeczno-prawny został trwale przekształcony.

opór wobec reform

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw postaci władców Rosji, których nazwano „wielkimi” – Piotra I i Katarzynę II. Jakich zmian dokonali oni w państwie rosyjskim?
2. Wytlumacz, o czym – twoim zdaniem – świadczyło uczynienie przez Piotra I z Rosji cesarstwa (Imperium Rosyjskiego). Na czym opierał się wzrost potęgi tego państwa w XVIII w.?
3. Wyjaśnij pojęcie absolutyzmu oświeconego. Podaj przykłady przeprowadzonych w jego duchu reform w krajach sąsiadujących z Rzeczpospolitą.
4. Omów rolę, jaką odgrywała reorganizacja i rozbudowa armii w XVIII w.
5. Wskaż dziedziny, których dotyczyły reformy podjęte przez Fryderyka II Wielkiego w Prusach oraz Marię Teresę i Józefa II w krajach monarchii habsburskiej. W jaki sposób zmieniały one te państwa? Czy – twoim zdaniem – powodowały ich umocnienie?

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 32

- **Piotr I Wielki** (1682–1725) zreorganizował armię i system sprawowania władzy w Rosji. **Działania modernizacyjne** oparł przede wszystkim na wzorcach zachodnio-europejskich.

s. 33

- W wyniku III wojny północnej **Rosja uzyskała szeroki dostęp do Bałtyku**. Na zdobytych terenach powstała jej nowa stolica – **Sankt-Petersburg**.

s. 33

- **W 1721 r.** Piotr I ogłosił się **imperatorem**, a **Rosja** stała się **cesarstwem**.

s. 34

- W 1762 r. w Rosji władzę objęła w wyniku zamachu stanu **Katarzyna II Wielka** (panowała do 1796 r.). Umocniła ona rządy absolutystyczne w państwie i jego potęgę na arenie międzynarodowej.

s. 35

- **W 1701 r.** Prusy stały się **królestwem**.

s. 35

- Twórcą **potęgi militarnej** Prus był **Fryderyk Wilhelm I** (1713–1740).

s. 36

- **Fryderyk II Wielki** (1740–1786) przeprowadził w Prusach wszechstronne reformy, typowe dla systemu **absolutyzmu oświeconego**. Zyskał miano „króla filozofa”. Dzięki stoczonym wojnom **uczynił z Prus europejskie mocarstwo**.

s. 39

- Cesarska **sankcja pragmatyczna** zapobiegła rozpadowi **monarchii Habsburgów** i pozwoliła objąć w niej władzę **Marii Teresie** (1740–1780). Cesarzowa musiała jednak bronić swoich praw w **wojnie o sukcesję austriacką**, która przyniosła **utratę Śląska na rzecz Prus**.

s. 40

- **Reformy w duchu absolutyzmu oświeconego** były dziełem Marii Teresy, a zwłaszcza jej syna **Józefa II** (współrządził z matką w latach 1765–1780, panował samodzielnie w latach 1780–1790).

s. 41

- Niektóre z reform wprowadzonych w monarchii habsburskiej napotykały silny **opór**. Dotyczyło to m.in. **ograniczenia praw krajów** wchodzących w jej skład.

4. Narodziny Stanów Zjednoczonych Ameryki

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z sytuacją kolonii angielskich w Ameryce Północnej w 2. połowie XVIII w.;
- poznasz genezę wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych Ameryki;
- przeczytasz o początkach państwowości amerykańskiej i konstytucji USA.

Kontynent północnoamerykański w XVIII w.

Swoje kolonie w Ameryce Północnej miały **na początku XVIII w.** trzy państwa: **Anglia** (wschodnie wybrzeże), **Francja** (wschodnia część dzisiejszej Kanady, obszar wokół amerykańskich Wielkich Jezior, Luizjana) oraz **Hiszpania** (Meksyk, Floryda). Holendrzy utracili swoje posiadłości na rzecz Anglii w 2. połowie XVII w.

kolonie brytyjskie
w Ameryce
Północnej

Wojny, które toczyły między sobą mocarstwa europejskie, miały swoje odbicie także w walkach na terenie kolonii. Na kontynencie północnoamerykańskim nieustannie trwała **rywalizacja francusko-angielska**, w którą były zaangażowane siły zbrojne kolonistów, oddziały przysyłane z metropolii oraz często plemiona indiańskie wiążące się z jedną lub drugą stroną. **Francuzi już w 1713 r. utracili na rzecz Wielkiej Brytanii obszary nad Zatoką Hudsona** (czytaj: hadsona) oraz **wyspy u ujścia Rzeki Świętego Wawrzyńca**. O dalszych losach kontynentu zdecydowały klęski odniesione przez Francuzów w czasie **wojny siedmioletniej**. Traktat paryski między Wielką Brytanią, Francją i Hiszpanią **z 1763 r.** oznaczał koniec francuskiej obecności w Ameryce Północnej. **Anglicy uzyskali Kanadę oraz część Luizjany na wschód od Missisipi**. Natomiast **zachodnia Luizjana** przypadła **Hiszpanom**. W zamian przekazali oni **Anglikom Florydę**.

Wielka Brytania

- W **1707 r.** nastąpiło przekształcenie istniejącej od ponad 100 lat unii personalnej **angielsko-szkockiej w unię realną**. Wspólne państwo zostało nazwane **Wielką Brytanią**.
- Określeń „Wielka Brytania” i „brytyjski” używa się, choć nieprecyzyjnie, wyrażając zamiast zwyczajowymi określeniami „Anglia”, „angielski”.

1750 r.

1774 r.

Posiadłości państw europejskich w Ameryce Północnej w połowie XVIII w. (przed wojną siedmioletnią) i w 1774 r. (przed wybuchem wojny o niepodległość kolonii brytyjskich w Ameryce)

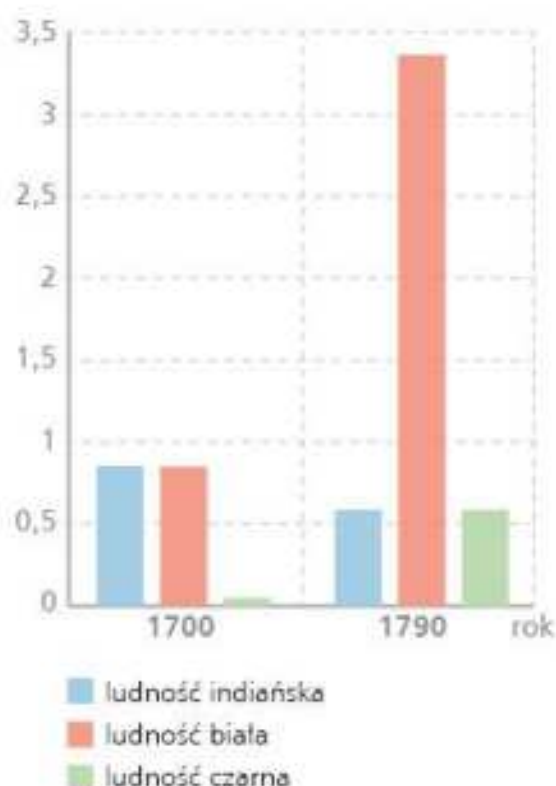
Ćwiczenie

Wskaż na mapie tereny w Ameryce Północnej, które w wyniku wojen w XVIII w. stały się własnością brytyjską.

Sytuacja w koloniach brytyjskich na wschodnim wybrzeżu

Jeszcze na początku XVIII w. w koloniach angielskich w Ameryce Północnej mieszkało niespełna 250 tysięcy Europejczyków i ich potomków. Jednak w ciągu omawianego stulecia liczba białej ludności (a także jej czarnych niewolników) zaczęła gwałtownie wzrastać.

Posiadłości angielskie na wschodnim wybrzeżu były zorganizowane w odrębne kolonie. Spośród nich 13 później toczyło wojnę o niepodległość. Przed wybuchem konfliktu w 1775 r. w tych koloniach żyły ponad 2 miliony białych i około 550 tysięcy czarnych mieszkańców. Ludność ta różniła się pod względem narodowościowym i religijnym. Wśród białych imigrantów najwięcej było przybyszów z **Anglii, Szkocji, Irlandii i krajów Rzeszy Niemieckiej**. Większość stanowili **protestanci** różnych wyznań – na południu dominowali anglikanie, na północy purytanie. W koloniach przeważały reguły tolerancji religijnej, jednak często nie obejmowały one katolików.

Ludność kolonii angielskich w Ameryce Północnej w 1700 r. i USA w 1790 r.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj zmiany w strukturze zaludnienia kolonii angielskich. Jakie były ich źródła?

Kolonie różniły się także pod względem **gospodarczym**. Na **południu** przeważała **wielka własność ziemska** – plantacje, na których główną siłą roboczą stanowili czarni niewolnicy przywiezieni z Afryki. Specjalizowały się one w uprawie ryżu, indygowców (źródła barwnika indygo) i tytoniu. Na **północy** przeważały **rodzinne gospodarstwa farmerskie**. Uprawy na tym obszarze były bardziej zróżnicowane, ale dominowały zboża i kukurydza, a ponadto rozwijano tu hodowlę bydła. Duże znaczenie miało też rybołówstwo. Ważną rolę w gospodarce terenów północnych odgrywały rzemiosło i **manufaktury**, zwłaszcza

hutnicze. W **stocznich okrętowych**, szczególnie w Massachusetts (czytaj: masachusetts), powstawało wiele statków. Kolonie stawały się poważną **konkurencją dla producentów z brytyjskiej metropolii**. Na północy bardziej rozwinął się handel między poszczególnymi koloniami. Liczniejsze były duże **miasta** – największe to **Boston** na terenie **kolonii Massachusetts** (ok. 17 tysięcy mieszkańców), **Nowy Jork** oraz **Filadelfia**.

Angielska reklama tytoniu pochodzącego z kolonii Wirginia (czytaj: wirczinia), XVIII w.

Na reklamie ukazano dwóch Indian palących fajki. W tle inny Indianin trzyma parasol nad białym mężczyzną zwracającym się do czarnoskórych dzieci pracujących na plantacji.

W kwestiach gospodarczych koloniści cieszyli się dużym zakresem swobód, choć został zabroniony eksport z kolonii niektórych towarów. Przez takie zakazy brytyjska metropolia, prowadząca politykę merkantylistyczną, chciała chronić własne interesy handlowe. Swoje posiadłości w Ameryce postrzegała przede wszystkim jako źródło surowca i rynek zbytu. Koloniści chronili natomiast własne interesy, rozwijając na dużą skalę przemysł.

Kolonie były zarządzane przez **gubernatorów reprezentujących koronę brytyjską** i sprawujących w jej imieniu nadzór nad administracją oraz wojskiem. Funkcjonowały w nich jednak równocześnie organy samorządowe – **zgromadzenia ustawodawcze**, których niższe izby pochodziły z wyboru. Prawa wyborcze posiadali mężczyźni będący właścicielami lub dzierżawcami ziemi. Procent osób dopuszczonych do udziału w głosowaniu był wyższy niż w Wielkiej Brytanii.

Przyczyny wybuchu wojny o niepodległość

Po zakończeniu wojny siedmioletniej **władze angielskie rozlokowały na terenie kolonii liczną armię**. Jej utrzymanie (podobnie jak administracji) pochłaniało duże koszty, które Wielka Brytania, wyczerpana wojnami i bardzo poważnie zadłużona, zamierzała przerzucić na miejscową ludność. W celu zwiększenia dochodów władze angielskie podnosiły cła na towary przywożone do kolonii. Wprowadzono również **zakaz importu do kolonii produktów, które nie pochodziły z Anglii lub jej imperium**. Dużym rozczarowaniem dla mieszkańców 13 kolonii była decyzja brytyjskiego rządu o **zakazie osadnictwa na zachód od gór Appalachów**. Koloniści uważali te świeżo zdobyte na Francuzach obszary za naturalny kierunek swojej ekspansji.

ustawa stemplowa

Szczególnie silne niezadowolenie wzbudziła **ustawa stemplowa z 1765 r.**, która wprowadziła opłaty za wszystkie czynności prawne i administracyjne, a także między innymi za wydawanie gazet. Przedstawiciele 9 spośród 13 kolonii opracowali deklarację, w której odrzucili ustawę. Uznali ponadto, że jedynie miejscowe zgromadzenia mają prawo uchwalania podatków. Argumentowali, że parlament brytyjski nie może nakładać takich obciążeń na kolonistów, skoro nie mają oni w nim swoich przedstawicieli. Skoordynowany **bojkot towarów brytyjskich** spowodował, że rząd wycofał sporną ustawę. Równocześnie jednak parlament w Londynie przyjął uchwałę, zgodnie z którą wyłącznie on mógł stanowić prawo w koloniach.

„Bostońskie picie herbaty” na amerykańskim bloku filatelistycznym z 1973 r.

ustawa o herbacie

Do zaostrzenia konfliktu doszło z chwilą wprowadzenia w **1773 r. ustawy o herbacie** przyznającej **Brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej monopol** na jej sprowadzanie i sprzedaż w koloniach przynoszącą duże zyski. W odpowiedzi na to grupa mężczyzn przebranych za Indian wdarta się w porcie w Bostonie na statki należące do Kompanii i wrzuciła znajdujący się tam ładunek herbaty do morza. To

wydarzenie – nazwane „**bostońskim piciem herbaty**” – spowodowało, że rząd brytyjski postanowił zmusić kolonie do respektowania narzuconego im prawa. **Zamknął port w Bostonie i zlikwidował samorząd Massachusetts.**

Inne kolonie wystąpiły w obronie dotkniętego represjami Massachusetts. We wrześniu **1774 r.** przedstawiciele 12 kolonii (bez Georgii, czytaj: dżordżji) zebrali się na **Kongresie Kontynentalnym w Filadelfii**. W opracowanej petycji zażądali odwołania do końca roku restrykcyjnych praw, grożąc całkowitym zerwaniem kontaktów handlowych z Anglią. Równocześnie podjęto przygotowania do zbrojnego oporu w razie zastosowania przez rząd brytyjski siły zbrojnej – **gromadzono broń i amunicję**. Władzę w koloniach zaczęły przejmować zwoływane w nich **lokalne kongresy**.

Ogłoszenie niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki i wojna z Brytyjczykami

W kwietniu **1775 r.**, gdy brytyjski oddział podjął próbę przejęcia zgromadzonej przez kolonistów z Massachusetts broni, doszło do pierwszego starcia (pod Lexington, czytaj: leksinton). Po nim nastąpiły kolejne potyczki, co oznaczało faktyczny **początek wojny** między koloniami a brytyjską metropolią. Zebrany w Filadelfii **drugi Kongres Kontynentalny** zdecydował w czerwcu 1775 r. o utworzeniu **ochotniczej armii**. Na jej wodza wyznaczył **George'a Washingtona** (czytaj: dżordża waszynktona). Już w początkowym okresie walk koloniści zdecydowali się na zupełne **zerwanie z Wielką Brytanią** i sięgnięcie po pełną suwerenność poprzez **wywalczenie niepodległości**.

George Washington

Charles Willson Peale (czytaj: czarlś tilson pil), George Washington w bitwie pod Princeton (czytaj: prinston)

Washington (1732–1799) urodził się w kolonii Wirginia, zaliczanej do kolonii południowych. Był właścicielem plantacji, a w latach 50. oficerem sił zbrojnych kolonistów w trakcie walk z Francuzami. W 1774 r. został członkiem Kongresu Kontynentalnego. Dowodził wojskiem (Armią Kontynentalną) przez cały okres wojny, m.in. w bitwie pod Princeton w 1777 r. Z funkcji tej zrezygnował w końcu 1783 r., już po zawarciu pokoju z Brytyjczykami. W latach 1789–1797 był pierwszym prezydentem Stanów Zjednoczonych.

**Deklaracja
niepodległości
Stanów
Zjednoczonych
Ameryki**

4 lipca 1776 r. Kongres Kontynentalny uchwalił **Deklarację niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki** (United States of America – **USA**). Oznaczało to oficjalne i ostateczne zerwanie zależności od korony brytyjskiej. Reprezentanci kolonistów odwoływali się w tym dokumencie do **oświeceniowej idei** przynależnych wszystkim ludziom **praw naturalnych**. Przywoływali przede wszystkim koncepcję pochodzącą z teorii Johna Locke’a, zgodnie z którą lud ma prawo obalenia rządów naruszających te prawa. Głównym twórcą Deklaracji był **Thomas Jefferson** (czytaj: tomas dżeferson).

Podpisanie Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki w wyobrażeniu malarza Johna Trumbulla, XIX w.

Źródło historyczne

Fragment Deklaracji niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki z 4 lipca 1776 r.

Uważamy następujące prawdy za oczywiste: że wszyscy ludzie stworzeni są równymi, że Stwórca obdarzył ich pewnymi nienaruszalnymi prawami, że w skład tych praw wchodzi życie, wolność i swoboda ubiegania się o szczęście, że celem zabezpieczenia tych praw wyłonione zostały spośród ludzi rządy, których sprawiedliwa władza wywodzi się ze zgody rządzonych, że jeśli kiedykolwiek jakakolwiek forma rządu uniemożliwiałaby osiągnięcie tych celów, to naród ma prawo taki rząd zmienić lub obalić i powołać nowy, którego podwalinami będą takie zasady i taka organizacja władzy, jakie wydadzą się narodowi najbardziej sprzyjające dla jego szczęścia i bezpieczeństwa.
[...]

Dlatego my, przedstawiciele Stanów Zjednoczonych Ameryki zebrani na Kongresie Ogólnym odwołując się do Najwyższego Sędziego Świata uroczyście ogłaszamy i oświadczamy w imieniu wszystkich ludzi dobrej woli tych Kolonii, że połączone Kolonie są i mają słuszne prawo być wolnymi i niepodległymi państwami; że zwolnione są one z wszelkich zobowiązań w stosunku do Korony Brytyjskiej i że wszelkie powiązania polityczne pomiędzy nimi a państwem Wielkiej Brytanii są i powinny być całkowicie zniesione, oraz że jako wolne i niepodległe kraje mają one pełno prawo wypowiedzenia wojny, zawierania pokoju, wstępowania w sojusze, nawiązywania stosunków handlowych i czynienia wszystkiego, do czego mają prawo państwa niezależne.

I. Rusinowa, *Geneza Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (Unia lat 1774–1783)*, Warszawa 1974, s. 333–335.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, do jakich idei oświeceniowych nawiązywała Deklaracja niepodległości. Wskaż sformułowania, które bezpośrednio odwołują się do poglądów politycznych myślicieli oświecenia.
2. Jakie następstwa pociągnęło za sobą przyjęcie przez Kongres Kontynentalny Deklaracji?

Początkowo ochotnicza armia kolonistów nie była w stanie skutecznie walczyć z regularną armią brytyjską. Pierwsza poważna bitwa, która rozegrała się w sierpniu 1776 r., zakończyła się klęską Amerykanów i spowodowała zajęcie przez Brytyjczyków Nowego Jorku. Jednak już przełom 1776 i 1777 r. przyniósł pierwsze sukcesy. Natomiast **w październiku 1777 r.** koloniści odnieśli **zwycięstwo w bitwie pod Saratogą**, zmuszając do kapitulacji jeden z korpusów brytyjskich i biorąc do niewoli ponad 5000 żołnierzy przeciwnika.

zwycięstwo
kolonistów pod
Saratogą

Na początku następnego roku **do wojny przeciw Wielkiej Brytanii włączyła się Francja**, która uznała niepodległość Stanów Zjednoczonych i udzieliła im pomocy. Przeciw Brytyjczykom wystąpiły również **Hiszpania i Holandia**, choć nie zawarły one formalnego sojuszu z Amerykanami. Wielka Brytania toczyła teraz wojnę na morzu z kilkoma przeciwnikami, przez co jej **flota straciła możliwość blokady portów amerykańskich oraz swobodnego zaopatrywania własnych wojsk**. Decydująca dla losów wojny okazała się **bitwa pod Yorktown** (czytaj: jorktałn), trwająca **od września do października 1781 r.** Wojskom amerykańskim udzielił wówczas wsparcia 5,5-tysięczny korpus francuski. Klęska, jaką ponieśli w tej konfrontacji Brytyjczycy, spowodowała, że zrezygnowali ostatecznie z prób odzyskania kolonii.

bitwa
pod Yorktown

W 1783 r. podpisano **traktat w Wersalu**, na mocy którego **Wielka Brytania uznała niepodległość Stanów Zjednoczonych**. Uzyskały one ponadto **obszar pomiędzy Appalachami a Missisipi**. Florydę, od 20 lat należącą do Wielkiej Brytanii, odzyskała Hiszpania.

pokój wersalski

Kolonie brytyjskie podczas amerykańskiej wojny o niepodległość

Polacy w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych

Kazimierz Pułaski

Kazimierz Pułaski (1745–1779)

Kazimierz Pułaski na amerykańskim znaczku pocztowym z 1931 r.

Pułaski brał udział w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1777–1779. 11 września 1777 r. na czele 30 kawalerzystów ośłonił odwrót George'a Washingtona, być może ratując mu życie. W tym samym miesiącu uzyskał od Kongresu nominację na generała brygady i dowództwo kawalerii.

W związku z trudnościami w utrzymaniu odrębności dowodzonych przez niego oddziałów i konfliktami z innymi oficerami armii amerykańskiej po pół roku podał się do dymisji. Powierzono mu wówczas (w marcu 1778 r.) zadanie sformowania odrębnego legionu składającego się z jazdy i piechoty, w którego skład wchodził żołnierze różnej narodowości, w tym Polacy. Na przełomie maja i czerwca 1779 r. kilkoma atakami zmusił Brytyjczyków do odstąpienia od oblężenia Charlestonu (czytaj: czarlstonu). W październiku 1779 r. jego oddziałowi powierzono ważną rolę podczas amerykańsko-francuskiego szturmu na Savannah (czytaj: sawana). W trakcie natarcia odniósł poważne rany, w wyniku których zmarł kilka dni później. 11 października ustanowiono w USA dzień jego imienia, a w pierwszą niedzielę tego miesiąca w Nowym Jorku odbywa się poświęcona mu parada. W 2009 r. przyznano Pułaskiemu honorowe obywatelstwo Stanów Zjednoczonych (do tej pory nadano je tylko 8 osobom).

Tadeusz Kościuszko (1746–1817)

Amerykański znaczek pocztowy z 1933 r. wydany w 150 lat od uzyskania przez Tadeusza Kościuskę stopnia generała brygady amerykańskiej armii
Znaczek przedstawia pomnik Kościuszki w Waszyngtonie.

Kościuszko brał udział w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych w latach 1776–1783. Po przybyciu do Ameryki został mianowany w październiku 1776 r. pułkownikiem. Uczestniczył w pracach przy obwarowywaniu Filadelfii. Jego prace fortyfikacyjne w trakcie bitwy pod Saratogą (wrzesień–październik 1777 r.) przyczyniły się poważnie do amerykańskiego zwycięstwa, które stało się punktem zwrotnym w wojnie. Przez 2 lata pracował przy budowie obwarowań twierdzy West Point (czytaj: test pojnt). W latach 1780–1783 brał udział w wielu bitwach, organizując przeprawy przez rzeki i prowadząc prace inżynierskie podczas oblężeń. W 1783 r. uzyskał od Kongresu stopień generała brygady.

Tadeusz
Kościuszko

Konstytucja i ustrój USA

W trakcie wojny o niepodległość i przez kilka lat po jej zakończeniu **Stany Zjednoczone Ameryki** były **luźnym związkiem państw**, które przeciwstawiły się Brytyjczykom. Każdy stan (państwo) będący członkiem tej konfederacji zachowywał suwerenność, posiadał własne zgromadzenie ustawodawcze i odrębne władze wykonawcze. **Kongres Kontynentalny** złożony z **delegatów stanów** miał przede wszystkim koordynować działania związane z wojną z Brytyjczykami.

Dopiero **we wrześniu 1787 r.** na zwołanej w Filadelfii Konwencji uchwalono **Konstytucję Stanów Zjednoczonych Ameryki**. Do końca trwały spory między zwolennikami ściślejszego i luźniejszego związku amerykańskich stanów. Ostatecznie w miejsce dotychczasowej konfederacji ustanowiono **federacyjne państwo** z obdarzoną dużymi uprawnieniami władzą centralną. Konstytucja weszła w życie w 1789 r. – z chwilą zatwierdzenia przez kongresy stanowe. Tekst konstytucji rozpoczynał się od słów „**My, Naród...**” – podkreślono w ten sposób, że to obywatele są źródłem władzy, a nie żaden ustanowiony odgórnie rząd.

Konstytucja
Stanów
Zjednoczonych
Ameryki

Wprowadzono znany z koncepcji Monteskiusza trójpodział władzy na: ustawodawczą – **Kongres** (składający się z Izby Reprezentantów i Senatu), wykonawczą – **prezydent** i sądowniczą – **Sąd Najwyższy**. Poszczególne organy władzy miały się równoważyć, tak aby uniemożliwić uzyskanie dominacji przez Kongres lub prezydenta.

W **Izbie Reprezentantów** zasiadali deputowani wyłaniani w wyborach, w liczbie proporcjonalnej do liczby mieszkańców stanu. Ich kadencja wynosiła 2 lata. **Prawa wyborcze** miały osoby dysponujące odpowiednim majątkiem. Członków **senatu** (dwóch z każdego stanu) wskazywały stanowe kongresy. Kadencja senatorów wynosiła 6 lat. **Kongres miał prawo** między innymi do: prowadzenia polityki zagranicznej, emisji pieniądza oraz nakładania podatków federalnych na cele ogólnopństwowe. Poszczególne stany zachowały jednak daleko idące uprawnienia (lokalne podatki, własne prawo, administracje i sądy).

Prezydent, wybierany na czteroletnią kadencję w wyborach pośrednich (przez elektorów), był głową państwa i szefem rządu. Posiadał szerokie kompetencje w zakresie władzy wykonawczej. Pełnił funkcję naczelnego wodza, powoływał odpowiedzialnych tylko przed nim ministrów (podsekretarzy stanu), nominował wyższych urzędników, a także przedstawiał projekt budżetu i dysponował prawem weta zawieszającego wobec ustaw (mogło być ono odrzucone większością 2/3 obu izb Kongresu). **W 1789 r.** kolegium elektorów wybrało **George'a Washingtona na pierwszego prezydenta** Stanów Zjednoczonych Ameryki (sprawował tę funkcję przez dwie kadencje – do 1797 r.).

Kompetencje **Sądu Najwyższego** ustaliły się z czasem. Ostatecznie uzyskał on prawo badania zgodności z konstytucją ustaw i aktów wykonawczych Kongresu, prezydenta oraz sądów i władz stanowych.

W 1791 r. weszło w życie pierwszych **10 poprawek do konstytucji** (w istocie mających charakter uzupełnień), które łącznie są określane jako **Karta Praw** (Bill of Rights). Dotyczyły one **praw obywatelskich**: wolności wyznania, słowa i druku, zgromadzeń, nietykalności osobistej oraz ochrony własności prywatnej. Tym samym idea praw człowieka, która w Europie była postulatem filozofów i elit intelektualnych, w Stanach Zjednoczonych została zapisana w konstytucji i praktycznie wprowadzana w życie. Z praw i wolności mogli korzystać biali obywatele USA, w przeciwieństwie do czarnych niewolników w stanach południowych (w stanach północnych nie było niewolnictwa).

Zbuntowane kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej stały się miejscem narodzin nowego ustroju politycznego. Powstało **republikańskie państwo** oparte na zasadzie **suwerenności ludu, ładu konstytucyjnego i praw człowieka** – wartości całkowicie odmiennych od tych, które funkcjonowały w monarchiach europejskich.

Amerykańska moneta
o nominale pół dolara
z 1795 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów położenie mieszkańców kolonii angielskich w Ameryce Północnej i ich relacje z brytyjską metropolią po wojnie siedmioletniej.
2. Wskaż przyczyny, które zadecydowały o ogłoszeniu przez reprezentantów kolonii niepodległości i doprowadziły do wojny z Brytyjczykami.
3. Wyjaśnij, do jakich idei odwoływali się twórcy niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki.
4. Przedstaw sylwetki Polaków, którzy mieli istotny udział w amerykańskiej wojnie o niepodległość.
5. Scharakteryzuj ustrój Stanów Zjednoczonych określony przez ich konstytucję.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Brytyjskie kolonie na wschodnim wybrzeżu Ameryki Północnej osiągnęły wysoki poziom rozwoju gospodarczego.** Jednak miały jedynie **ograniczony zakres samorządności**. s. 43
- Brytyjska metropolia nakładała **ograniczenia na handel** kolonii z innymi krajami oraz wprowadzała **cla na importowane** przez nie towary. Prowadziło to do **konfliktów**. Największe protesty wywołały **ustawa stemplowa** (1667 r.) i **ustawa o herbacie** (1773 r.). s. 46
- Na wiosnę **1775 r.** doszło do pierwszych **starć pomiędzy kolonistami a Brytyjczykami**. Wkrótce Kongres Kontynentalny zdecydował o utworzeniu **armii ochotniczej**, której dowództwo powierzył **George'owi Washingtonowi**. s. 47
- **4 lipca 1776 r.** ogłoszono **Deklarację niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki**. s. 48
- Największe zwycięstwa wojsk amerykańskich w wojnie z Brytyjczykami miały miejsce pod **Saratogą** i **Yorktown**. Sojusznikiem USA stała się **Francja**. Przeciwko Wielkiej Brytanii wystąpiły też **Hiszpania i Holandia**. s. 49
- **Wojnę zakończył traktat w Wersalu w 1783 r.** Wielka Brytania **uznała niepodległość USA** i przekazała im tereny pomiędzy Appalachami a Missisipi. s. 49
- Spośród Polaków walczących w amerykańskiej wojnie o niepodległość największe zasługi mieli **Kazimierz Pułaski i Tadeusz Kościuszko**. s. 50, s. 51
- We wrześniu **1787 r.** uchwalono **amerykańską konstytucję**, która wprowadzała **ustrój federacyjny** oparty na **trójpodziale władzy**. Szeroki zakres **praw obywatelskich** wkrótce wprowadzono do konstytucji w postaci pierwszych **10 poprawek**. s. 51

5. Rewolucja francuska

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz genezę rewolucji we Francji;
- przeczytasz o reformach ustrojowych oraz przemianach społeczno-gospodarczych, jakie były efektem wydarzeń rewolucyjnych;
- zrozumiesz, jakie znaczenie miała rewolucja francuska.

Podłoże rewolucji francuskiej

Francja przed
rewolucją

We Francji w **1774 r.** tron objął **Ludwik XVI** (wnuk Ludwika XV). Jego rządy okazały się pod wieloma względami nieudolne. W **latach 80. pogorszyła się sytuacja gospodarcza państwa**. Skarb – zadłużony jeszcze przez poprzedniego władcę – obciążały wydatki związane z wystawnym życiem dworu, a także koszty udziału w amerykańskiej wojnie o niepodległość. Niekorzystne umowy handlowe zawarte z Anglią doprowadziły do upadku wielu manufaktur. To z kolei powodowało, że wielu robotników traciło pracę lub otrzymywało niższe wynagrodzenie. W 2. połowie lat 80. Francję dotknęły powtarzające się nieurodzaje w rolnictwie. Spadek produkcji objął więc różne dziedziny gospodarki. Sytuacja ta wywoływała niezadowolenie właściwie wszystkich grup społecznych. Osoby zamożne traciły dochody. Najbiedniejsi cierpieli niejednokrotnie głód. W skarbie państwa brakowało pieniędzy, konieczne więc było wprowadzenie nowych podatków, a społeczeństwo i tak było już nimi nadmiernie obciążone.

Spółeczeństwo francuskie dzieliło się na trzy stany. Uprzywilejowane pod względem **statusu społecznego**, ale także **pozycji ekonomicznej** (zwolnienie od podatków), było **duchowieństwo** tworzące **stan pierwszy** oraz **szlachta i arystokracja** składające się na **stan drugi**. Kościół katolicki skupiał w swoim ręku 10% ziemi, a jego hierarchowie posiadali duże wpływy w państwie. Szlachta w realiach systemu absolutystycznego mogła wprawdzie jedynie pośrednio oddziaływać na politykę władz, cieszyła się jednak przywilejami honorowymi. Ponadto miała wyłączność na uzyskiwanie stopni oficerskich i wyższych godności kościelnych. W obrębie obu uprzywilejowanych stanów panowało przy tym bardzo duże zróżnicowanie majątkowe.

Duchowieństwo i szlachta stanowiły zdecydowaną mniejszość ludności. Natomiast **96–99%** (według różnych szacunków) mieszkańców Francji zaliczało się do **stanu trzeciego**. Obejmował on nie tylko **chłopów** czy też **pracowników najemnych**, lecz także najzamożniejszych przedstawicieli **burżuazji** i ludzi **wolnych zawodów** (np. dziennikarzy czy prawników, którzy odegrali później w dziejach rewolucji ogromną rolę). Utrzymywanie się struktury stanowej było odczuwane szczególnie dotkliwie przez tych, którzy wyróżniali się zamożnością lub wykształceniem, ale pozostawali formalnie w obrębie najniższego stanu. Ponadto burżuazja odczuwała negatywne skutki braku pełnej swobody działalności ekonomicznej (państwo wciąż postu-

giwało się narzędziami polityki merkantylistycznej). Chłopi byli w zdecydowanej większości osobiście wolni. Jednak duża ich część – dzierżawiąca ziemię od szlachty i duchowieństwa – opłacała z tego tytułu wysokie czynsze. Ponadto chłopi przekazywali dziesięcinę na rzecz Kościoła. Wszyscy członkowie stanu trzeciego płacili wysokie podatki na rzecz państwa.

Francja już od kilku dekad była **centrum myśli oświeceniowej**, która owocowała postulatami unowocześnienia państwa i stosunków społecznych oraz dopuszczenia przedstawicieli społeczeństwa do współdecydowania o sprawach ogólnopństwowych. Realia monarchii absolutnej stały w całkowitej sprzeczności z dążeniami zwolenników oświecenia, praw człowieka, suwerenności ludu i swobody wyrażania poglądów. Silna, choć często niedziałająca sprawnie władza centralna oparta na biurokracji budziła sprzeciw grup społecznych, wśród których idee oświecenia znajdowały największy oddźwięk. Była to przede wszystkim burżuazja i przedstawiciele wolnych zawodów. Krytyków istniejącego porządku nie brakowało jednak także i w innych warstwach, w tym wśród duchowieństwa.

Karykatura trzech stanów z 1789 r. – chłop dźwiga na plecach duchownego i szlachcica

Sytuacja we Francji przed wybuchem rewolucji

Od początku 1787 r. pojawiało się coraz więcej zapowiedzi nadciągającego kryzysu władzy. **Ludwik XVI starał się znaleźć wśród arystokracji poparcie dla wprowadzenia nowych podatków.** Spotkał się jednak ze zdecydowanym **sprzeciwem**. Wynikało to zarówno z faktu, że jego propozycje uderzały w interesy tej warstwy, jak i z tego, iż również wśród arystokracji narastała opozycja wobec absolutystycznych rządów monarchy. W tym czasie w kraju podnosiło się coraz więcej głosów krytycznych wobec władz i domagających się wysłuchania społeczeństwa. Ludwik XVI podjął w tej sytuacji w połowie 1788 r. **decyzję o zwołaniu Stanów Generalnych** – reprezentacji stanowej, która po raz ostatni zebrała się na początku XVII w., zanim ustanowiono porządek absolutystyczny. Zgodził się także, aby **deputowanych stanu trzeciego wybrano w podwójnej liczbie (600)**, podczas gdy dwa pierwsze stany będą miały po 300 reprezentantów.

Antoine Callet (czytaj: antłan kale), **Ludwik XVI, 1788 r.**

stan trzeci

Nastroje we Francji były coraz bardziej niespokojne. Ożywienie dało o sobie znać między innymi w postaci publikacji kilku tysięcy broszur politycznych. **Wybory deputowanych do Stanów Generalnych** stały się natomiast okazją do przygotowania „zeszytów skarg” zawierających żądania ukrócenia nadużyć władzy, reformy administracji i systemu podatkowego czy likwidacji cenzury. Grupy najuboższe oczekiwały poprawy swojej sytuacji bytowej. Rok 1788 r. był dla nich szczególnie dramatyczny, gdyż niesprzyjające warunki pogodowe (susze, mroźne zimy) zniszczyły ogromną część plonów. To z kolei spowodowało gwałtowny wzrost cen żywności.

„ *Czym jest stan trzeci? – Wszystkim.
Czym był dotychczas w ustroju politycznym? – Niczym.
Czego żąda? – Ażeby stał się czymś.*

~ Emmanuel Sieyès – autor głośnej broszury *Czym jest stan trzeci* (styczeń 1789 r.)

Pierwsze lata rewolucji – 1789–1791

Stany Generalne rozpoczęły obrady w maju 1789 r. Bardzo aktywni od początku byli deputowani stanu trzeciego, wśród których znalazły się osoby z burżuazji oraz wykonujące wolne zawody. Zażądali oni zmiany zaproponowanej formuły obrad polegającej na tym, że każdy ze stanów miał obradować oddzielnie. Zasada, iż jeden stan to jeden głos, pozwalałaby duchowieństwu i szlachcie przegłosować przedstawicieli stanu trzeciego. W związku z tym deputowani stanu trzeciego domagali się wspólnych obrad. Posiadana przez nich podwójna liczba reprezentantów równoważyłaby głosy stanów uprzywilejowanych. Szlachta zdecydowanie odrzuciła ten postulat.

Wówczas **przedstawiciele stanu trzeciego ogłosili się Zgromadzeniem Narodowym** i stwierdzili, że reprezentują większość społeczeństwa. Zaprzysięgli, iż nie zaprzestaną obrad, dopóki nie uchwalą konstytucji. Gdy przyłączyła się do nich większość duchowieństwa, a także kilkudziesięciu przedstawicieli szlachty, król zaakceptował wspólne obrady. W tej sytuacji Zgromadzenie Narodowe przekształciło się w **Zgromadzenie Konstytucyjne (Konstytuantę)** i przystąpiło do opracowania

ustawy zasadniczej określającej nowy ustrój państwa.

Jacques-Louis David, *Przysięga w Sali do gry w piłkę*

Kiedy deputowani stanu trzeciego ogłosili się Zgromadzeniem Narodowym, król uniemożliwił im dostęp do miejsca obrad Stanów Generalnych. Zgromadzili się więc w pobliskiej sali do gry w piłkę. Tam 20 czerwca 1789 r. złożyli przysięgę, że nie rozejdą się bez uchwalenia konstytucji.

Zgromadzenie
Konstytucyjne

zdobycie Bastylli
14 lipca 1789 r.

Ludwik XVI nie zamierzał jednak pogodzić się z przegraną i **zaczął gromadzić pod Paryżem wojsko**. Pogłoski o mającym nastąpić rozpędzeniu Konstytuanty, a nawet o królewskich planach ostrzelania stolicy doprowadziły do wystąpień jej mieszkańców przeciwko władcy. **14 lipca 1789 r. Paryżanie oblegli Bastylię i zmusili jej załogę do poddania się**. Ta paryska twierdza była dawniej miejscem przetrzymywania więźniów politycznych, choć w trakcie opisywanych wydarzeń przestała już pełnić tę funkcję. Pozostawała jednak symbolem despotycznych rządów królewskich i wkrótce została zburzona na znak końca tyranii. Dzień jej zdobycia uznano później za **umowny początek rewolucji** (obecnie 14 lipca jest francuskim świętem narodowym).

Król zgodził się wówczas na wycofanie swoich wojsk oraz zaakceptował istnienie utworzonej przez ludność stolicy **Gwardii Narodowej**. Na jej czele stanął **markiz de La Fayette** (czytaj de la fajet), popularny dzięki swojemu udziałowi w wojnie o niepodległość Stanów Zjednoczonych. Wydarzenia w Paryżu zapoczątkowały także **wystąpienia na prowincji, gdzie chłopci atakowali dwory i klasztory**. Pod ich wpływem Konstytuanta wprowadziła **na początku sierpnia doniosłe reformy społeczne**. Zniósła przywileje podatkowe szlachty i dziesięcinę płaconą na rzecz Kościoła. Zlikwidowała także pewne pozostałości poddaństwa chłopów, których korzenie sięgały wręcz czasów feudalnych (sądownictwo senioralne nad chłopami czy prawo szlachty do polowań na chłopskich gruntach).

Deklaracja praw
człowieka
i obywatela

26 sierpnia 1789 r. Zgromadzenie Konstytucyjne uchwaliło **Deklarację praw człowieka i obywatela**. Głosiła ona zasadę **suwerenności ludu (narodu)**, udział wszystkich obywateli w stanowieniu praw, równy dostęp do urzędów i godności bez względu na przynależność stanową, a także prawo do oporu przeciwko złej władzy. Ogłaszała swobodę religijną, wolność słowa oraz nienaruszalność własności prywatnej. Twórcy Deklaracji kierowali się przekonaniem, że król jest jedynie przedstawicielem narodu, a nie monarchą stojącym ponad nim i prawem.

Jean-Jacques Le Barbier (czytaj: żan-żak le barbie) ukazał tekst Deklaracji praw człowieka i obywatela razem z dwoma postaciami kobiecymi. Postać po lewej stronie symbolizuje Francję uwalniającą się z łańcuchów tyranii, a postać po prawej – Istotę Najwyższą, która wskazuje na światło rozumu. Dzieło pochodzi z ok. 1789 r.

Źródło historyczne

Fragmenty francuskiej Deklaracji praw człowieka i obywatela z sierpnia 1789 r.

Przedstawiciele Ludu Francuskiego, występujący jako Zgromadzenie Narodowe, uważając, iż jedyną przyczyną nieszczęść publicznych i nadużyć rządów jest nieznajomość, zapomnienie i lekceważenie praw człowieka, postanowili ogłosić w formie uroczystej deklaracji naturalne, niepozbywalne i święte prawa człowieka [...].

Art. 1. Ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi z punktu widzenia prawa. Różnice społeczne mogą się opierać tylko na użyteczności wobec społeczeństwa.

Art. 2. Celem każdej organizacji politycznej jest utrzymanie naturalnych i nie przedawnionych praw człowieka. Tymi prawami są: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciwko uciskowi.

Art. 3. Źródło wszelkiego zwierzchnictwa spoczywa całkowicie w Narodzie. Żadne ciało, żadna jednostka nie może wykonywać władzy, która nie pochodziłaby wyraźnie od Narodu.
[...]

Art. 6. [...] Wszyscy obywatele są równi wobec prawa i mają równy dostęp do wszystkich godności, stanowisk i funkcji publicznych, zależnie od ich zdolności i z zachowaniem takich tylko różnic, które wynikają z ich cnoty i talentu.
[...]

Art. 11. Swobodna wymiana myśli i poglądów jest jednym z najcenniejszych praw człowieka. Każdy obywatel ma więc wolność słowa, pisma i druku i odpowiada tylko za nadużywanie tej wolności w wypadkach określonych przez ustawę.
[...]

Art. 17. Własność jest prawem świętym i nietykalnym. Nikt nie może być go pozbawionym, z wyjątkiem wypadku, gdy tego wymaga w sposób oczywisty konieczność publiczna uznana przez prawo, wszelako pod warunkiem słusznego i z góry wypłaconego odszkodowania.

Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, pod red. B. Lesińskiego, Poznań 1995, s. 204–205.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jakie wartości były najważniejsze dla twórców Deklaracji praw człowieka i obywatela. Jak rozumieli prawa i wolności przynależne obywatelom państwa?
2. Wskaż, jakie idee oświeceniowe przywołano w poszczególnych artykułach Deklaracji praw człowieka i obywatela.

sytuacja Kościoła katolickiego

Prace nad konstytucją trwały jeszcze przez następne 2 lata. W tym okresie uchwalono jednak wiele praw zmieniających rzeczywistość społeczną kraju. Do najważniejszych należały te dotyczące **Kościoła katolickiego**. Jego **majątek przejęło państwo**, a duchownym przyznano w zamian pensje, czyniąc ich **w praktyce urzędnikami państwowymi**. Biskupi i proboszczowie mieli być odtąd wybierani przez samą ludność. Zlikwidowano klasztory. Duchownych **zobowiązano do złożenia przysięgi**, że będą przestrzegać ustawy o Kościele. Prawie wszyscy biskupi i większość kleru odmówili, w związku z czym zostali pozbawieni stanowisk. Część z nich starała się pełnić swoje funkcje potajemnie.

Francja monarchią konstytucyjną

Ludwik XVI nie zamierzał pogodzić się ze zmianami zaistniałymi w państwie, więc **podjął w czerwcu 1791 r. próbę ucieczki z kraju**. Liczył, że uda mu się przejąć pełnię władzy z pomocą wiernych sobie oddziałów wojska oraz sił zbrojnych innych monarchów europejskich, z którymi utrzymywał stały kontakt. Mógł też polegać na lojalności przedstawicieli arystokracji, gdyż już w początkach rewolucji zaczęli oni emigrować z kraju. Ucieczka króla zakończyła się jednak niepowodzeniem. Sprobowany z powrotem do Paryża stracił wiele z autorytetu, którym – mimo rewolucyjnych przemian – wciąż się cieszył.

3 września 1791 r. uchwalono konstytucję Francji. Zgodnie z jej postanowieniami ustrój państwa przybierał formę **monarchii konstytucyjnej**. Władzę wykonawczą reprezentował **król**, ale jego uprawnienia ograniczono. Każdy jego dokument musiał być potwierdzony podpisem jednego z ministrów. Mianował i odwoływał ich monarcha, ale odpowiadali oni za swoje decyzje przed władzą ustawodawczą – **Zgromadzeniem Prawodawczym** (Legislatywą). Miało ono teoretycznie reprezentować cały naród, jednak **nie wszyscy otrzymali prawa wyborcze**. Zostały one ograniczone **cenzusem**. Ci, którzy opłacali określonej wysokości podatek lub posiadali odpowiednie wykształcenie (ogółem nieco ponad połowa mężczyzn powyżej 25. roku życia), mogli brać udział w wyborach elektorów. Dopiero oni wybierali posłów do Legislatywy. Były to więc **wybory pośrednie**, dwustopniowe. Aby stać się elektorem, trzeba było spełnić jeszcze wyższe kryteria majątkowe – w całym kraju dotyczyło to jedynie około 50 tysięcy najzamożniejszych osób. Wprowadzono także **samorząd lokalny**. Król – choć niechętnie – złożył przysięgę na konstytucję.

konstytucja
francuska z 1791 r.

Cenzus – wymóg, który trzeba spełnić, aby być dopuszczonym do korzystania z określonych uprawnień. Może dotyczyć np. pochodzenia społecznego, posiadanego majątku, płci, wieku lub wykształcenia.

Schemat organizacji władzy we Francji według konstytucji z 1791 r.

Ćwiczenie

Porównaj francuski model ustrojowy z 1791 r. z amerykańskim opartym na konstytucji USA z 1787 r. W tym celu sporządź w zeszycie schemat organizacji władzy w USA.

Przyjęte zasady konstytucyjne oznaczały **zwycięstwo przede wszystkim burżuazji**, która zapewniła sobie decydujący wpływ na władzę ustawodawczą i zagwarantowała prawa korzystne dla jej aktywności ekonomicznej. W przeprowadzonych jeszcze we wrześniu wyborach do Legislatywy zwyciężyli zwolennicy ustabilizowania systemu politycznego w formie nadanej mu przez konstytucję. Niższe warstwy społeczeństwa – zarówno chłopi, jak i bardzo aktywni w rewolucji ubożsi mieszkańcy miast – nie odnieśli tak bezpośrednich korzyści ani nie uzyskali praw wyborczych. Wciąż pozostawali niechętni istniejącym stosunkom społecznym.

Władze rewolucyjne zaczęły na początku 1792 r. coraz konsekwentniej **dążyć do wojny z absolutystycznymi monarchami**. Widziano w niej szansę na rozprzestrzenienie rewolucyjnych ideałów, a także na poprawienie trudnej sytuacji gospodarczej państwa. Chciano też uprzedzić możliwy atak z zagranicy, gdzie koncentrowały się oddziały tworzone przez coraz liczniej emigrujących arystokratów. Z kolei Ludwik XVI poparł wojnę, gdyż liczył, że doprowadzi ona do klęski rewolucjonistów. Władcy europejscy z niepokojem przyglądali się rewolucji we Francji i szerzeniu się jej haseł we własnych krajach. W związku z tym poważnie rozważali interwencję w celu obalenia rewolucyjnych władz.

wojna z Austrią

W kwietniu 1792 r. Francja wypowiedziała wojnę Austrii (cesarzowi Franciszkowi II Habsburgowi), a tę wsparły wkrótce **Prusy**. Początkowo Francuzi ponosili same klęski militarne. Fakt ten oraz trudności z zaopatrzeniem mieszkańców Paryża w żywność przyczyniały się do narastającego niezadowolenia i radykalizacji nastrojów społecznych. **W sierpniu 1792 r.** radykalni rewolucjoniści podburzyli **lud Paryża, który wdarł się do pałacu królewskiego**. Monarcha zdołał się uratować, jednak Legislatywa pod wpływem tych wydarzeń zdecydowała o **zawieszeniu go w czynnościach i aresztowaniu**.

Szturm na królewski pałac Tuileries (czytaj: tujleri) 10 sierpnia 1792 r. na obrazie Jeana Duplessis-Bertaux (czytaj: żana duplesi-berto)

no tak członków najuboższych warstw ludności miejskiej – robotników, służbę, drobnych rzemieślników i kramarzy, a także osoby bez określonego zajęcia. Rewolucja nie przyniosła im większych korzyści, więc żądali oni dalszych zmian w państwie. Chętnie angażowali się w różne działania polityczne. Nie ograniczali się jednak do brania udziału w dyskusjach – byli aktywni podczas manifestacji i w trakcie zamieszek. To oni też wdarli się do pałacu Tuileries w sierpniu 1792 r.

Francja republika

Zgromadzenie Prawodawcze straciło w tym okresie autorytet, a radykałowie związani z coraz bardziej zrewoltowanym ludem Paryża przejęli władzę. Wymusili na Legislatywie rozwiązanie się i rozpisanie nowych wyborów. **Na początku września 1792 r. doszło w Paryżu do krwawych wystąpień** – tłum wdzierał się do więzień i mordował oskarżonych o działania przeciwko rewolucyjnemu porządkowi. Zginęło około 1400 osób. Podobne zajścia miały miejsce na prowincji, gdzie wymordowano około 10 tysięcy osób. **Wybory**, które odbyły się w tym samym miesiącu, przeprowadzono tym razem na mocy **powszechnego prawa wyborczego** (przystępowało wszystkim mężczyznom bez względu na posiadany majątek; praw wyborczych nie miały natomiast kobiety). Wyłoniony w nich **Konwent Narodowy** – o bardziej radykalnym składzie – zdeponował króla i **zniósł monarchię. 22 września 1792 r. Francja została ogłoszona republiką.**

I Republika
Francuska

W styczniu 1793 r. Konwent Narodowy skazał Ludwika XVI na śmierć jako zdrajcę narodu (zaważyła jego korespondencja z innymi monarchami, w której omawiał kwestię ich interwencji we Francji). Król został **stracony na gilotynie** jeszcze w tym samym miesiącu. Kraj wszedł w tym czasie w nowy okres gwałtownych konfliktów wewnętrznych, wojny domowej i walk z niemal wszystkimi monarchiami Europy.

egzekucja
Ludwika XVI

Gilotyna – urządzenie do ścinania głów skazańcom, stosowane w Europie od XVI w. W czasach rewolucji francuskiej – od wiosny 1792 r. – stała się głównym narzędziem wykonywania kary śmierci (jako humanitarna metoda pozwalająca zaoszczędzić cierpienia skazanemu). Egzekucje skazańców politycznych przeprowadzane z jej użyciem odbywały się publicznie. W okresie radykalizacji rewolucji gilotyna stała się wręcz jednym z jej symboli i uosobieniem rewolucyjnego terroru.

Przeciwko francuskiej republice wystąpiła koalicja złożona z: Austrii, Prus, Wielkiej Brytanii, Holandii, Hiszpanii, Portugalii, państw włoskich i niemieckich. Zwycięstwa jej wojsk zachęciły **rojalistów** (zwolenników króla i przywrócenia monarchii) do wzniesienia **powstań**. W niektórych rejonach przeciwko republice **wystąpili chłopci**. Przyczyniły się do tego ich trudna sytuacja bytowa oraz sprzeciw wobec zasad wprowadzonego niedawno powszechnego poboru do wojska, a także opór wobec prześladowania księży przez władze. Wielu żałowało ponadto ściętego króla Ludwika XVI. Największe rozmiary przybrało **powstanie w Wandei**, które rozpoczęło się w marcu 1793 r. Było ono też najbardziej brutalnie tłumione. Walki i krwawe represje wobec powstańców pochłonęły co najmniej 100 tysięcy ofiar śmiertelnych, a prowincja została doszczętnie splądrowana.

powstania
rojalistyczne
i chłopskie

Dyktatura jakobinów

Jedyną liczącą się siłą polityczną w Paryżu stawali się radykalni **jakobini**, którzy mogli wówczas liczyć na poparcie zrewoltowanej ludności miasta. Doprowadzili oni do **aresztowania i stracenia** części bardziej **umiarkowanych deputowanych** Konwentu Narodowego (**żyrondistów**), a **latem 1793 r. przejęli pełnię władzy w Komitecie Ocalenia Publicznego**. Był to istniejący od niedawna nadzwyczajny organ wykonawczy zastępujący rząd w związku z wielostronnym kryzysem

dyktatura
jakobinów

w państwie i zagrożeniem rewolucji. Stopniowo przejął on w państwie **władzę dyktatorską**. Na jego czele stanął **Maximilien Robespierre** (czytaj: maksymilian robespier). Komitet odsunął władzę ustawodawczą, która utraciła samodzielność. Rządził, stosując **terror** wobec wszystkich podejrzanych o sprzyjanie monarchii lub działanie na szkodę rewolucji oraz wobec przeciwników politycznych. Powołane w tym celu **Trybunały Rewolucyjne** uśmierciły łącznie około 17 tysięcy Francuzów. Podobna liczba osób zmarła w więzieniach lub została zamordowana bez wyroku sądowego.

Jakobini – klub polityczny opowiadający się początkowo za monarchią konstytucyjną, później jednak szybko się radykalizujący. Jego przywódcą został wówczas Maximilien Robespierre. Jakobini byli przeciwnikami wikłania rewolucyjnej Francji w wojnę. Głosili hasła republikańskie i suwerenności ludu, jednak z czasem przyjęli taktykę zawieszenia praw i wolności obywatelskich oraz stosowania terroru wobec przeciwników politycznych.

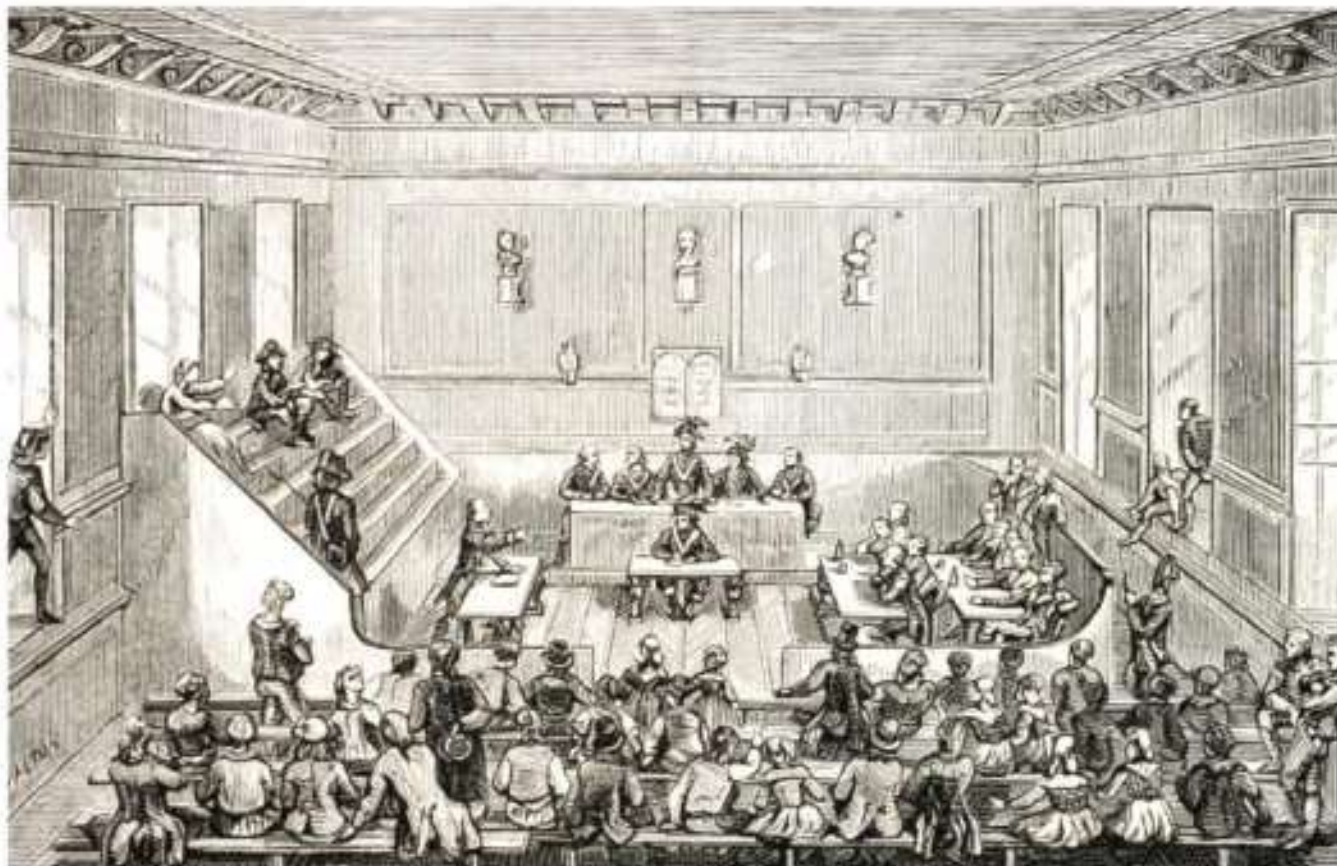
Egzekucja na gilotynie przywódców żyrondystów – 31 października 1793 r., współczesna wydarzeniom grafika nieznanego autorstwa

Żyrondyści byli formacją polityczną, która w 1791 r. odłączyła się od jakobinów. W marcu 1792 r. zyskali decydujący wpływ na rząd. To oni najbardziej przyczynili się do wypowiedzenia przez Francję wojny Austrii. Kompromitacją dla żyrondystów stała się zdrada związanego z nimi generała Charlesa Dumouriez (czytaj: szarla dumorie), który w marcu 1793 r. zwrócił się przeciwko rewolucyjnym władzom. Próbował on dokonać zamachu stanu i ruszył na Paryż. Radykalizacja paryskiego ludu ułatwiła jakobinom odsunięcie od władzy żyrondystów w czerwcu 1793 r. Czołowi przywódcy stronnictwa zostali straceni jesienią tego roku.

Maximilien Robespierre (1758–1794) na portrecie nieznanego autorstwa, ok. 1790 r.

Robespierre był prawnikiem. W 1789 r. został wybrany do Stanów Generalnych jako deputowany stanu trzeciego. Od początku zastąpił jako świetny mówca i zdobywał coraz silniejszą pozycję polityczną. Jego poglądy radykalizowały się w okresie trwania rewolucji.

Posiedzenie Trybunału Rewolucyjnego na francuskiej grafice z XIX w.

Trybunały Rewolucyjne składały się z osób niebędących zawodowymi prawnikami, ale uznanych za oddane rewolucji. Mogły wydawać jedynie dwa rodzaje wyroków – uniewinnienie albo karę śmierci. Egzekucje miały być wykonywane w ciągu trzech dni. Na mocy dekretu o reorganizacji Trybunałów z 10 czerwca 1794 r. oskarżeni stracili nawet prawo do posiadania obrońcy. W ciągu kolejnych sześciu tygodni – ostatnich przed obaleniem jakobinów – wykonano prawie 1400 wyroków śmierci w samym Paryżu.

Uchwalona jeszcze w czerwcu 1793 r. nowa konstytucja o bardzo demokratycznym charakterze nigdy nie weszła w życie. Jakobini zyskiwali początkowo popularność między innymi poprzez wprowadzenie cen maksymalnych na żywność i poprawę zaopatrzenia w miastach. Jednak wobec zagrożenia państwa przez wojska antyfrancuskiej koalicji byli zmuszeni podporządkować życie gospodarcze celom wojennym. Środki finansowe pozyskiwano na przykład ze sprzedaży dóbr państwowych i majątków skonfiskowanych rojalistom. Powołano pod broń wszystkich kawalerów w wieku 18–25 lat, co pozwoliło szybko wystawić **ponad 500-tysięczną armię**.

Jesienią 1793 r. wojska koalicji zostały powstrzymane, a powstania rojalistyczne stłumione. Jednak krwawe rządy jakobińskie wzbudzały coraz większą niechęć

w społeczeństwie zmęczonym wojną i ciągłą przemocą. Rządzący tracili nawet poparcie ludu Paryża, którego radykalnych liderów – swoich potencjalnych konkurentów do władzy – skazywali na śmierć. Krwawy terror, przed którym nikt nie czuł się bezpieczny, spowodował, że członkowie Konwentu Narodowego zdecydowali się obalić dyktaturę. **W lipcu 1794 r. Robespierre został aresztowany.** Stracenie jego oraz wielu innych jakobinów położyło kres wszechwładzy Komitetu Ocalenia Publicznego oraz masowemu terrorowi.

Rządy Dyrektoriatu (1795–1799)

Po upadku jakobinów władzę przejęli bardziej umiarkowani politycy, którzy jednak nie zamierzali rezygnować z ustroju republikańskiego. Byli zwolennikami liberalizmu politycznego oraz gospodarczego i reprezentowali głównie zamożniejsze warstwy społeczeństwa. Chcieli przede wszystkim zapewnić spokój w państwie. Ogłosili amnestię dla rojalistów i powstańców z Wandej.

We wrześniu 1795 r. uchwalono nową konstytucję. Ponownie ustanowiono cenzus majątkowy ograniczający prawa wyborcze. Władzę wykonawczą przejął pięcioosobowy **Dyrektoriat**. Nie był on jednak w stanie opanować kryzysu gospodarczego i wzrostu cen ani zapewnić porządku w kraju. Rozruchy ludowe oraz spiski zarówno jakobinów, jak i rojalistów osłabiały jego władzę. Wybory wiosną 1797 r. wygrali monarchiści, władze wymusiły jednak częściowe unieważnienie wyników. Sytuacja wewnętrzna w państwie wciąż była bardzo niestabilna. Rządy Dyrektoriatu trwały **do 1799 r.** Zakończył je **zamach stanu dokonany przez generała Napoleona Bonaparte.**

Bilans i znaczenie rewolucji francuskiej

Rewolucja zburzyła monarchiczny, absolutystyczny porządek polityczny we Francji. Jej przywódcy w ciągu dekady gwałtownych przemian wypróbowali wiele **rozwiązań ustrojowych** i dokonali reform **przeobrażających francuskie społeczeństwo**. Częściowo realizowali **idee**, jakie wykształciły się w epoce **oświecenia**. Niejednokrotnie ich działania były natomiast po prostu odpowiedzią na wymogi bieżącej chwili i próbą doraźnego rozwiązania narastających problemów. Czasami miały charakter eksperymentu przeprowadzanego na mieszkańcach jednego z najbardziej ludnych krajów Europy. Rewolucjoniści musieli poszukiwać rozwiązań w sytuacji, gdy dawny system społeczno-polityczny okazał się zupełnie niesprawny, a nowe rozwiązania należało dopiero wypróbować w praktyce. Niektóre zabiegi – zmierzające do obalenia dawnych struktur władzy czy zastanej **mentalności** – prowadziły do odcięcia się Francuzów od zakorzenionych w przeszłości tradycji cywilizacyjnych. Efektem było na przykład niszczenie dzieł sztuki w kościołach, z których usuwano ołtarze i obiekty kultu. Dążono do stworzenia „nowej Francji” i „nowych Francuzów”, a szerzej „nowego człowieka”. Wprowadzano nowe święta, nadawano dzieciom imiona stawiące cnoty rewolucyjne, wprowadzono także nowy, rewolucyjny kalendarz, według którego lata liczono od 22 września 1792 r., czyli od proklamowania republiki.

W trakcie rewolucji **zlikwidowano przywileje i podziały społeczne wywodzące się z systemu stanowego**. Jedną z głównych reguł życia społecznego miała stać się **równość wobec prawa**. Jednak z czasem zaczęto prześladować grupy, które wcześniej były uprzywilejowane. Obalenie dawnych hierarchii społecznych i ode-

Dyrektoriat

skutki rewolucji
francuskiej

branie majątków Kościołowi oraz emigrującym arystokratom otworzyło drogę do **awansu społecznego** dla jednostek, które umiały z tego skorzystać. Kariera stała się możliwa także we władzach rewolucyjnych oraz w rozbudowanej do ogromnych rozmiarów armii. Choć w nadchodzących latach – w epoce napoleońskiej, a zwłaszcza po powrocie Burbonów na tron – wiele zmian dokonanych w trakcie rewolucji zostało wycofanych, to powrotu do przeszłości już nie było.

Francuscy rewolucjoniści wysuwali na pierwszy plan ideę **suwerenności ludu (narodu)**. Realizował ją już wcześniej w bardzo ograniczonym stopniu angielski system monarchii parlamentarnej. O wiele pełniejsze odzwierciedlenie znalazła ona w ustroju Stanów Zjednoczonych Ameryki, który ukształtował się tuż przed rewolucją we Francji (konstytucja amerykańska o 4 lata wyprzedziła pierwszą z konstytucji francuskich). Jednak to Francuzi jako pierwsi wprowadzili **powszechne prawo wyborcze** (obejmujące mężczyzn). Bardzo duży nacisk położyli na **idee praw i wolności obywatelskich**, choć nie zawsze umieli je wdrożyć w praktyce. Stworzyli państwo oparte na pisanim prawie (konstytucji) i trójpodziale władzy, aczkolwiek w czasach jakobinów zastąpiła je dyktatura.

Rewolucja francuska (podobnie jak amerykańska) miała ogromne znaczenie w kształtowaniu się **nowoczesnego pojmowania narodu jako wspólnoty wszystkich warstw społecznych** (a nie tylko grup uprzywilejowanych). Przyczyniła się do tego **aktywizacja polityczna** nawet najuboższych tak popierających rewolucję (jak sankiuloci), jak i nieraz ją zwalczających (jak część ludności wiejskiej). Ważną rolę odegrała publicystyka okresu rewolucji i licznie tworzone w całym kraju kluby polityczne. Ogromne znaczenie miała też armia obywatelska. Nie oznacza to, że czas rewolucji był okresem umocnienia jedności w obrębie społeczeństwa francuskiego. Wręcz przeciwnie – **konflikty** nasilały się i przybierały charakter wojny domowej (m.in. Wanda, powstania rojalistów). Rewolucjoniści mieli natomiast skłonność do wykluczania niektórych grup (np. arystokracji) poza obręb narodu.

Rewolucja była też na pewnym jej etapie doświadczeniem **krwawym i opartym na przemocy**. Stworzyła (zwłaszcza za jakobinów) mechanizm brutalnego rozprawiania się z przeciwnikami politycznymi, eliminowania osób o odmiennych poglądach. Nawet ci, którzy znajdowali się na czele przemian rewolucyjnych, nie mogli być pewni, czy za chwilę nie staną się ich ofiarą. Rewolucja stała się też areną nieuczciwej gry politycznej, populizmu i manipulacji społeczeństwem.

„*Rewolucja jak Saturn pożera własne dzieci.*”

~ Georges Danton – jeden z najwybitniejszych przywódców radykalnego nurtu rewolucji; zginął na gilotynie w kwietniu 1794 r.

Rewolucja francuska (również amerykańska) stanowiła **przykład dla ruchów wolnościowych i rewolucyjnych w wielu miejscach na świecie**. Francuscy przywódcy tego czasu chcieli upowszechniać ideały rewolucyjne poza granicami swojego państwa i czynili to poprzez szeroko kolportowane pisma polityczne. **W XIX w. dziedzictwo rewolucji francuskiej** stanowiło jeden z najważniejszych **czynników życia politycznego** w krajach cywilizacji zachodniej. Stało u źródeł **rewolt** i inspirowało założycieli **tajnych sprzysiężeń** skierowanych przeciwko despotycznym monarchom i nierównościom społecznym.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, co doprowadziło do wybuchu rewolucji we Francji 1789 r.
2. Wskaż najważniejsze idee polityczne i społeczne oraz koncepcje ustrojowe realizowane podczas rewolucji francuskiej.
3. Wyjaśnij, czym były: monarchia konstytucyjna, republika, dyktatura (jakobinów).
4. W jaki sposób – twoim zdaniem – zmieniła się Francja w okresie rewolucji francuskiej? Jak wydarzenia rewolucyjne oddziaływały na życie różnych warstw społecznych?
5. Oceń znaczenie i konsekwencje rewolucji francuskiej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 54

- W okresie **panowania Ludwika XVI** Francja przeżywała poważny **kryzys ekonomiczny**, narastało też **niezadowolenie w różnych warstwach społecznych**. Idee **oświeceniowe** podważały stary porządek społeczno-ustrojowy.

s. 55

- W **maju 1789 r.** zebrały się **Stany Generalne**. Szczególnie aktywni byli w nich **reprezentanci stanu trzeciego**. Zwłaszcza burżuazja i przedstawiciele wolnych zawodów dążyli w tym czasie do poprawy swojego położenia w państwie, w którym **uprzywilejowane były duchowieństwo i szlachta**.

s. 56

- Stany Generalne przekształciły się w **Zgromadzenie Konstytucyjne**.

s. 57

- Symboliczna data początku rewolucji to **14 lipca 1789 r.** – atak paryżan na Bastylię.

s. 57

- W **sierpniu 1789 r.** uchwalono **Deklarację praw człowieka i obywatela** opartą na zasadzie **suwerenności ludu**.

s. 58

- **Kościół katolicki** podporządkowano państwu, a jego majątek skonfiskowano.

s. 59

- **3 września 1791 r.** uchwalono **konstytucję**. Francja stała się **monarchią konstytucyjną**.

s. 60

- W **kwietniu 1792 r.** Francja **wypowiedziała wojnę Austrii**. Rozpoczął się okres konfliktów zbrojnych z wieloma państwami Europy.

s. 61

- **22 września 1792 r.** zniesiono monarchię i **proklamowano republikę**.

s. 61

- W **styczniu 1793 r.** wykonano **karę śmierci** na byłym królu **Ludwiku XVI**.

s. 61

- We Francji wybuchały **powstania rojalistyczne i chłopskie przeciwko władzom rewolucyjnym**. Najpoważniejsze z nich miało miejsce w Wandei.

s. 62

- **Od lata 1793 r. do lipca 1794 r.** trwał okres **dyktatury jakobinów** i przewodzącego im **Maximiliena Robespierre'a**. Był to czas **terroru** wobec przeciwników politycznych.

s. 64

- W latach **1795–1799** – po obaleniu jakobinów – władzę wykonawczą sprawował **Dyktatoriat**, a Francja pozostawała republiką.

s. 64

- Rewolucja głęboko **przeobraziła społeczeństwo francuskie**. Przyjęte w czasie jej trwania rozwiązania ustrojowe i głoszone idee stały się **inspiracją dla rewolucjonistów XIX w.**

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

V. Europa i świat w XVIII w. Epoka oświecenia

- Autorami ważnych osiągnięć w naukach eksperymentalnych w XVIII w. byli m.in.: **Alessandro Volta**, **Antoine Lavoisier** i **Karol Linneusz**. s. 8
- **Rewolucja agrarna** została zapoczątkowana w Holandii i Anglii. Pozwoliła ona na **wzrost produkcji rolnej przeznaczonej na rynek**. s. 10
- W Anglii w 2. połowie XVIII w. rozpoczęła się **rewolucja przemysłowa** i postępowały przemiany kapitalistyczne. s. 11
- Postęp w procesie produkcji umożliwiły wynalazki techniczne – coraz większą rolę w przemyśle tekstylnym, hutnictwie i górnictwie odgrywały **maszyny**, w tym **silniki parowe**. s. 14
- W wyniku rozwoju szlaków lądowych i rzecznych **usprawniono transport**. s. 13
- Do ważnych twórców koncepcji ekonomicznych należeli **François Quesnay** (fizjokratyzm) oraz **Adam Smith** (liberalizm gospodarczy). s. 15
- W następstwie przemian ekonomicznych wyłoniły się nowe grupy społeczne – **burżuazja** i **robotnicy fabryczni**. s. 16
- **Myśl oświeceniową** charakteryzowało dążenie do odkrycia **reguł** rządzących indywidualnym i społecznym życiem człowieka, wiara w potęgę **roзумu**, **postęp** i możliwość budowy lepszego porządku społecznego oraz **krytycyzm**, dążenie do **laicyzacji życia społecznego**. s. 18
- Oświeceniowa koncepcja **praw natury** wskazywała, że to społeczeństwo (**obywatele**) stanowi **źródło władzy** i powinno decydować o prawach obowiązujących w państwie. s. 20
- Istotnymi wartościami oświecenia były **wolność głoszenia poglądów** i **tolerancja religijna**. s. 20
- Do wybitnych myślicieli oświecenia należeli m.in.: **John Locke**, **Monteskiusz**, **Wolter**, **Jean-Jacques Rousseau**. s. 20
- Literatura związana z ideami oświecenia miała charakter **dydaktyczny**, poruszała **tematy społeczne i światopoglądowe**. s. 24
- Od lat 60. XVIII w. w literaturze popularny stał się nurt **sentymentalizmu**. Swoją twórczość rozpoczęli pisarze nurtu **klasyki weimarskiej** – było to już zapowiedzią **romantyzmu**. s. 24
- W sztukach plastycznych XVIII w. jest okresem występowania: **baroku**, **rokoka**, **klasycyzmu**. s. 25
- Najwybitniejszymi **kompozytorami** XVIII w. byli twórcy barokowi (**Vivaldi**, **Bach**, **Händel**), a następnie klasycy wiedeńscy (**Haydn**, **Mozart**, **Beethoven**). s. 27,
s. 28
- **Piotr I Wielki** (1682–1725) przeprowadził liczne reformy **modernizujące Rosję** i usprawniające system sprawowania władzy. s. 32
- Car zreorganizował także **armię**. W wyniku **III wojny północnej** (1700–1721) **Rosja uzyskała szeroki dostęp do Bałtyku**. s. 33
- W 1721 r. **Piotr I ogłosił się imperatorem** – **Rosja stała się cesarstwem**. s. 33
- Okres rządów **Katarzyny II Wielkiej** (1762–1796) był decydujący dla umocnienia rządów absolutystycznych w Rosji i ugruntowania jej potęgi na arenie międzynarodowej. s. 34
- W 1701 r. **Prusy stały się królestwem**. s. 35
- Twórcą **potęgi militarnej Prus** był **Fryderyk Wilhelm I** (1713–1740). s. 35
- **Fryderyk II Wielki** (1740–1786) rozwinął w Prusach system rządów określany mianem **absolutyzmu oświeconego**. Zmodernizował państwo i uczynił je **europejskim mocarstwem**. s. 36
- W wyniku wojen śląskich 1740–1745 **Prusy zajęły habsburski Śląsk**. s. 39

- s. 39 • Cesarska **sankcja pragmatyczna** pozwoliła w 1740 r. objąć władzę w krajach monarchii habsburskiej Marii Teresie, która jednak swoich praw musiała bronić na drodze zbrojnej – w wojnie o sukcesję austriacką.
- s. 40 • **Reformy** w krajach habsburskich, przeprowadzone w 2. połowie XVIII w. w duchu **absolutyzmu oświeconego**, były dziełem Marii Teresy, a zwłaszcza jej syna Józefa II.
- s. 43 • Przyczyną **konfliktów między mieszkańcami kolonii na wschodnim wybrzeżu Ameryki Północnej a brytyjską metropolią** było utrudnianie przez Londyn kolonistom czerpania pełni korzyści z rozwoju gospodarczego (nakładanie cel na handel zewnętrzny).
- s. 46 • Największe protesty wywołały **ustawa stemplowa** (1667 r.) i **ustawa o herbacie** (1773 r.).
- s. 47 • W 1774 r. przedstawiciele ludności kolonii zebrali się na pierwszym **Kongresie Kontynentalnym**.
- s. 47 • Na wiosnę 1775 r. doszło do pierwszych **starć pomiędzy kolonistami a Brytyjczykami**. Wkrótce Kongres zdecydował o utworzeniu **armii ochotniczej**, której dowództwo powierzył George'owi Washingtonowi.
- s. 48 • 4 lipca 1776 r. ogłoszono **Deklarację niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki**.
- s. 49 • Sojusznikiem USA w wojnie stała się **Francja**. Przeciwko Wielkiej Brytanii wystąpiły też **Hiszpania i Holandia**.
- s. 49 • Na mocy **traktatu z 1783 r.** Wielka Brytania **uznawała niepodległość USA** i przekazywała im tereny między Appalachami a Missisipi.
- s. 51 • We wrześniu 1787 r. uchwalono **amerykańską konstytucję**, która wprowadzała **ustrój federalny** oraz **trójpodział władzy**. Uzupełnieniem konstytucji stało się 10 pierwszych poprawek dotyczących szerokiego zakresu **praw obywatelskich**.
- s. 54 • W momencie wstąpienia na **tron Francji Ludwika XVI** kraj ten przeżywał poważne problemy społeczno-ekonomiczne.
- s. 55 • **Uprzywilejowana pozycja duchowieństwa i arystokracji** we Francji stała w sprzeczności z rosnącą zamożnością i ambicjami **elit stanu trzeciego** (burżuazja, osoby wykonujące wolne zawody).
- s. 55, 56 • W **maju 1789 r.** zebrały się **Stany Generalne**. W wyniku dążeń reprezentantów stanu trzeciego do odegrania istotnej roli politycznej przekształciły się one w **Zgromadzenie Konstytucyjne** – rozumiane jako reprezentacja suwerennego narodu.
- s. 57 • Symboliczna data początku rewolucji to **14 lipca 1789 r.**
- s. 57 • W **sierpniu 1789 r.** uchwalono **Deklarację praw człowieka i obywatela**.
- s. 58 • **Kościół katolicki** podporządkowano państwu, a jego majątek skonfiskowano.
- s. 59 • 3 września 1791 r. uchwalono **konstytucję**. Francja stała się **monarchią konstytucyjną**.
- s. 60 • W **kwietniu 1792 r.** Francja wypowiedziała wojnę Austrii.
- s. 61 • 22 września 1792 r. zniesiono monarchię i **proklamowano republikę**.
- s. 61 • W **styczniu 1793 r.** wykonano **karę śmierci** na byłym królu **Ludwiku XVI**.
- s. 61 • We Francji wybuchały **powstania rojalistyczne i chłopskie przeciwko władzom rewolucyjnym**. Najpoważniejsze miało miejsce w Wandei.
- s. 62 • Okres **dyktatury jakobinów** (od połowy 1793 do połowy 1794 r.) to czas **terroru** wobec przeciwników politycznych.
- s. 64 • W latach 1795–1799 władzę wykonawczą sprawował **Dyrektoriat**. Zakończył on najbardziej burzliwy i wypełniony przemocą okres rewolucji, nie był jednak w stanie ustabilizować systemu władzy.

VI. Rzeczpospolita Obojga Narodów w XVIII w.

▶ Czasy saskie

▶ Rzeczpospolita w początkowym
okresie panowania Stanisława Augusta
Poniatowskiego

▶ Oświecenie w Rzeczypospolitej epoki
stanisławowskiej

▶ Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja

▶ Upadek Rzeczypospolitej Obojga
Narodów

1. Czasy saskie

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie konsekwencje dla Rzeczypospolitej miała unia z Saksonią;
- przeczytasz o sytuacji Rzeczypospolitej w okresie III wojny północnej;
- poznasz przykłady i konsekwencje ingerencji Rosji, Prus i Austrii w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej;
- przeanalizujesz przyczyny i przejawy kryzysu ustroju politycznego Rzeczypospolitej.

Unia personalna Rzeczypospolitej z Saksonią

Bezkrólewie po śmierci Jana III Sobieskiego (czerwiec 1696 r.) należało do najdłuższych i wywarło doniosły wpływ na dalsze losy Rzeczypospolitej. Syn zmarłego króla, Jakub, nie potrafił skupić wokół swojej kandydatury do tronu większego grona zwolenników. Jego przeciwnicy zawiązali konfederację generalną, która **wykluczyła z ubiegania się o tron „Piasta”**. Na **sejmie elekcyjnym w 1697 r.** stronnictwo profrancuskie wysunęło kandydaturę **Franciszka Ludwika Burbona, księcia Conti** – bratanka Wielkiego Kondeusza. Natomiast zwolennicy opcji pro-habsburskiej zaproponowali władcę protestanckiej Saksonii – **Fryderyka Augusta Wettina**, który zapewnił sobie poparcie cesarza.

Większość przybyłej na pole elekcyjne szlachty dokonała elekcji księcia Conti. Przeciwnicy tej kandydatury ogłosili natomiast królem Wettina, który kilka tygodni wcześniej **przeszedł na katolicyzm**. O tym, kto zostanie władcą Rzeczypospolitej, zdecydowały energiczne działania tego ostatniego. Książę Saksonii wkroczył na czele 7-tysięcznej armii do Rzeczypospolitej, złożył wyznanie wiary katolickiej i zaprzysiął *pacta conventa*. Miał poparcie **Habsburgów austriackich i Rosji Piotra I Wielkiego**. 15 września 1697 r. został **koronowany na króla** w katedrze wawelskiej jako **August II**.

panowanie
Augusta II
Mocnego

Sejm elekcyjny w 1697 r. na obrazie malarza włoskiego pochodzenia, tworzącego w Rzeczypospolitej – Martina Altomonte, XVIII w.

Księstwo Saksonii zamieszkiwało około **2 milionów mieszkańców**. Jego władca dysponował stałą, ponad 20-tysięczną armią. Był to kraj zamożny, o rozwiniętej gospodarce towarowo-pieniężnej, w której swój udział oprócz szlachty i liczego mieszczaństwa mieli też wolni chłopci. Rozwijały się tu manufaktury, zwłaszcza metalurgiczne i sukiennicze. Największymi miastami Saksonii były Drezno i Lipsk. W **Dreźnie** znajdował się dwór elektorski mający opinię jednego z najwspanialszych w Europie. **Lipsk** był centrum handlowo-finansowym, bogacącym się na handlu między Europą Zachodnią i Wschodnią. Znajdował się tu także uniwersytet. Miastem, które miało wkrótce zdobyć europejską sławę, była **Miśnia**. Nastąpiło to po 1710 r., kiedy powstała tam pierwsza i najwyżej później ceniona w Europie manufaktura porcelany.

Porcelanowa filiżanka i spodek z Miśni

Pierwsze lata panowania Augusta II przyniosły zakończenie wojen Rzeczypospolitej z Turcją. Mimo nieudanej wyprawy wojsk polsko-saskich sukcesy **Ligi Świętej** umożliwiły zawarcie w **1699 r.** korzystnego **pokoju w Karłowicach**. Rzeczpospolita **odzyskała Podole z Kamieńcem Podolskim oraz prawobrzeżną Ukrainę**.

Nicolas de Largillière (czytaj: nikola de larżiljer), **August II zwany Mocnym**, ok. 1715 r.

Fryderyk August Wettin swój przydomek „Mocny” zawdzięczał sile fizycznej.

Rzeczpospolita w czasie III wojny północnej

Zakończenie wojny z Turcją pozwoliło Augustowi II rozpocząć wojnę o Inflanty, które miały stać się dziedzicznym księstwem Wettinów. Na zwołanym w 1699 r. sejmie doszło do porozumienia króla z przeciwnikami jego elekcji. **Sejm** potwierdził prawa Augusta II do tronu, ale **nie wyraził zgody na udział wojsk Rzeczypospolitej w wojnie ze Szwecją**. Władca mógł prowadzić wojnę w Inflantach nie jako polski monarcha, lecz jedynie jako władca Saksonii i tylko z pomocą wojsk saskich.

W **1700 r.** August II, który zawarł porozumienie z **Rosją i Danią**, wypowiedział wojnę Szwecji, co dało początek **III wojnie północnej**. Karol XII – król Szwecji – pokonał pod Narwą wojska rosyjskie i w **1702 r. przeniósł działania zbrojne na teren Rzeczypospolitej**. Zajął kolejno Wilno, Warszawę i Kraków. Większość szlachty stanęła po stronie zagrożonej władzy Augusta II i zawiązała **konfederację w Sandomierzu**. Zwołany do Lublina sejm uchwalił wystawienie 48-tysięcznej armii i zawarcie sojuszu z Rosją. W wyniku tych działań **Rzeczpospolita** oficjalnie przystąpiła w 1704 r. do wojny północnej.

III wojna północna

elekcja Stanisława Leszczyńskiego

W odpowiedzi opozycyjnie nastawiona część szlachty wielkopolskiej zawiązała **konfederację generalną w Warszawie**. Zgodnie z żądaniem króla Szwecji dokonała **detronizacji Augusta II** oraz **elekcji** wojewody poznańskiego **Stanisława Leszczyńskiego**, który został koronowany w październiku 1705 r. Ta sytuacja doprowadziła do wybuchu **wojny domowej** w Rzeczypospolitej. **Szwedzi**, wspierani przez wojska Leszczyńskiego, pokonali siły rosyjskie i saskie, a następnie **wkroczyli do Saksonii**. **August II** został zmuszony do kapitulacji i **rezygnacji z tronu polskiego** (1706 r.).

Portret Stanisława Leszczyńskiego i rycina przedstawiająca jego koronację w Warszawie w 1705 r., autorzy obu dzieł nieznani

Stanisław Leszczyński (1677–1766) – wybrany dwukrotnie na władcę Rzeczypospolitej – dwukrotnie musiał uciekać z kraju. Jego córka Maria została w 1725 r. żoną króla Francji Ludwika XV, co zapewniło Leszczyńskiemu poparcie tego kraju w dalszych staraniach o tron Rzeczypospolitej. Po abdykacji w 1736 r. otrzymał od Ludwika XV należącą do Francji Lotaryngię. Jako jej książę panował do 89. roku życia.

odzyskanie tronu przez Augusta II

W 1709 r. sytuacja zmieniła się na korzyść Augusta II. Wojska **Karola XII** poniosły **klęskę** w bitwie z Rosjanami **pod Połtawą**. Rosyjska armia wkroczyła wkrótce na terytorium Rzeczypospolitej, a Piotr I Wielki zdecydował się poprzeć powrót władcy Saksonii na tron polski. Do wyparcia Szwedów z Rzeczypospolitej przyczyniło się również zwycięstwo konfederatów sandomierskich nad wojskami Leszczyńskiego i wspierającymi go siłami szwedzkimi. W efekcie tych wydarzeń **August II odzyskał w 1710 r. koronę polską**, a Stanisław Leszczyński schronił się na Pomorzu Szwedzkim. O powrocie Wettina na tron zadecydowała Rosja, której pozycja polityczna w Europie Środkowej, po pokonaniu Szwecji, stała się dominująca.

Wojna doprowadziła do spustoszenia i kryzysu demograficznego w Rzeczypospolitej. Powodem były nie tylko działania wojenne oraz rabunkowe poczynania wojsk, lecz także mające miejsce w latach 1708–1711 zarazy i późniejsze nieurodzaje. Zarówno stronnicy Leszczyńskiego, jak i wierni Augustowi II konfederaci sandomierscy plądrowali dobra swoich przeciwników politycznych. Podobnie postępowały wojska Szwecji, Rosji i Saksonii – dokonywały samowolnych kontrybucji i żywiły się kosztem mieszkańców Rzeczypospolitej. Po 1710 r. wojska rosyjskie ze względu na toczącą się nadal wojnę północną nie opuściły terytorium Rzeczypospolitej, która była dla nich wygodną drogą przemarszu i terenem zaopatrzenia.

W czasie wojny domowej, kiedy nie można było zwoływać sejmu, **władzę sprawowały konfederacje** zawiązywane przez szlachtę w obronie jednego monarchy lub przeciwko drugiemu. Konfederacja sandomierska przetrwała do 1717 r. i pozwoliła Augustowi II mieć wpływ na decyzje w najważniejszych sprawach państwowych bez szukania poparcia dla nich na sejmach.

Sejm niemy – 1717 r.

Próby wzmocnienia władzy przez Augusta II po odzyskaniu tronu doprowadziły do nowego **konfliktu ze szlachtą**. Zawiązała ona w **1715 r. konfederację tarnogrodzką** i z sukcesem rozpoczęła działania zbrojne. Konflikt zakończył się dopiero pod naciskiem cara Piotra I, gdy do Rzeczypospolitej wkroczyły 18-tysięczne wojska rosyjskie. Zawarto porozumienie, podpisując **traktat warszawski**. Zakazywał on Augustowi II utrzymywania wojsk saskich na terenie Rzeczypospolitej (oprócz liczącej 1200 żołnierzy gwardii), a ministrom saskim – podejmowania decyzji dotyczących spraw wewnętrznych oraz polityki zagranicznej państwa. Wojska saskie opuściły terytorium Rzeczypospolitej, a **polityka króla**, zmierzająca do wzmocnienia władzy i przekształcenia unii personalnej w realną, **poniosła klęskę**.

Zwołany w **1717 r.** sejm zatwierdził traktat warszawski. Podczas obrad, w obawie przed ich zerwaniem, nie dopuszczono do głosu nikogo poza wyznaczonymi przez króla i konfederatów mówcami. Dlatego ten sejm przeszedł do historii jako **sejm niemy**. Najważniejszym jego postanowieniem było zatwierdzenie **reformy skarbowo-wojskowej**. Wprowadzono stałe podatki na utrzymanie 24-tysięcznych wojsk. Okazało się jednak, że wystarczyły one na utrzymanie jedynie **około 12 tysięcy żołnierzy w Koronie i 4 tysięcy na Litwie**. Było to niewiele w porównaniu z armiami państw sąsiednich. Armia austriacka liczyła w tym czasie około 173 tysięcy, pruska – około 66 tysięcy (w czasie pokoju), rosyjska ponad 300 tysięcy (razem z oddziałami nieregularnymi).

Obecność obcych wojsk na terenie Rzeczypospolitej w czasie wojny północnej i bezpośrednie decydowanie Rosjan o rozwoju sytuacji wewnętrznej w państwie pokazywały, że przestaje być ono w pełni suwerenne. Zawarty i zatwierdzony pod naciskiem Piotra I traktat warszawski stał się w przyszłości pretekstem dla Rosji do dalszego **mieszania się w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej**. August II także w kolejnych latach, mimo prób uniezależnienia się od Rosji, musiał się w swoich decyzjach liczyć z jej wolą. Wojska rosyjskie jeszcze do 1719 r. pozostały na terytorium Rzeczypospolitej. **Traktat w Nystad z 1721 r.** kończący III wojnę

sejm niemy

północną oznaczał kres mocarstwowej pozycji Szwecji. Jej miejsce zajęła Rosja Piotra I. Inflanty, o które August II rozpoczął wojnę ze Szwecją, znalazły się w rękach rosyjskich.

Rzeczpospolita po sejmie niemym

Po sejmie niemym August II podjął próbę uniezależnienia się od Rosji, szukając poparcia w Austrii. W 1719 r. doprowadził do małżeństwa swojego syna (późniejszego króla Augusta III) z Marią Józefą, bratanicą cesarza Karola VI Habsburga. W tym samym roku jako władca Saksonii zawarł **w Wiedniu traktat z cesarzem oraz królem Wielkiej Brytanii**. Celem sojuszu było zmuszenie Rosji do wycofania wojsk z Rzeszy i Rzeczypospolitej. Sejm **nie ratyfikował układu wiedeńskiego** i Rzeczpospolita nie przyłączyła się do sojuszu. Szlachta zadowolona się opuszczeniem przez wojska rosyjskie terytorium państwa. W 1720 r. Rosja i Prusy porozumiały się co do utrzymania w Polsce wolnej elekcji i *liberum veto*.

Źródło historyczne

Dyplomata rosyjski Andriej Ostermann do cara Piotra I o możliwości ingerencji w Rzeczypospolitej, 1719 r.

Jestem zdania, że i my powinniśmy postarać się zawczasu nie tylko zerwać jak najprędzej sejm grodzieński, ale też [...] wzniecić przeciwko królowi jakąś nową konfederację, nie żałując na to trudu ani pieniędzy [...], 1-o pod tym pretekstem Jego Cesarska Mość może zawsze trzymać w Polsce swe wojska, 2-o za pomocą konfederacji zmusi się króla Augusta, by ostrożniej i nie tak publicznie przeciwko nam występował, 3-o póki wojska nasze będą w Polsce, cesarz także namyśli się dziesięć razy, nim przedsięwzięcie coś przeciwko Jego Cesarskiej Mości [...]. Powodów do konfederacji jest pod dostatkiem: że król August chce tron zapewnić synowi, że dąży do samowładztwa, że stara się podnieść Turków przeciwko Jego Cesarskiej Mości, a tym samym przeciwko Polsce, aby [...] zgnieść wolność Rzeczypospolitej – to wszystko wystarczy do podbechtania Polski przeciwko królowi. Można by jeszcze dodać, że on obiecał Turkom i cesarzowi pewne cesje terytorialne kosztem Rzeczypospolitej; gdy dodamy do tego pieniądze i poufną zapowiedź protekcji carskiej, sprawa, moim zdaniem, nie napotka wielkich trudności.

Wiek XVI–XVIII w źródłach, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S.B. Lenard, Warszawa 1999, s. 335–336.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, za pomocą jakich metod Rosja mogła sterować polityką wewnętrzną Rzeczypospolitej. Jak świadczy to o suwerenności państwa polsko-litewskiego?

W 1724 r. w Toruniu, w którym religią dominującą był luteranizm, a władzę sprawowali protestanccy radni, doszło do **zamieszek pomiędzy protestantami a katolikami**. W ich trakcie tłum protestanckich mieszczan zdemolował kolegium jezuickie i znajdującą się w nim kaplicę. Sąd królewski wydał wyrok nie tylko na bezpośrednich sprawców tumultu, oskarżonych o profanację miejsca kultu, lecz także na burmistrza Torunia. Został on, podobnie jak dziewięć innych osób, skazany na karę śmierci i ścięty. Spotkało się to z oburzeniem w krajach protestanckich oraz oskarżeniami o wyjątkowe barbarzyństwo i nietolerancję. Istniała groźba interwencji zwłaszcza Prus i Rosji, czemu zapobiegła śmierć Piotra I.

Gwiazda królewska Orderu Orła Białego ustanowiona przez Augusta II Mocnego, rysunek autorstwa Jana Surmackiego, 1730 r.

August II, wykorzystując królewskie uprawnienia do mianowania urzędników i nadawania królewszczyzn, doprowadził w latach 20. XVIII w. do stworzenia silnego **stronnictwa dworskiego**. Jego podstawą była **Familia** (ród **Czartoryskich**) i związane z nią rodziny. Wrogi wobec nich obóz polityczny tworzyło **stronnictwo republikańskie (antysaskie)** na czele z prymasem **Teodorem Potockim** i hetmanem wielkim koronnym **Józefem Potockim**. Skupiało ono głównie magnatów z Litwy i Ukrainy. Sprzeciwiało się reformom istniejącego ustroju Rzeczypospolitej. Plany reformatorskie Augusta II traktowało jako dążenie do likwidacji demokracji szlacheckiej i wprowadzenia rządów absolutnych. Objawem kryzysu ustrojowego Rzeczypospolitej było coraz częstsze **zrywanie sejmów**. Od 1717 r. do końca panowania Augusta II tylko trzy (spośród dziesięciu) zakończyły obrady uchwaleniem konstytucji. Zdarzało się, że sejm zrywano, zanim jeszcze udało się wybrać marszałka.

stronnictwo
dworskie

August II dążył do zapewnienia tronu swojemu synowi Fryderykowi Augustowi II. Jeszcze za życia władcy sprawa ta stała się przedmiotem gry politycznej między **Francją** oraz sąsiadami Rzeczypospolitej: **Austrią, Rosją i Prusami**. Żadne z tych państw nie popierało planów Wettinów. Król Francji **Ludwik XV opowiadał się za kandydaturą Stanisława Leszczyńskiego**, który był jego teściem.

Habsburgowie, Rosja i Prusy sprzeciwiali się zajęciu tronu polskiego zarówno przez Stanisława Leszczyńskiego, jak i przez syna Augusta II. Król Prus Fryderyk Wilhelm I dążył wręcz do tego, aby zagwarantować to traktatem. W 1732 r. trzy wymienione państwa negocjowały porozumienie w tej sprawie, które miałoby stanowić podstawę ich wspólnej zbrojnej interwencji w trakcie przyszłej elekcji. Nie zostało ono nigdy podpisane, ukazywało jednak intencje sąsiadów wobec Rzeczypospolitej (w historiografii zyskało miano traktatu trzech czarnych orłów albo traktatu Loewenwolda). **August II zmarł** nagle 1 lutego **1733 r.** podczas obrad sejmu.

Podwójna elekcja i wojna o polską koronę

Śmierć Augusta II doprowadziła do rozpadu stronnictwa saskiego. Dotychczasowi rywale – Familia i republikanie – porozumieli się w sprawie wystawienia wspólnego kandydata – **Stanisława Leszczyńskiego**. Tymczasem **Austria i Rosja**, ponieważ nie znalazły kandydata, który miałby realne szanse na zdobycie tronu polskiego, zdecydowały się zmienić wcześniejsze ustalenia i poprzeć syna Augusta II, **elektora saskiego Fryderyka Augusta II**. W uzyskaniu poparcia obu państw pomogły mu ustępstwa, które poczynił na ich rzecz. Syn Augusta II zjednał sobie Habsburgów, uznając sankcję pragmatyczną, natomiast Rosję – obiecując oddanie Księstwa Kurlandii i Semigalii w lenno faworytowi cesarzowej Anny, Ernestowi Bironowi.

Podczas elekcji 12 września **1733 r. Stanisław Leszczyński**, poparty przez zdecydowaną większość szlachty, został **wybrany na króla**. Już wcześniej wojska rosyjskie przekroczyły granice Rzeczypospolitej. Leszczyński zaprzysiął *pacta conventa*, ale wobec zbliżającej się armii rosyjskiej opuścił Warszawę i ze swoimi stronnikami schronił się w Gdańsku. Nieliczni wśród zgromadzonej na elekcji szlachty przeciwnicy Leszczyńskiego **pod osłoną wojsk rosyjskich** wybrali Fryderyka Augusta II, który przyjął imię **Augusta III**. Po raz kolejny w dziejach Rzeczypospolitej nastąpił **podwójny wybór** władcy, choć w istocie władcę saskiego można uznać za elekta narzuconego z zewnątrz.

wybór Augusta III

Johann Samuel Mock (czytaj: mok), *Wjazd Augusta III do Warszawy przez łuk triumfalny w 1734 r.*

Saksoński artysta Johann Samuel Mock był nadwornym malarzem króla. Łuk triumfalny zbudowano na ulicy Krakowskie Przedmieście, aby uroczystie powitać króla.

Sytuacja wewnętrzna Rzeczypospolitej za Augusta III

Louis de Silvestre (czytaj: lui de silwestr),
Portret króla Augusta III w stroju polskim,
1737 r.

Na portrecie król jest przepasany wstęgą z Orderem Orła Białego, który ustanowił w 1705 r. jego ojciec. Nadawanie tego odznaczenia magnatom pomagało władcom z dynastii saksońskiej w werbowaniu stronników. Jednak za czasów Augusta III znaczenie orderu zmalało, gdyż można było stać się jego właścicielem po prostu za odpowiednią kwotę pieniędzy. Order Orła Białego jest najstarszym i obecnie najwyższym polskim odznaczeniem państwowym. Wprawdzie już w latach 30. XVII w. Władysław IV Waza ustanowił Order Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, ale ta inicjatywa spotkała się z oporem szlachty. Nigdy nie nadawano tego orderu i prędko został zlikwidowany.

August III, podobnie jak jego ojciec, próbował zorganizować wspólny rząd dla obu krajów i przekształcić polsko-saską unię personalną w realną. Mianował Polaków na urzędy w Saksonii, a swoich ministrów wynagradzał królewszczyznami w Rzeczypospolitej. Oboma państwami rządził przy pomocy **pierwszego ministra**, którym od 1738 r. był **Henryk Brühl** (czytaj: brul).

Sejm Rzeczypospolitej przestał za Augusta III spełniać swoje funkcje. W ciągu 30 lat jego panowania tylko sejm pacyfikacyjny w 1736 r. nie został zerwany. Próba przeprowadzenia reform skarbowo-wojskowych i aukcji wojska (tj. zwiększenia jego stanu liczebnego) zakończyła się niepowodzeniem. Reformy zablokowała opozycja popierana przez Rosję.

W czasie panowania Augusta III ugruntował się w Rzeczypospolitej podział na **dwa stronnictwa polityczne**. Przybrały one bardziej spójne formy organizacyjne, niż miało to miejsce dotychczas. Na czele **republikanów** stali **Potoccy**, wśród których najważniejszą rolę odgrywał Józef Potocki – hetman wielki koronny. Była to nadal formacja najsilniej przeciwstawiająca się wszelkim zmianom ustrojowym, głosząca tradycyjne hasła sarmackie. Prowadziła politykę antyrosyjską, nawiązywała współpracę z Francją, Prusami i Turcją oraz liczyła na ich poparcie. **Familia Czartoryskich** i spokrewnionych z nimi **Poniatowskich** była stronnictwem opowiadającym się za modernizacją instytucji państwowych. Jej członkowie uważali, że reformy można zrealizować w ścisłym porozumieniu z Rosją. Główne zagrożenie dla Rzeczypospolitej widzieli w Prusach.

frakcja
republikkańska

Sojusz z Petersburgiem będący podstawą polityki zagranicznej Augusta III spowodował, że prorosyjsko nastawiona Familia stała się stronnictwem dworskim. Nastąpiło to kosztem stronnictwa republikańców – wspierającego króla na sejmie pacyfikacyjnym, które teraz przeszło do opozycji. Walka pomiędzy stronnictwami prowadziła do nasilającego się **paraliżu instytucji państwowych**. Opozycja kierowana przez Potockich, wspierana przez dyplomację pruską i francuską, **zrywała kolejne sejmy**.

W latach 50. August III zaczął tworzyć własne stronnictwo dworskie, aby uniezależnić się od Familii. Na jego czele stanął marszałek nadworny koronny **Jerzy August Mniszech**, ożeniony z córką pierwszego ministra Henryka Brühla. Dworskie stronnictwo Mniszcha w pełni popierało politykę wewnętrzną i zagraniczną, w tym dynastyczną monarchię, której głównym celem było zastąpienie wolnej elekcji dziedziczością tronu. Czartoryscy tracili stopniowo oparcie na dworze, a król ponownie zbliżył się z Potockimi. W tej sytuacji **Familia tym bardziej związała się z Rosją**, gdzie jej interesy w latach 1755–1758 reprezentował **Stanisław Poniatowski** (przyszły król). **W ostatnich latach panowania Augusta III** opozycja skupiona wokół Czartoryskich i Poniatowskich, wspierana przez Rosję, przygotowywała się do przejęcia władzy. Familia planowała jeszcze za życia króla zawiązać siłą konfederację, ale nie zyskała na to akceptacji ze strony Rosji.

Niekorzystnie dla interesów Rzeczypospolitej rozwiązana została kwestia Kurlandii. Już od 1710 r. znajdowała się ona w orbicie wpływów rosyjskich. W tym czasie księżną kurlandzką przez 20 lat była Anna Romanowa, późniejsza cesarzowa rosyjska. Objęła rządy po śmierci swojego męża z rodu Kettlerów, a w praktyce pozostawała w pełni zależna od cara Piotra I. Polacy starali się odzyskać wpływ w Kurlandii, a sejm uchwalił nawet w 1726 r. jej włączenie do Rzeczypospolitej. W 1737 r. umarł ostatni z rodu Kettlerów – lenników Rzeczypospolitej od 2. połowy XVI w. August III spełnił wówczas swoją obietnicę wobec cesarzowej Anny, złożoną w czasie elekcji, i nadał Kurlandię w lenno jej faworytowi Ernestowi Bironowi.

Rzeczpospolita dysponowała nielicznymi siłami zbrojnymi, więc nie była w stanie wziąć udziału w konfliktach, które rozgrywały się w Europie, czyli w wojnie o sukcesję austriacką i wojnie siedmioletniej. Nad zachowaniem przez nią neutralności czuwały zaangażowane w wojny mocarstwa europejskie. Uniemożliwiały przeprowadzenie reform i zwiększenie stanu wojska. Czyniły to, **doprowadzając do zrywania sejmów przez współpracujące z nimi stronnictwa magnackie**.

Neutralność Rzeczypospolitej w wymienionych międzynarodowych konfliktach zbrojnych oznaczała dla państwa długi okres pokoju. Był on korzystny dla gospodarki i społeczeństwa, które nie ponosiło kosztów utrzymania wojsk i nie cierpiało w wyniku zniszczeń wojennych. Umożliwił **odbudowę i rozwój ekonomiczny kraju**. W dziedzinie gospodarki – inaczej niż w polityce – lata panowania Augusta III były okresem bardzo pomyślnym. Nastąpił znaczny **przyrost zaludnienia**, chociaż miasta, zwłaszcza mniejsze, z trudem podnosiły się z ruin. Znowu zaczął wzrastać eksport zboża. W dobrach magnackich i królewskich powstawały **manufaktury** (zwłaszcza sukiennicze, a także huty szkła).

zrywanie sejmów

Początki oświecenia w Rzeczypospolitej

Lata 40. XVIII w. przyniosły początek ożywienia intelektualnego związanego z wpływami **myśli oświeceniowej**. W 1740 r. **Stanisław Konarski** założył **Collegium Nobilium** – szkołę średnią, o wysokim poziomie kształcenia, podobną do istniejących w zachodniej Europie. Nauka w tej placówce trwała 8 lat, a program obejmował nauki matematyczno-przyrodnicze, ekonomię, prawo polskie, języki klasyczne i nowożytne oraz lekturę pisarzy nowożytnych. Szkoła miała charakter elitarny, przyjmowała rocznie tylko około 20 uczniów – synów magnatów i bogatej szlachty. Jej zadaniem była edukacja oraz kształtowanie osobowości uczniów, którzy w przyszłości mieli decydować o rządach w Rzeczypospolitej. Konarski należał do **zakonu pijarów** prowadzącego szkoły średnie na ziemiach polsko-litewskich już od 100 lat. W latach 1753–1756 dokonał ich reformy, dzięki czemu osiągnęły bardzo wysoki poziom nauczania.

Budynek Collegium Nobilium, widok po przebudowie u schyłku XVIII w., akwarela Zygmunta Vogla

W **1747 r.** biskupi Andrzej Stanisław i Józef Andrzej Załuscy (bracia) otworzyli **publiczną bibliotekę. Biblioteka Załuskich** miała początkowo niewielu czytelników. Zmieniła to dopiero reforma szkolnictwa, która wpłynęła także na rozwój czytelnictwa.

W okresie rządów Augusta III pojawiły się ważne **programy naprawy ustroju Rzeczypospolitej**. Bywały przedstawiane podczas obrad sejmów, a przede wszystkim przybrały formę publicystyki politycznej. Nie znajdowały jednak szerszego zrozumienia i poparcia wśród szlachty. Do najciekawszych traktatów politycznych opublikowanych w latach 40. należą *Głos wolny wolność ubezpieczający* Stanisława Leszczyńskiego i *List ziemianina do pewnego przyjaciela* Stanisława Poniatowskiego (ojca przyszłego króla o tym samym imieniu). Natomiast na początku lat 60. ksiądz Stanisław Konarski wydał *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymywaniu ordynaryjnych sejmów*. Największy rozgłos zdobył program reform głoszony przez Konarskiego. Uważał on naprawę sejmów za fundament reformy ustroju Rzeczypospolitej. Dowodził, że *liberum veto* rozumiane jako zasada jednomyślności jest sprzeczne z tradycją sejmowania i stanowi tyranię jednostki nad większością.

Polityka zagraniczna Augusta III

Aktywną politykę zagraniczną August III mógł prowadzić nie jako władca Rzeczypospolitej, ale jako elektor saski. Sojusze zawierane przez **Saksonię** zależały od szybko zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Saksonia wzięła udział

w wojnie o sukcesję austriacką, ale w jej trakcie zmieniła front. August III – jako mąż Marii Józefy, córki Józefa I Habsburga, cesarza w latach 1705–1711 – **rościł sobie prawo do cesarskiego tronu**. Było to wbrew sankcji pragmatycznej, zwrócił się więc przeciwko Marii Teresie i Franciszkowi Lotaryńskiemu. **Planował także zdobyć część Śląska**, co spowodowałoby, że Rzeczpospolita i Saksonia uzyskałyby wspólną granicę. Kiedy więc król Prus Fryderyk II Wielki już na początku wojny zagarnął Śląsk, August III **zmienił sojusznika i sprzymierzył się przeciwko niemu z Austrią**.

Współczesna rekonstrukcja herbu Augusta III jako wikariusza Świętego Cesarstwa Rzymskiego w latach 1740–1742 i w 1745 r.

August III zgłaszał pretensje do tronu cesarskiego zarówno po śmierci cesarza Karola VI Habsburga (1740 r.), jak i po zgonie Karola VII Wittelsbacha (1745 r.). Uważał się też za wikariusza cesarstwa (osobę uprawnioną do administrowania nim).

udział Saksonii
w wojnach
z Prusami

August III i współpracująca wówczas z dworem Familia zamierzali doprowadzić do przystąpienia Rzeczypospolitej do zawartego w styczniu **1745 r.** w Warszawie antypruskiego sojuszu, skupiającego Austrię, Wielką Brytanię, Holandię oraz Saksonię. Uniemożliwiła to jednak – o czym była już wcześniej mowa – wewnętrzna opozycja w Rzeczypospolitej. Poza tym w tym samym roku – w trakcie zmagania **II wojny śląskiej** – wojska austriacko-saskie zostały **pokonane przez armię pruską**, która zajęła i **okupowała Drezno**. Królestwo Pruskie Fryderyka II Wielkiego wyszło z wojny jako zwycięzca, zatrzymując Śląsk i stając się europejską potęgą.

„Odwrócenie przymierzy”, jakie nastąpiło przed wybuchem wojny siedmioletniej (zobacz rozdz. V.3.), spowodowało, że **August III zawarł sojusz z Francją**. Córka Augusta III Maria Józefa została wydana za mąż za najstarszego syna Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej – Ludwika Ferdynanda Burbona. Ich synami byli trzej późniejsi królowie Francji: Ludwik XVI, Ludwik XVIII i Karol X.

Wojna siedmioletnia (1756–1763) rozpoczęła się **atakami Prus na Saksonię** i jej **okupacją** przez pruskie wojska. August III musiał przenieść się z dworem do Warszawy. W wyniku działań zbrojnych i trwającej kilka lat okupacji, Saksonia została zrujnowana. Z tego powodu możliwości prowadzenia przez jej władcę aktywnej polityki, mającej na celu zapewnienie synowi tronu Rzeczypospolitej, były ograniczone. 5 października **1763 r. August III nagle zmarł**.

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw okoliczności, w jakich elektorzy Saksonii Fryderyk August (w 1697 r.) i Fryderyk August II (w 1733 r.) zostali władcami Rzeczypospolitej.
2. Wyjaśnij, jakie konsekwencje dla Augusta II i Rzeczypospolitej miał udział w III wojnie północnej.
3. Określ, jakie znaczenie dla Rzeczypospolitej miały traktat warszawski i sejm niemy. Przedstaw postanowienia tego sejmu.
4. Scharakteryzuj cele polityki zagranicznej Augusta II i Augusta III. Czym zakończyły się próby ich osiągnięcia?
5. Omów politykę wewnętrzną Augusta II i Augusta III. Wyjaśnij, dlaczego próby reformy ustroju Rzeczypospolitej zakończyły się niepowodzeniem. Zwróć uwagę na kształtujące się stronnictwa polityczne.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Mimo zwycięstwa podczas elekcji księcia Conti **tron Rzeczypospolitej objął w 1697 r. elektor Saksonii Fryderyk August jako August II.** s. 70
- **W 1700 r. rozpoczęła się III wojna północna.** August II liczył na zdobycie Inflant Szwedzkich dzięki sojuszowi z Rosją. Szybko zaczął jednak ponosić klęski. s. 71
- Po zajęciu większości kraju przez wojska szwedzkie nastąpiła detronizacja Augusta II oraz **elekcja Stanisława Leszczyńskiego (1705 r.).** Doprowadziło to do wojny domowej w Rzeczypospolitej. s. 72
- Klęska Szwedów w bitwie pod Poltawą z wojskami rosyjskimi (1709 r.) umożliwiła **Augustowi II odzyskanie tronu.** s. 72
- **W 1717 r. pod naciskiem Piotra I (wojsk rosyjskich) sejm niemy** zatwierdził traktat warszawski kończący trwający od 2 lat konflikt zbrojny Augusta II ze szlachtą – konfederatami tarnogrodzkimi. s. 73
- Stronnictwem popierającym politykę Augusta II była **Familia** kierowana przez Czartoryskich. W opozycji do króla znajdowało się **stronnictwo republikańskie.** s. 75
- Mimo zwycięstwa podczas elekcji w 1633 r. Stanisława Leszczyńskiego **tron objął syn Augusta II.** Miał on **poparcie Habsburgów i Rosji** (wojska rosyjskie wkroczyły do Rzeczypospolitej). s. 76
- W czasach panowania Augusta III **Familia** zajmowała stanowisko prorosyjskie. **Liczyła przy tym na możliwość przeprowadzenia reform** modernizujących ustrój Rzeczypospolitej. Przeciwnie zmianom **stronnictwo republikańskie** stawiało wówczas na Francję i Prusy. s. 77
- Rywalizacja stronnictw współpracujących z dyplomatami obcych państw prowadziła do **nagminnego zrywania sejmów.** s. 78
- **Udział Saksonii w wojnach z Prusami** (II wojna śląska, wojna siedmioletnia) skończył się **klęskami Augusta III** i okupacją Saksonii przez wojska pruskie. s. 80

2. Rzeczpospolita w początkowym okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jak doszło do elekcji ostatniego władcy Rzeczypospolitej;
- przeczytasz o reformach wprowadzanych w Rzeczypospolitej i roli, jaką odegrał w tym król;
- poznasz przyczyny i konsekwencje konfederacji barskiej i I rozbioru Rzeczypospolitej.

Zwycięstwo Familii i reformy sejmku konwokacyjnego

W chwili śmierci Augusta III **Familia** była gotowa do przejęcia władzy w państwie. Miała zapewnione **poparcie cesarzowej Katarzyny II**, która nie chciała dopuścić do elekcji syna Augusta III. Obawiała się umocnienia skoligaconych z dynastiami europejskimi Wettinów na tronie polskim i przekształcenia go w dziedziczny. Imperatorowa dążyła do elekcji w Rzeczypospolitej kandydata, który nie miałby zbyt silnego poparcia wśród szlachty, a przez to byłby łatwiejszy do kontrolowania przez Rosję. Dlatego **poparła** kandydaturę **Stanisława Poniatowskiego** (który w młodości miał z nią romans). Uczyniła to **wbrew planom Czartoryskich**. Mimo że Poniatowski był z nimi związany, Czartoryscy nie zamierzali uczynić go królem. Chcieli wysunąć kandydaturę Adama Kazimierza Czartoryskiego lub jego ojca Augusta Aleksandra.

Źródło historyczne

Fragment instrukcji Katarzyny II do posłów rosyjskich w Warszawie, 1763 r.

Z racji naszego położenia i sąsiedztwa musimy zwrócić całą naszą uwagę na to, by obecna forma rządu polskiego pozostała nienaruszona, by nic nie odmieniło się w prawie o jednomyślności na sejmach i aby siła zbrojna nie była nigdy powiększona; na tym opierają się zasadnicze podstawy korzyści płynących dla naszego cesarstwa, przez to mamy bezpośredni wpływ na politykę europejską. [...] Jest rzeczą nieodzowną, abyśmy wprowadzili na tron Polski Piastę dla nas dogodnego, użytecznego dla naszych rzeczywistych interesów, jednym słowem człowieka, który by wyłącznie nam zawdzięczał swoje wyniesienie. W osobie hrabiego Poniatowskiego, stolnika litewskiego, znajdujemy wszystkie warunki niezbędne dla dogodzenia nam.

K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 2004, s. 108.

Ćwiczenie

Scharakteryzuj metody, jakimi Katarzyna II zamierzała kontrolować Rzeczpospolitą.

Katarzyna II wysłała do Rzeczypospolitej wojska, pod osłoną których **Czartoryscy zawiązali konfederację generalną** (przetrwała do 1766 r.). Zwróciła się ona oficjalnie o pomoc do cesarzowej, **legalizując** w ten sposób **zbrojną interwencję rosyjską** w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej.

Sejm konwokacyjny – jako skonfederowany – mógł podejmować **uchwały większością głosów**. Przywódcy stronnictwa **republikańskiego** (zwanego też wówczas **hetmańskim**) na czele z hetmanem **Janem Klemensem Branickim** i wojewodą wileńskim **Karolem Radziwiłłem „Panie Kochanku”** nie mogli go zerwać, więc opuścili obrady. Nie byli również w stanie przeciwstawić się zbrojnie Familii, której prywatne wojska miały wsparcie sił rosyjskich.

Sejm konwokacyjny wprowadził bardzo istotne reformy, które zaproponowała Familia. **Ograniczono *liberum veto***, wprowadzając głosowanie **w sprawach dotyczących skarbu (gospodarczych i podatkowych)** „w sposób praktykowany w sądach”. Nowy ambasador Rosji Nikołaj Repnin nie zorientował się, że oznacza to **głosowanie większością**, dlatego nie zaprotestował. Ograniczono władzę najwyższych urzędników, w tym hetmanów, wprowadzając kolegiałne organy administracji – **Komisję Skarbową** oraz **Wojskową** (koronne i litewskie). **Zniesiono cła wewnętrzne**.

reformy
wprowadzone
w latach 1764–1766

Elekcja Stanisława Poniatowskiego i polityka reform nowego króla

6 września **1764 r.** na sejmie elekcyjnym, pod osłoną wojsk Familii oraz rosyjskich, Poniatowski został **wybrany na króla**. Podczas koronacji, która odbyła się w Warszawie, przybrał imię August. Wstąpienie na tron **Stanisława Augusta Poniatowskiego** nie zakończyło konfliktów politycznych. **Czartoryscy** dążyli do wzmocnienia władzy sejmu, podporządkowania sobie króla i uniezależnienia się od Rosji. **Caryca Katarzyna II** była gotowa poprzeć niektóre plany reform wysuwane przez Stanisława Augusta. Zmiany usprawniające funkcjonowanie Rzeczypospolitej i wzmacniające w niej pozycję króla – o ile zostałyby przeprowadzone w ograniczonym zakresie – byłyby dla Rosji korzystne. Imperatorowa zamierzała uzależnić od siebie całkowicie polskiego monarchę. Dlatego chciała, by rządzone przez niego państwo stało się użytecznym, niepograżonym w chaosie sprzymierzeńcem. W dalszej perspektywie nadzieje na wsparcie przez Rosję istotnych reform w Rzeczypospolitej okazały się jednak nieuzasadnione.

elekcja Stanisława
Augusta
Poniatowskiego

Marcello Bacciarelli, *Portret Stanisława Augusta Poniatowskiego w stroju koronacyjnym*, 1792 r.

Stanisław August Poniatowski (1732–1798) był synem kasztelana krakowskiego Stanisława Poniatowskiego i Konstancji z Czartoryskich. Zdobył staranne wykształcenie, a w wieku młodzieńczym wiele podróżował po Europie Zachodniej.

Źródło historyczne

Fragment *Pamiętników* Stanisława Poniatowskiego z 1756 r.

Staranne wychowanie, jakie odebrałem, pomaga mi do osłonięcia niedostatków mojej powierzchowności i umysłu i do korzystania nawet z ich zalet [...] w większym stopniu, niż na to zasługują. Mogę bez wysilenia należeć do każdej rozmowy, lecz nie zawsze i nie na długo starczy mi wątku, aby nią kierować, chyba że ją głównie podsycą [...] żywe we mnie [...] zamiłowanie do sztuk [...]. Wielki zasób lenistwa nie dozwolił mi rozwinąć tak, jakbym mógł, talentów moich i wiedzy. [...] W tak zwanej polityce bieżącej przez zbyteczną szczerłość, gorliwość i pośpiech często popełniam omyłki. Osądzę trafnie każdą sprawę, dostrzegę słabe strony w projekcie lub omyłki w jego wykonawcy, ale sam potrzebuję również rady i wędzidla, abym ich także nie popełnił.

Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 43, *Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego*, w świetle źródeł przedstawił W. Konopczyński, Kraków 1924, s. 1–2.

Ćwiczenia

1. Przeczytaj autocharakterystykę Stanisława Augusta Poniatowskiego, a następnie przedstaw wady i zalety charakteru, jakie dostrzegał w sobie władca.
2. Oceń, czy w świetle przytoczonego opisu Stanisław August Poniatowski miał cechy, które kwalifikowały go do bycia monarchą. Uzasadnij swoje zdanie.

W pierwszych latach panowania Stanisław August Poniatowski we współpracy z Familią przeprowadził szereg reform. Przeprowadzono **lustrację królewskich czyni**, dzięki czemu zwiększono wielokrotnie wpływy do skarbcza. Otwarto **mennicę** bijącą nowe, srebrne monety. Król założył korpus kadetów – **Szkołę Rycerską** – pierwszą świecką szkołę kształcącą oficerów. Częściowo zmodernizowano również armię, tworząc korpusy inżynieryjny i artyleryjski. Stanisław August zainicjował powstanie wzorowanego na angielskim „The Spectator” czasopisma „**Monitor**”. Zadaniem pisma było propagowanie programu reform społeczno-politycznych w duchu idei oświecenia. W związku ze sprzeciwem króla Prus Fryderyka II wprowadzenie cła generalnego skończyło się niepowodzeniem. Wpłynęło to negatywnie na rozwój handlu.

Katarzyna II chciała zapewnić sobie możliwość łatwego ingerowania w wewnętrzne sprawy Rzeczypospolitej poprzez ewentualne zrywanie sejmów. W tym celu w porozumieniu z królem Prus zażądała **na sejmie w 1766 r. równouprawnienia innowierców** (inaczej: **dysydentów** – prawosławnych, protestantów), między innymi **dopuszczenia ich do zasiadania w izbie poselskiej oraz sprawowania urzędów** (prawa te utracili w czasach saskich). Zależna grupa posłów innowierczych stanowiłaby, przy zapewnieniu istnienia *liberum veto*, dogodne narzędzie do kontrolowania sejmów. Kwestia dysydencka była szczególnie drażliwa politycznie, także ze względu na ksenofobiczne nastawienie części szlachty, niechętniej przyznaniu innowiercom nawet pełni praw religijnych. Podjęte przez władcę próby doprowadzenia do kompromisu zakończyły się niepowodzeniem.

Aby wywrzeć nacisk na króla i Czartoryskich, Katarzyna II rozpoczęła poprzez swojego ambasadora Nikołaja Repnina **współpracę z obozem hetmańskim (republikkańskim)**. W wyniku tego współdziałania **sejm odrzucił program dalszych reform w państwie**. Konfederację generalną rozwiązano, przywracając tym samym obowiązywanie *liberum veto*.

Nikołaj Repnin (1734–1801) na portrecie autorstwa Dmitrija Lewickiego, 1792 r.

Repnin przed przybyciem do Rzeczypospolitej był carskim posłem do Prus. W latach 1764–1768 sprawował funkcję posła nadzwyczajnego w Warszawie. Jako bezpośredni wykonawca woli Katarzyny II dysponował ogromną władzą. Gościły go najpotężniejsze rody magnackie. Powierzono mu pokaźne fundusze, aby realizował cele polityczne Rosji na drodze przekupstwa. Z Rzeczypospolitej został odwołany po wybuchu konfederacji barskiej. Powrócił w 1794 r. jako dowódca wojsk rosyjskich na Litwie.

W marcu 1767 r., ponieważ sejm nie zaakceptował równouprawnienia innowierców, caryca zdecydowała się wysłać do Rzeczypospolitej dodatkowe wojska. Pod ich osłoną zostały zawiązane **konfederacje dysydenckie**: w **Słucku** na Litwie (**prawosławni, kalwiniści**) i w **Toruniu** (**luteranie**). Równocześnie jednak ambasador Repnin **wspart republikanów**, którzy pod hasłem obrony katolicyzmu zawiązali w czerwcu 1767 r. **konfederację generalną w Radomiu** skierowaną przeciwko królowi. Konfederaci byli pewni pomocy Rosji w detronizacji Stanisława Augusta.

Po osłabieniu pozycji króla caryca rozprawiła się ze zbędnymi jej już konfederatami radomskimi. Wymusiła na obradującym w Warszawie **sejmie (1767/1768)**, będącym kontynuacją konfederacji radomskiej, **uchwalenie równouprawnienia dysydentów**. Przywrócono im pełnię praw publicznych. Część konfederatów radomskich, którzy zaprotestowali przeciwko temu, została **na polecenie Repnina** bezprawnie **aresztowana i wywieziona do Kaługi** (w Rosji). Wśród nich znaleźli się między innymi: hetman koronny Wacław Rzewuski i jego syn oraz biskupi krakowski i kijowski.

Sejm potwierdził również obowiązywanie – jako niezmiennych zasad ustroju – tak zwanych **praw kardynalnych**. Zaliczano do nich: artykuły henrykowskie, *pacta conventa*, zasadę wolnej elekcji, *liberum veto* oraz nietykalność osobistą szlachcica (nie może być uwięziony bez decyzji sądu – zasada *neminem captivabimus*). Ich **gwarantem stała się Katarzyna II**. Oznaczało to, że **odtąd w Rzeczypospolitej nie można było przeprowadzić żadnych reform bez zgody Rosji**. Korzystną dla funkcjonowania państwa reformę stanowiły ustawy, które wprowadzały **zasadę większości głosów** podczas obrad **sejmików** – przy wyborze marszałka sejmiku, posłów i osób na elekcyjne urzędy ziemskie oraz podczas uchwalania instrukcji poselskich.

Konfederacja barska i I rozbiór Rzeczypospolitej

konfederacja
barska

Konfederaci radomscy czuli się zdradzeni i oszukani przez Rosję. W lutym **1768 r.** zawiązali w **Barze** na Podolu **konfederację w obronie wiary katolickiej i dawnych wolności szlacheckich, przeciwko Rosji i królowi**. Liczyli też na pomoc **Turcji, Francji i Austrii**. Dla Katarzyny II był to wygodny pretekst do pozostawienia wojsk rosyjskich w Rzeczypospolitej. Wystąpienie konfederatów na **Podolu i Ukrainie** pod hasłami obrony religii katolickiej doprowadziło do buntu miejscowych prawosławnych chłopów i Kozaków – tak zwanej **koliszczyzny** (maj–lipiec 1768 r.). Na czele powstańców stanął ataman Maksym Żeleźniak. Zostali oni prawdopodobnie zachęceni do wystąpienia przez Rosjan i wierzyli w pomoc Katarzyny II. Bunt skierowano przeciwko szlachcie, mieszczanom i Żydom. W trakcie walk doszło w Humanu do rzezi ludności żydowskiej i katolickiej. Liczbę wówczas zamordowanych osób szacuje się na 12–20 tysięcy. Rosjanie obawiali się niekontrolowanego rozszerzania zamieszek na rosyjską Ukrainę Zadnieprzańską, więc zdecydowali się na krwawe stłumienie koliszczyzny.

Koliszczyzna i interwencja rosyjska oznaczały klęskę konfederatów barskich na tych terenach. Ponieśli porażkę również na Litwie. Korzystne było dla nich na-

tomiast wypowiedzenie w październiku 1768 r. wojny Rosji przez Turcję. Przyłączenie się do konfederacji barskiej szlachty w Wielkopolsce i Małopolsce spowodowało, że działania zbrojne, głównie o charakterze partyzanckim, objęły latem 1769 r. większość terytorium państwa. Wojska rosyjskie w Rzeczypospolitej miały stosunkowo niewielką liczebność (ok. 20 tys.), choć w odróżnieniu od szeregów konfederackich panowała wśród nich dyscyplina, a żołnierze byli dobrze wyszkoleni i uzbrojeni. Zaangażowana w wojnę z Turcją Rosja nie mogła od razu rozprawić się z konfederatami, którzy rozbici w jednym regionie wznawiali działania zbrojne w innej części kraju.

Pomocy konfederatom udzieliła **Francja**, przekazując środki finansowe i przysyłając grupę oficerów-instruktorów. Przychylnie na działalność konfederatów patrzyła Austria, gdyż obawiała się wzrostu potęgi Rosji. Dużym sukcesem konfederatów było **zdobycie Częstochowy** we wrześniu 1770 r.

W październiku 1770 r. **generalność** (naczelny organ władzy konfederacji) **ogłosiła detronizację Stanisława Augusta Poniatowskiego i bezkrólewie**, co nie zostało przychylnie przyjęte przez większość szlachty. Konfederaci zaczęli stopniowo tracić poparcie zarówno mas szlacheckich, jak i dworów europejskich. Wpłynęły na to nie tylko niepowodzenia w walce zbrojnej, lecz także przeprowadzona przez nich w listopadzie 1771 r. nieudolna **akcja porwania króla** (który szybko wydostał się na wolność). Propaganda rosyjska i pruska nazwały to wydarzenie próbą „królobójstwa” i nagłośniły je w Europie, kompromitując konfederatów w oczach monarchów.

Porwanie Stanisława Augusta 3 listopada 1771 r. na grafice nieznanego autorstwa, XVIII w.

Kazimierz Pułaski pod Częstochową w wyobrażeniu Juliusza Kossaka, koniec XIX w.

Kazimierz Pułaski zorganizował własny oddział i już w lutym 1768 r. przystąpił do konfederacji barskiej. Okazał się jednym z jej najzdolniejszych dowódców. Wstąpił się obroną Częstochowy przed wojskami rosyjskimi w styczniu 1771 r. (miał wówczas 25 lat). Brał udział w przygotowaniach do porwania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, choć nie w samej akcji. Po upadku konfederacji barskiej udał się w czerwcu 1772 r. na emigrację – przebywał w Saksonii, Turcji i Francji. W tym czasie sąd sejmowy, mimo jego nieobecności w kraju, rozpoczął przeciw niemu proces, gdyż uznawano go za głównego organizatora porwania króla. W sierpniu 1773 r. został zaocznie skazany na karę śmierci, co uniemożliwiało mu powrót do kraju. W lipcu 1777 r. znalazł się w Ameryce Północnej, gdzie stał się najślawniejszym polskim uczestnikiem wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych.

Katarzyna II starała się dotąd utrzymać dominację Rosji nad całą Rzeczpospolitą. Jednak nie mogła zmusić konfederatów do zaprzestania walki, więc **zdecydowała się z tego zrezygnować** i porozumieć **z Prusami i Austrią** co do **częściowego rozbioru Rzeczypospolitej**. Fryderyk II od dawna wysuwał taki postulat. Pod koniec 1771 r. działania przeciwko konfederatom podjęły **wojska pruskie**, które wkroczyły do Wielkopolski. W lutym Rosja i Prusy podpisały wstępny układ dotyczący rozbioru Rzeczypospolitej, a 2 miesiące później dołączyła do niego Austria.

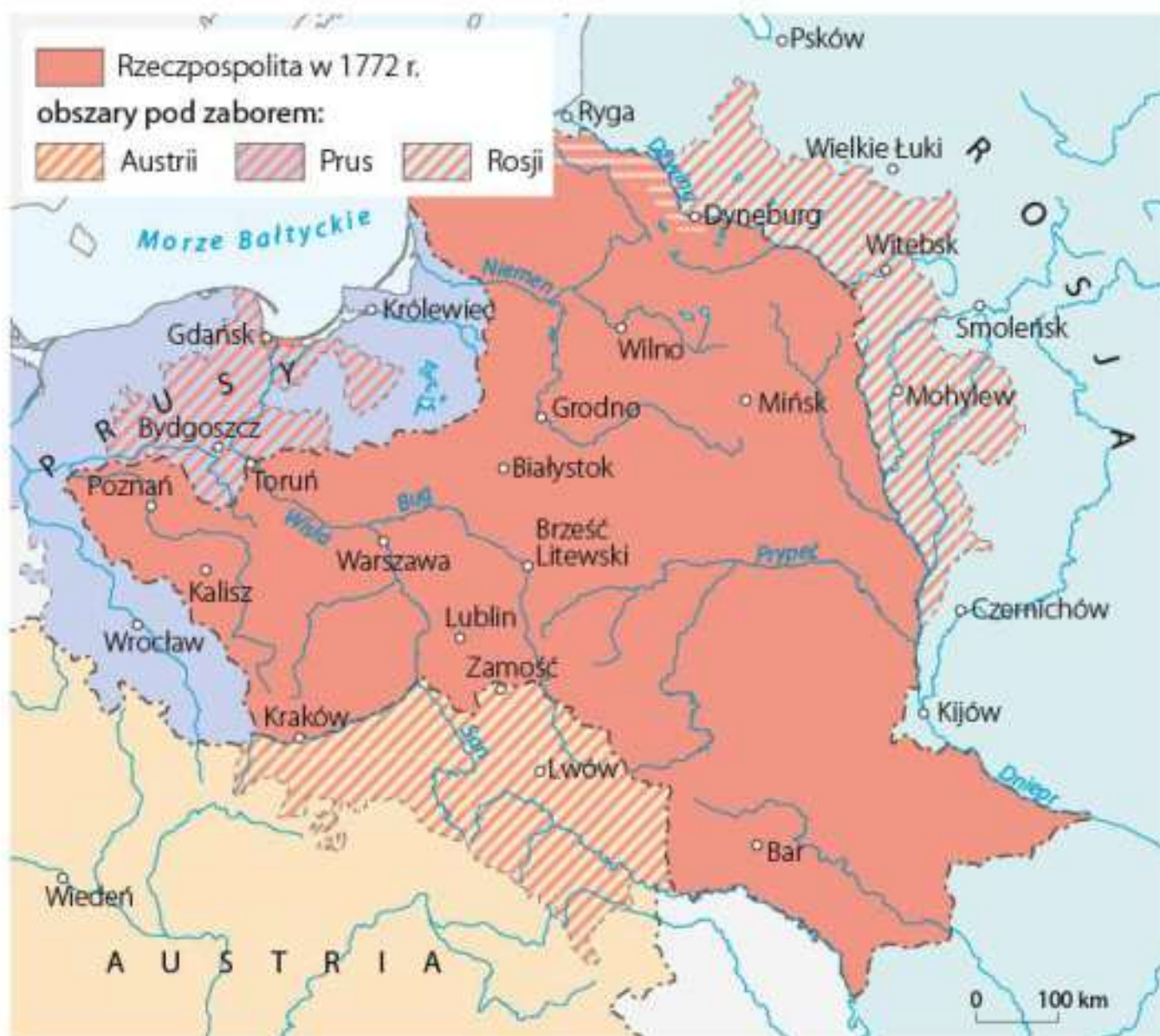
Konfederacja barska była i jest oceniana przez historyków niejednoznacznie. Jedni badacze kładą nacisk na wrogość konfederatów do reformatorskich działań króla, przejawy fanatyzmu religijnego, egoizmu, warcholstwa i anarchii. Dla innych konfederacja barska stanowiła pierwsze powstanie w obronie niepodległości oraz przejaw patriotyzmu i poświęcenia dla ojczyzny.

I rozbiór Polski

5 sierpnia **1772 r.** przedstawiciele **Rosji, Prus i Austrii** podpisali w Petersburgu **traktat rozbiorowy**. Ten fakt oraz wkroczenie do Rzeczypospolitej wojsk pruskich i austriackich oznaczały również upadek konfederacji barskiej. Ostatnim jej akcentem była kapitulacja twierdzy w **Częstochowie** – ważnego punktu oporu konfederatów.

Rosja zagarnęła północno-wschodnie kresy Rzeczypospolitej – na wschód od Dźwiny i górnego Dniepru – ogółem 92 tysiące km² z 1,3 miliona ludności. Na rzecz **Austrii** Rzeczypospolita utraciła obszar 83 tysiące km² zamieszkały przez 2,65 miliona osób. Były to województwa małopolskie i ruskie – tereny leżące na południe i wschód od Wisły i Krakowa, między innymi Lwów. **Prusy** zajęły obszar liczący 36 tysiące km² z 580 tysiącami ludności. W ich ręce trafiły Warmia i Pomorze Gdańskie (ale bez Gdańska i Torunia) oraz północny fragment Wielkopolski i Kujaw. Rzeczypospolita utraciła blisko 30% terytorium i około 35% ludności.

Pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej w 1772 r.

Ćwiczenia

1. Opisz straty terytorialne Rzeczypospolitej po I rozbiórze.
2. Oceń, które z państw zaborczych zyskało obszary najwartościowsze ekonomicznie. Uzasadnij swoje zdanie.

Kończ królów – alegoria I rozbioru Polski, grafika z XVIII w.

Ćwiczenia

1. Opisz scenę ukazaną na grafice. Dlaczego ma ona charakter alegoryczny?
2. Na podstawie własnej wiedzy rozpoznaj postaci historyczne ukazane na ilustracji.

Obraz Europy w lipcu 1772 r., satyryczna, anonimowa rycina brytyjska z XVIII w.

Rzeczpospolita w latach 1773–1788

W kwietniu **1773 r. zwołano do Warszawy sejm**, który zgodnie z żądaniami państw zaborczych **miał zatwierdzić traktaty rozbiorowe**. Aby uniemożliwić zablokowanie ich przyjęcia przez zastosowanie *liberum veto*, sejm został skonfederowany

przez część posłów i senatorów współpracujących z Rosją. Jeden z nich – Adam Poniński, opłacany już wcześniej przez Moskwę, a teraz przez trzy państwa rozbiorowe – został marszałkiem sejmu. Do przystąpienia do konfederacji zmuszono też króla, grożąc poszerzeniem obszaru zagarniętego przez zaborców. Ponadto w Rzeczypospolitej znajdowało się około 100 tysięcy wojsk państw zaborczych, z tego część w Warszawie. W ten sposób wywarto na posłów nacisk, aby podjęli uchwałę legalizującą I rozbiór Rzeczypospolitej. Nastąpiło to **30 września 1773 r.** Dodatkowo prawa kardynalne, gwarantowane dotąd przez Rosję, otrzymały gwarancję trzech mocarstw rozbiorowych. W praktyce rolę decydującą w sprawach polskich zachowała jednak Rosja.

ograniczenie
suwerenności
Rzeczypospolitej

Jan Matejko, *Rejtan. Upadek Polski*, 1866 r.

Posel nowogrodzki Tadeusz Rejtan (1742–1780) próbował nie dopuścić do rozpoczęcia sejmu w 1773 r. i zatwierdzenia rozbioru, kładąc się w drzwiach prowadzących do sali obrad. Jego protest stał się symbolem patriotycznego sprzeciwu. Po powrocie na Litwę Rejtan zapadł na chorobę umysłową i w 1780 r. popełnił samobójstwo.

Utworzono **Radę Nieustającą** złożoną z króla oraz 36 senatorów i posłów. Dzieliła się ona na pięć departamentów (interesów cudzoziemskich, wojska, policji, skarbu i sprawiedliwości). **Miała na celu ograniczenie władzy króla, okazała się jednak przede wszystkim sprawnym, centralnym, kolegialnym organem władzy wykonawczej.** Protekcja Katarzyny II pozwoliła Stanisławowi Augustowi zachować część królewskich uprawnień. Między innymi miał pośredni wpływ na obsadę urzędów ziemskich, a tym samym na to, kto zostanie senatorem. Król otrzymał także zgodę na powołanie **Komisji Edukacji Narodowej (KEN).**

Rada Nieustająca

Komisja Edukacji
Narodowej

Rada Nieustająca jest uznawana za pierwszy nowożytny rząd Rzeczypospolitej. Kierowała administracją, przygotowywała projekty ustaw sejmowych i kontrolowała przestrzeganie prawa. Zwiększenie kompetencji Departamentu Wojskowego Rady Nieustającej na sejmie skonfederowanym w 1776 r. **pozbawiło**

rządy królewsko-ambadorskie

hetmanów władzy nad wojskiem. Katarzyna II nie wyraziła już zgody na kolejne skonfederowane sejmy, co uniemożliwiło królowi kontynuowanie reform i wzmocnienie władzy. Stanisław August nie mógł podjąć żadnej ważnej decyzji bez zgody ambasadora Rosji w Warszawie. W latach 1776–1788 w Rzeczypospolitej funkcjonowały **rządy** określane mianem **królewsko-ambadorskich**. W 1780 r. terytorium Rzeczypospolitej opuściły wojska rosyjskie, ale nie oznaczało to osłabienia wpływów Rosji.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jakie czynniki zadecydowały o zwycięstwie Familii i Stanisława Poniatowskiego na sejmie elekcyjnym. Czy w ówczesnej sytuacji było możliwe zwycięstwo innego kandydata?
2. Wymień reformy, które przeprowadzono na sejmie konwokacyjnym i w pierwszych latach panowania Stanisława Augusta.
3. Przedstaw przyczyny i konsekwencje konfederacji barskiej.
4. Wskaż terytoria, które utraciła Rzeczpospolita w wyniku I rozbioru.
5. Podaj, jakie reformy przeprowadzono w latach 1773–1776. Które z nich uważasz za najważniejsze? Uzasadnij swoje zdanie.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 83

- W 1764 r. królem obrano **Stanisława Poniatowskiego** związanego z **Familią** i popartego **przez Katarzynę II** (interweniowały wojska rosyjskie).

s. 83–85

- Najważniejsze **zmiany wprowadzone w latach 1764–1766** to: zniesienie cel wewnętrznych, reforma monetarna oraz ograniczenie *liberum veto* i władzy hetmanów.

s. 86, s. 89

- **Konfederacja barska** (1768–1772) została zawiązana w proteście przeciwko wprowadzeniu równouprawnienia **dysydentów** na sejmie w 1767 r. Zakończyła się klęską i **I rozbiorem Rzeczypospolitej** (1772 r.).

s. 91

- Zagwarantowanie praw kardynalnych przez Rosję, Prusy i Austrię oznaczało **oficjalne ograniczenie suwerenności Rzeczypospolitej**.

s. 91

- Sejm z lat 1773–1775 zatwierdził rozbiory, ale też przeprowadził reformy ustrojowe, powołując **Radę Nieustającą** oraz **Komisję Edukacji Narodowej**.

s. 92

- W latach 1776–1788 funkcjonowały w Rzeczypospolitej tak zwane **rządy królewsko-ambadorskie** – bez zgody ambasadora rosyjskiego król nie mógł podjąć żadnej istotnej decyzji politycznej.

3. Oświecenie w Rzeczypospolitej epoki stanisławowskiej

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz zasługi króla Stanisława Augusta jako mecenasa nauki i sztuki;
- zapoznasz się z najważniejszymi instytucjami oświecenia w Rzeczypospolitej, w tym z działalnością Komisji Edukacji Narodowej;
- prześledzisz przykłady twórczości literackiej i artystycznej epoki stanisławowskiej.

Myśl oświeceniowa za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego

Upowszechnienie idei oświecenia i przyspieszenie przemian cywilizacyjnych w Europie Zachodniej w 2. połowie XVIII w. wpływało na światopogląd wielu osób należących do aktywnej politycznie części społeczeństwa polskiego. Coraz liczniej wydawane w Rzeczypospolitej dzieła filozofów i uczonych **poszerzały krąg odbiorców myśli politycznej i kultury oświeceniowej**. Idee oświeceniowe zaczęły się rozwijać w latach 40., za panowania Augusta III. Jednak dopiero w czasach Stanisława Augusta kształtowały w decydujący sposób obraz kultury polskiej. Dominowały w niej także po upadku Rzeczypospolitej – aż do lat 20. XIX w.

idee oświeceniowe
w Polsce

Warszawa – siedziba dworu królewskiego i miasto, w którym znajdowały się pałace największych magnatów – stała się centrum życia politycznego oraz głównym ośrodkiem propagowania oświeceniowych idei. Ważną rolę zaczęły odgrywać w tej dziedzinie instytucje **oświatowe** – **Szkoła Rycerska, Komisja Edukacji Narodowej** oraz **czasopisma: „Monitor”, „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”** czy **„Pamiętnik Historyczno-Polityczny”**. Przejęta przez państwo w 1774 r. **Biblioteka Załuskich** należała do największych w Europie – u schyłku epoki stanisławowskiej zawierała około 400 tysięcy druków, 20 tysięcy rękopisów i ponad 40 tysięcy sztychów.

Mecenat kulturalny i naukowy Stanisława Augusta Poniatowskiego obejmował wiele dziedzin. Władca inicjował, wspierał i finansował powstanie licznych budowli, działalność edukacyjną (np. Szkoła Rycerska), wydawniczą (m.in. ważne czasopisma), literacką i artystyczną, a także doprowadził do otwarcia Teatru Narodowego i obserwatorium astronomicznego w Warszawie.

mecenat królewski

Król był świadom, że ważną rolę w szerzeniu idei oświeceniowych mogą odegrać, obok publicystyki politycznej, także **czasopiśmiennictwo, literatura i teatr**. Tworzenie dzieł służących **edukacji i wychowaniu człowieka**, a także przekazujących treści związane z **aktualną sytuacją społeczno-polityczną** stanowiło cel samych pisarzy. Stawianie przed sztuką takich wymogów było zgodne z duchem epoki.

Twórczość powstająca w kręgu dworu królewskiego miała **wpływać na opinię publiczną** i wspierać w ten sposób przebudowę Rzeczypospolitej.

Od 1771 r. z inicjatywy króla odbywały się na Zamku Królewskim oraz w pałacu w Łazienkach **spotkania literacko-naukowe** nazywane **obiadami czwartkowymi**. Wzorem dla nich były paryskie salony. Brali w nich udział zaproszeni przez króla literaci, publicyści i politycy związani z dworem. Spośród pisarzy stałymi bywalcami byli: Adam Naruszewicz, Stanisław Trembecki, Franciszek Bohomolec, Stanisław Konarski oraz Ignacy Krasicki.

Medal *Merentibus* ustanowiony przez Stanisława Augusta Poniatowskiego

Medal był przyznawany od 1766 r. za zasługi w dziedzinach nauki, sztuki, wynalazczości i przemysłu. Medale ***Merentibus*** („Zasłużonemu”) bito w brązie, srebrze i złocie.

Koncepcje ustrojowe i społeczne, jakie rozwijali w Rzeczypospolitej zwolennicy oświecenia, opierały się **na tych samych założeniach, które kształtowały myśl polityczną na zachodzie Europy**. Konkretnie **rozwiązania**, które proponowali, **brały jednak pod uwagę** specyfikę lokalną, a przede wszystkim **problemy, z jakimi borykało się państwo**. Dlatego też w projektach reform proponowanych przez polskich publicystów tak wiele miejsca zajmowała kwestia **wzmocnienia centralnej władzy wykonawczej** (w tym **królewskiej**), a także **usprawnienia władzy ustawodawczej**. We Francji oświeceniowi myśliciele przeciwstawiali się królewskiemu absolutyzmowi, natomiast w Rzeczypospolitej starali się zaradzić przede wszystkim anarchii w życiu publicznym i słabości państwa.

W swojej istocie myśl oświeceniowa epoki stanisławowskiej **więcej zawierała w sobie zbieżności niż odmienności** w stosunku do myśli zachodniej. W obu przypadkach chodziło o realizację dobra wspólnego i umożliwienie ludziom decydowania o sobie. We Francji uniemożliwiała to samowola monarchy, a w Rzeczypospolitej – samowola magnatów. Polscy myśliciele chcieli, aby **rządziło nimi prawo** sprawiedliwe i skuteczne, wywiedzione z woli obywateli, równe dla wszystkich, chroniące bez względu na przynależność stanową (choć zupełnego zniesienia różnic stanowych jeszcze sobie nie wyobrażano). Często pojawiały się postulaty odebrania praw politycznych (wyborczych) tym szlachcicom, którzy nie posiadali majątków ziemskich, nazywanym **nieposesjonatami**, a przyznania ich zamożnym mieszczanom. Postulat ten był zbliżony z zachodnią tendencją do odchodzenia od podziałów związanych z urodzeniem na rzecz tych, które wynikały z posiadanego majątku.

Kiedy **Stanisław Poniąkowski** zasiadł na tronie, zwolennicy społeczno-politycznych koncepcji oświeceniowych uzyskali znacznie większe możliwości oddziaływania na opinię publiczną i realizacji swoich projektów. W dobie Sejmu Wielkiego (1788–1792) dało się odczuć **oddziaływanie wydarzeń rewolucyjnych na Zachodzie** – wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych oraz rewolucji francuskiej. **Amerykańska Deklaracja niepodległości i konstytucja**, a także **francuska Deklaracja praw człowieka i obywatela** były dokumentami znanymi i szeroko komentowanymi w Rzeczypospolitej, zwłaszcza w kręgach zwolenników reform.

Do najwybitniejszych publicystów politycznych i zwolenników reform czasów stanisławowskich należeli **Stanisław Staszic**, autor *Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego* (1787 r.) i *Przestroga dla Polski* (1790 r.), i **Hugo Kołłątaj**, autor *Do Stanisława Małachowskiego, referendarza koronnego. O przyszłym sejmie Anonima listów kilka* (1788–1789).

działalność
publicystów
politycznych

Domagali się oni zniesienia *liberum veto*, stałego sejmiku oraz dziedziczości tronu królewskiego. Postulowali przyznanie mieszczanom praw politycznych, a chłopom nadanie wolności osobistej i poprawę ich sytuacji życiowej. Domagali się powszechnego opodatkowania wszystkich posiadających własność. Poglądy Kołłątaja miały bardziej radykalny charakter w kwestiach społecznych i nie był on też zdecydowanym, jak Staszic, zwolennikiem silnej władzy królewskiej.

Pomnik Stanisława Staszica (1755–1826) przed budynkiem Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach

Staszic prowadził wszechstronną działalność, m.in. w dziedzinie oświaty i gospodarki do lat 20. XIX w. Przyczynił się wtedy także do rozbudowy Staropolskiego Okręgu Przemysłowego. Do tych właśnie zasług Staszica odwołuje się pomnik w Kielcach.

Popiersie Hugona Kołłątaja (1750–1812) na dziedzińcu Collegium Kołłątaja Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Hugo Kołłątaj podjął się zadania przebudowy szkolnictwa. Należał do aktywnych członków Komisji Edukacji Narodowej, a w latach 1782–1786 jako rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego dokonał jego reformy.

„...hańba Polski polega na tym, że niektóre jej prawa znajdują się w sporze z prawami natury, a że jaśniej powiem – z prawami boskimi; tym zaś podeptaniem praw natury i praw boskich jest upośledzenie mieszczaństwa i ludu wiejskiego.

~ Hugo Kołłątaj

Reforma oświaty

Szkoła Rycerska

Przemiany w szkolnictwie zapoczątkowało już w czasach Augusta III utworzenie **Collegium Nobilium** w 1740 r. i **reforma szkół pijarskich** w latach 50. – dzieło **Stanisława Konarskiego** oraz prowadzona równolegle **reforma szkół jezuickich**. W 1771 r. Stanisław August ustanowił medal *Sapere auso* („Temu, który odważył się być mądrym”) przyznany wyłącznie Konarskiemu. Jedną z pierwszych decyzji Poniatowskiego po koronacji stało się utworzenie w **1765 r. Szkoły Rycerskiej**. Była ona wzorowana na istniejących w tym czasie w Europie akademiach wojskowych. Miała za zadanie przygotować **młodzież szlachecką, głównie z uboższych rodzin**, zarówno do służby w armii, jak i do pracy w urzędach cywilnych. Wychowywała w duchu miłości i poświęcenia dla ojczyzny. Szkoła Rycerska działała **do 1794 r.** (do wybuchu insurekcji kościuszkowskiej).

Pałac Kazimierzowski w Warszawie – siedziba Szkoły Rycerskiej, obraz Zygmunta Vogla, 1785 r.

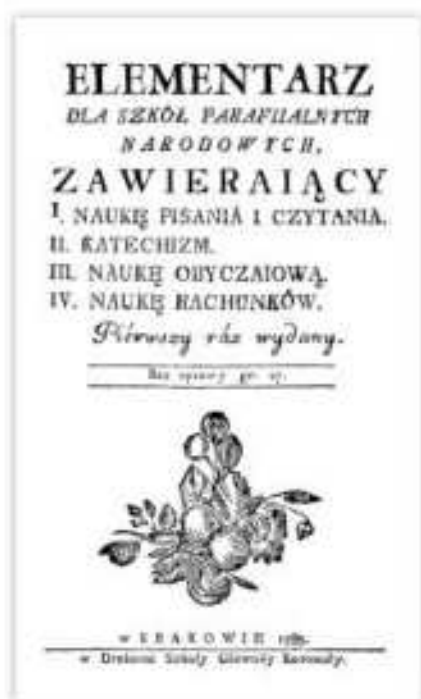
Stanisław August zakupił w 1764 r. Pałac Kazimierzowski z przeznaczeniem na siedzibę Szkoły Rycerskiej. Wykształciła ona ok. 650 uczniów. Byli wśród nich m.in. Julian Ursyn Niemcewicz i Tadeusz Kościuszko.

reforma szkolnictwa

Reformę całego systemu szkolnictwa zaczęła realizować **Komisja Edukacji Narodowej (KEN)** powołana do życia na sejmie rozbiorowym w **1773 r.** Miała ona charakter **świeckiego ministerstwa oświaty**. Przejęcie szkół i majątku zakonu jezuیتów, skasowanego właśnie przez papieża, zapewniło jej podstawy materialne. Przeprowadzone zmiany obejmowały zarówno **strukturę** systemu szkolnictwa, jak i **programy nauczania**. Zreformowano **uniwersytety** w **Krakowie** (odtąd nazywany **Szkołą Główną Koronną**) i **Wilnie** (**Szkoła Główna Litewska**). Wprowadzono w nich obok łaciny język polski jako wykładowy.

Szkołom Głównym **podporządkowano szkoły średnie**, określane jako wydziałowe. Na kolejnym szczeblu znajdowały się szkoły podwydziałowe, a na końcu – parafialne. W szkołach wydziałowych i podwydziałowych ograniczono naukę łaciny i retoryki na rzecz przyrody, fizyki, historii, geografii, elementów nauk medycznych i rolniczych. Nowym przedmiotem była „nauka moralna” oparta na prawie naturalnym. **Szkoły parafialne** w praktyce nie zostały podporządkowane podwydziałowemu, lecz podlegały nadal Kościołowi. Komisja Edukacji Narodowej wprowadzała do nich natomiast nowe **programy nauczania** oraz **podręczniki**. Ich opracowaniem zajęło się powołane w 1775 r. **Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych**.

Elementarz dla szkół parafialnych narodowych, 1785 r.

Elementarz... został napisany na zlecenie KEN przez Grzegorza Piramowicza i Onufrego Kopczyńskiego. Obaj wydali po kilka publikacji przeznaczonych dla szkół. Kopczyński był też autorem pierwszego podręcznika gramatyki polskiej.

Dzieło Krzysztofa Kluka *Roślin potrzebnych, pożytecznych, wygodnych [...] utrzymanie, rozmnożenie i zażycie*, t. 3, *O rolnictwie, zbożach, łąkach, chmielnikach, winnicach i roślinach gospodarskich*

Krzysztof Kluk w dziele ***Roślin potrzebnych, pożytecznych...*** (1777–1779) propagował nowatorskie metody gospodarowania. Podręcznik ten był wielokrotnie wznawiany i zalecany przez KEN szkołom przy omawianiu zagadnień związanych z rolnictwem, ogrodnictwem, leśnictwem i botaniką. W innym dziele – ***Dykcjonarzu polskim*** (1786–1788) – Kluk, wzorując się na systemie Karola Linneusza, dokonał opisu i klasyfikacji polskiej flory.

Ujednolicenie szkolnictwa nie oznaczało jego powszechności. Nadal do szkół chodziła jedynie niewielka część młodzieży męskiej. W roku szkolnym 1787/1788 uczęszczało do szkół średnich ponad 14,5 tysiąca uczniów (z tego połowa do placówek podległych KEN). Nieliczne dziewczęta kształciły się w żeńskich szkołach prywatnych, gdzie mogły zdobyć umiejętności uznawane za niezbędne dla młodej damy – znajomość dobrych manier, języka francuskiego, tańca i muzyki.

Czasopiśmiennictwo, literatura, teatr

czasopiśmiennictwo
oświeceniowe

Szczególną rolę odgrywało wydawane z inicjatywy monarchy czasopismo „**Monitor**” (1765–1785). Celem pisma była **walka o przebudowę państwa i społeczeństwa** oraz przeobrażenie tradycyjnej, szlacheckiej mentalności. „Monitor” głosił potrzebę reform ustrojowych i naprawy obyczajów, przeciwstawiał się sarmackiemu zacofaniu, propagował idee tolerancji religijnej. Adresowany był do mas szlacheckich i miał za zadanie wychować nowego człowieka – obywatela – zgodnie ze wzorami i hasłami oświecenia. Głosił pogląd, że chłop jest wartościowym członkiem społeczeństwa – producentem bogactw narodowych, a polepszenie jego doli stanowi obowiązek nowoczesnego społeczeństwa. W latach 1770–1777 ukazywało się czasopismo o nazwie „**Zabawy Przyjemne i Pożyteczne**”. Było to pierwsze polskie czasopismo literackie – nieoficjalny organ osób gromadzących się na obiadach czwartkowych.

literatura i teatr

Jednym z najwybitniejszych pisarzy epoki oświecenia był **Adam Naruszewicz** – nadworny poeta Stanisława Augusta Poniatowskiego i czołowy popularyzator programu reform, które powstały w otoczeniu króla. W ośmiu satyrach, między innymi: *Sekret* (odnoszącej się do gadulstwa), *Pochlebstwo* (bezkrytyczne schlebienie możliwym), *Wiek zepsuty* (obłuda religijna i upadek obyczajów), ostro skrytykował sarmacki światopogląd oraz styl życia magnaterii i szlachty. Opracowaną z inicjatywy króla *Historię narodu polskiego* oparł na zasadach oświeceniowej krytyki historycznej.

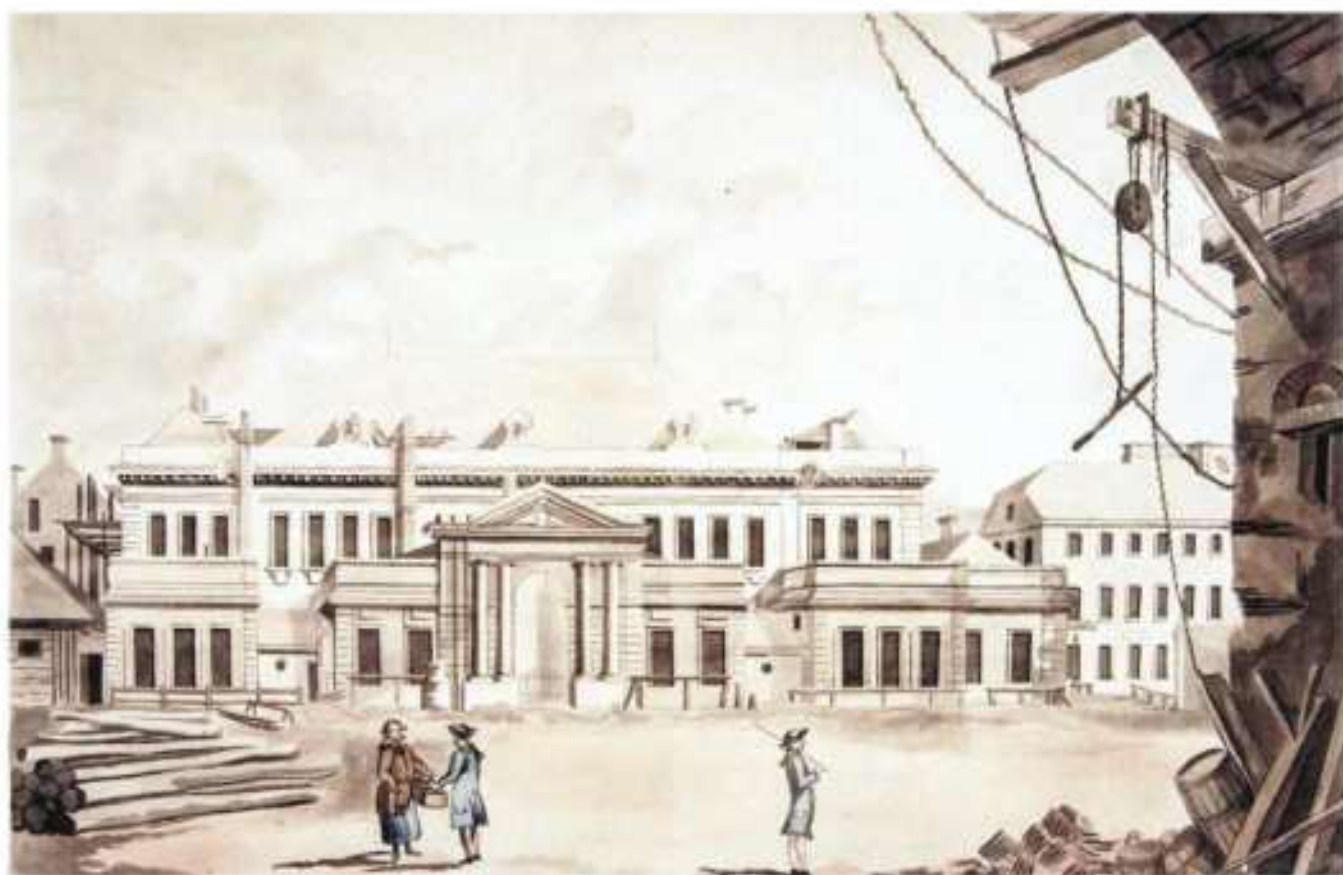
Ksiądz biskup warmiński **Ignacy Krasicki**, stały bywalec obiadów czwartkowych, był niezwykle wszechstronnym pisarzem. Tworzył liryki, pieśni, bajki, satyry, poematy, listy poetyckie, komedie, powiastki filozoficzne oraz publicystykę i żywoty historyczne. Uważa się go za twórcę pierwszej polskiej **powieści** zatytułowanej *Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki*. Miała ona charakter obyczajowo-dydaktyczny, a twórca zawarł w niej wizję utopijnego społeczeństwa. Krasicki przedmiotem swojej twórczości uczynił wychowanie patriotyczne i moralne społeczeństwa. Jego *Hymn do miłości Ojczyzny* stał się hymnem Szkoły Rycerskiej. W satyrach i popularnych **bajkach** szydził zarówno z wad sarmackiego społeczeństwa, jak i z ulegania wpływom cudzoziemskiej. Krytyczne spojrzenie na duchowieństwo znalazło odzwierciedlenie w jego **poemacie heroikomicznym** *Monachomachia*, wyśmiewającym życie zakonników.

Do wybitnych poetów należeli **Franciszek Karpiński** (przedstawiciel sentymentalizmu) i **Franciszek Dionizy Kniaźnin**.

Julian Ursyn Niemcewicz napisał pierwszą oryginalną polską komedię polityczną zatytułowaną *Powrót posła*. Została wystawiona w **styczniu 1791 r.** w Teatrze Narodowym. Autor propagował w niej program reform, konfrontując je z poglądami zwolenników starszlacheckich tradycji i dawnych porządków. Sarmackie obyczaje i przesady były tematem pisanych w duchu oświecenia utworów satyryczno-dydaktycznych jezuita **Franciszka Bohomolca**. Był on zwolennikiem równości społecznej i tolerancji religijnej oraz wzywał do zaniechania uprzedzeń wobec cudzoziemców. Najwybitniejszy polski komediopisarz XVIII w. to **Franciszek Zabłocki**, którego komedie *Fircyk w zalotach* i *Sarmatyzm* są nadal wystawiane w teatrach i cieszą się popularnością.

W **1765 r.** z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego powstał w Warszawie pierwszy stały teatr dostępny dla szerokiej publiczności – **Teatr Narodowy**. Prezentował on sztuki polskich autorów odnoszące się często do aktualnych problemów kraju. Uważany był za ośrodek szerzenia nowych idei oraz krytyki sarmackiego sposobu myślenia. Popularnością cieszyły się zwłaszcza dydaktyczno-moralizatorskie **komedie Franciszka Bohomolca**. W 1783 r. na czele Teatru Narodowego stanął **Wojciech Bogusławski**. Pod jego dyrekcją wystawiano w latach 1791–1794 wybitne przedstawienia nawiązujące do aktualnych, przełomowych wydarzeń politycznych. Należała do nich komedia **Powrót pośta Juliana Ursyna Niemcewicza**, a także opera komiczna **Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale** autorstwa samego Bogusławskiego.

Teatr Narodowy w Warszawie na rysunku Zygmunta Vogla, ok. 1791 r.

Do przedstawionego na ilustracji budynku na placu Krasińskich teatr przeniósł się w 1779 r. Jego fasadę wzorowano na budowlach antycznych. Przedstawienia były dostępne dla średniozamożnych mieszkańców Warszawy. Miały one nie tylko bawić, lecz także uczyć i wychowywać. Postulaty reform wygłaszane ze sceny lepiej przemawiały do szlachty i mieszczan niż drukowane traktaty polityczne.

Sztuki plastyczne

Stanisław August był wielkim miłośnikiem, a zarazem **mecenase**m **sztuk pięknych**. Nie tylko **kolekcjonował** dzieła sztuki i przeznaczał środki na nowe budowle. Przyznawał także **stypendia** i popierał wyjazdy polskich twórców do europejskich ośrodków kultury, zwłaszcza do Italii. Tak jak poprzedni władcy sprowadzał artystów z zagranicy i angażował tych już przebywających w Rzeczypospolitej. Król wpływał na charakter i rozwój sztuki także w inny sposób niż poprzez finansowanie twórczości artystycznej. Osobiście **nadzorował** przebudowę **Zamku Królewskiego** i aranżację jego sal oraz decydował o doborze artystów wykonujących te prace. Czuwał też nad projektem i budową zespołu pałacowo-ogrodowego w **Łazienkach**.

styl
stanisławowski

reprezentanci
sztuki
oświeceniowej

Pod wpływem króla ukształtował się charakterystyczny dla okresu jego panowania styl w sztuce określany mianem **stylu stanisławowskiego**. Był jedną z odmian klasycyzmu, a czerpał inspirację głównie ze sztuki francuskiej. Przejawiał się we wszystkich dziedzinach sztuk plastycznych: w architekturze, dekoracji malarskiej i rzeźbiarskiej wnętrz, rzemiośle artystycznym, rzeźbie i malarstwie. Polegał na połączeniu elementów klasycznych z barokowymi, z charakterystycznym dla baroku bogactwem zdobień i złocen (chętnie stosowano zestawienie złota i bieli). Historycy uważają, że charakterystyczny wygląd polskiego dworku szlacheckiego – z portykiem (gankiem poprzedzonym rzędem kolumnienek wspierających fronton) u wejścia do budynku opracowano w tym czasie i jest on odbiciem stylu stanisławowskiego.

Reprezentanci sztuki tego okresu byli przybyszami z różnych krajów Europy, przyjeżdżali jednak do Rzeczypospolitej w młodym wieku (z wyjątkiem Canaletta) i wiązali z nią swoją twórczość. Architektami i dekoratorami wnętrz byli: pochodzący z Włoch **Dominik Merlini** i wywodzący się z Saksonii **Jan Chrystian Kamsetzer** (czytaj: kamzecer) i **Szymon Bogumił Zug** (czytaj: cuk). Rzeźbiarz **Andrzej Le Brun** miał pochodzenie flamandzko-francuskie. Malarze i dekoratorzy wnętrz **Marcello Bacciarelli** i Bernardo Bellotto zwany **Canaletto** to Włosi, **Jan Bogumił Plersch** (czytaj: plersz) urodził się w Warszawie, a z Saksonii przybył jego ojciec, wybitny rzeźbiarz czasów saskich.

Wielkim artystą był Francuz **Jan Piotr Norblin** przebywający głównie na dworze Adama Kazimierza Czartoryskiego. Utrwalił na swoich rysunkach i obrazach życie codzienne oraz charakterystyczne postacie ze wszystkich sfer społecznych. Już po uzyskaniu polskiego szlachectwa uwiecznił najważniejsze wydarzenia insurekcji kościuszkowskiej, w której uczestniczył. Obok niego najwybitniejszymi malarzami byli wspomniani **Bacciarelli** – autor między innymi licznych portretów króla oraz obrazów historycznych, a także **Canaletto** – tworzący niezwykle szczegółowe, realistyczne widoki Warszawy. Wśród polskich artystów, którzy zdobyli zasłużoną sławę, należy wymienić przede wszystkim **Zygmunta Vogla** i **Franciszka Smuglewicza**.

Jan Piotr Norblin, *Targ koński w Warszawie*, ok. 1791 r.

Styl klasycystyczny w wydaniu stanisławowskim znalazł w **architekturze** najpełniejszy wyraz w Warszawie – we **wnętrzach Zamku Królewskiego** oraz w **Łazienkach Królewskich**. W pracach w Łazienkach brali udział liczni artyści: architekci Merlini i Kamsetzer, rzeźbiarze Le Brun i Jakub Monaldi oraz malarze Bacciarelli i Plersch. W stylu klasycystycznym przebudowano także wiele budowli użyteczności publicznej oraz pałaców zarówno w stolicy, jak i w całej Rzeczypospolitej. Salę przed Apartamentem Królewskim na Zamku wypełniły 23 obrazy pędzla Canaletta przedstawiające widoki tych przebudowanych placów, kościołów i pałaców.

Detal z obrazu Canaletta przedstawiającego Krakowskie Przedmieście w Warszawie, 1778 r.

Klasycystyczny pałac Na Wyspie w Warszawie

Sala Rycerska (zrekonstruowana po 1945 r.), Zamek Królewski w Warszawie

Twórcami Sali Rycerskiej w latach 1781–1786, według koncepcji króla Stanisława Augusta, byli architekci Merlini i Kamsetzer. Obrazy Bacciarelliego przypominają najważniejsze momenty z dziejów Polski i osoby zasłużone dla ojczyzny. W środkowej części sali znajdują się posągi **Sława** Le Bruna i **Chronos** Monaldiego.

Wśród klasycystycznych budowli warto wymienić między innymi: **zespół parkowo-pałacowy w Natolinie** czy obudowę architektoniczną warszawskiej **studni** – wzniesionej na nieistniejącym już placu Tłomackim, a także **ratusz w Wilnie**. Projektantem tego ostatniego był wybitny wileński architekt **Wawrzyniec Gucewicz**, który przeprowadził także przebudowę wileńskiej katedry. Na nowo urządzono wnętrza **pałaców Krasieńskich (Rzeczypospolitej)** i **Kazimierzowskiego**, spełniających wówczas funkcję budynków użyteczności publicznej. W stylu klasycystycznym budowano i przebudowywano także liczne kościoły. Najwięcej powstało ich w Warszawie, na przykład: bernardyński **św. Anny**, karmelicki **Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny** oraz ewangelicko-augsburski **Świętej Trójcy**.

Bernardo Belotto, zw. Canaletto, Kościół karmelitów w Warszawie, 1780 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, jaki wpływ na rozwój kultury i myśli oświeceniowej miał król Stanisław August Poniatowski.
2. Przedstaw najważniejsze osiągnięcia Komisji Edukacji Narodowej. Czy słusznie określamy KEN mianem pierwszego ministerstwa oświaty i nauki? Uzasadnij swoją opinię.
3. Wytłumacz, jaką rolę odgrywały wydawane z inicjatywy króla czasopisma kulturalno-polityczne. Jakie treści w nich zamieszczano i czemu one służyły?
4. Omów literaturę i teatr okresu oświecenia. Jakie treści zawierała twórczość najwybitniejszych pisarzy tego czasu?
5. Wymień najwybitniejszych artystów czasów stanisławowskich oraz osiągnięcia w dziedzinie sztuki. Wyjaśnij, na czym polegał styl stanisławowski.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Idee oświeceniowe**, rozwijające się w Rzeczypospolitej od lat 40. XVIII w., zaczęły odgrywać ważną rolę polityczną i społeczną dopiero **po objęciu tronu przez Stanisława Augusta Poniatowskiego**. s. 93
- Stanisław August Poniatowski jako hojny **mecenas** przyczynił się do **rozkwitu kultury i sztuki**. s. 93
- Najważniejszymi głosami w publicystyce politycznej epoki stanisławowskiej były dzieła autorstwa **Stanisława Staszica i Hugona Kołłątaja**. s. 95
- Powstała w 1765 r. **Szkoła Rycerska** wychowywała w **duchu patriotycznym i obywatelskim** oraz przygotowywała do służby wojskowej, a także cywilnej dla państwa. s. 96
- Powstała w 1773 r. **Komisja Edukacji Narodowej** dokonała **reformy szkolnictwa** poprzez przekształcenie jego **struktury** (podporządkowanie niższych szczebli dwóm Szkołom Głównym) oraz wprowadzenie nowych **programów nauczania i podręczników**. s. 96
- **Ważną rolę w propagowaniu myśli oświeceniowej** odegrały czasopisma – zwłaszcza „**Monitor**” i „**Zabawy Przyjemne i Pożyteczne**”. s. 98
- Do wybitnych **pisarzy** epoki oświecenia należeli m.in.: **Adam Naruszewicz, Ignacy Krasicki, Julian Ursyn Niemcewicz i Franciszek Zabłocki**. W 1765 r. powstał w Warszawie **Teatr Narodowy**. s. 98
- **Styl stanisławowski**, będący odmianą **klasycyzmu**, najpełniej uwidocznił się w Łazienkach Królewskich i wnętrzach Zamku Królewskiego w Warszawie. s. 100
- Najwybitniejsi **artyści**, którzy tworzyli w okresie stanisławowskim, to architekci **Dominik Merlini, Jan Chrystian Kamsetzer i Szymon Bogumił Zug**, rzeźbiarz **Andrzej Le Brun** oraz malarze **Jan Piotr Norblin, Marcello Bacciarelli i Canaletto**. s. 100

4. Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja

NA TEJ LEKCJI:

- dowiesz się, jakie stronnictwa ukształtowały się podczas Sejmu Wielkiego;
- przeczytasz o działaniach reformatorskich Sejmu Wielkiego i ich znaczeniu dla Rzeczypospolitej;
- zapoznasz się z postanowieniami i znaczeniem Konstytucji 3 maja.

Geneza Sejmu Wielkiego

Nowe możliwości w polityce zagranicznej i wewnętrznej otworzyły się przed Rzeczpospolitą w 1787 r., gdy Rosja rozpoczęła przygotowania do kolejnej wojny z Turcją. W kwietniu **Stanisław August Poniatowski** podczas **spotkania w Kaniowie** nad Dnieprem z carycą **Katarzyną II** zaproponował udział wojsk polskich w tej wojnie. Rzeczpospolita miałaby wystawić 45 tysięcy żołnierzy, z tego 20 tysięcy za pieniądze przekazane przez Rosję. Jednocześnie zostałyby przeprowadzone w państwie reformy wzmacniające administrację, wymiar sprawiedliwości i finanse państwa. Katarzyna II odrzuciła jednak propozycję króla. Zgodziła się jedynie na powiększenie polskiej armii o trzy brygady.

Jan Bogumił Plersch, *Odjazd Katarzyny II z Kaniowa w 1787 r.*, ok. 1787 r.

skonfederowanie
przyszłego sejmu

Cesarzowa nie przyjęła również oferty złożonej jej przez antykrólewską opozycję. **Szczęśny Potocki, Franciszek Ksawery Branicki i Seweryn Rzewuski** proponowali jej sojusz Rzeczypospolitej z Rosją, detronizację króla i wspólną walkę z Turcją.

Planowana wojna Rosji z Turcją rozpoczęła się ostatecznie w sierpniu 1787 r. Katarzyna II zgodziła się wówczas na **skonfederowanie przyszłego sejmu**, aby bez problemów przyjął on przymierze z Rosją. W jej zamyśle miało to być jedynym celem sejmu. Zawarty sojusz zapewniłby walczącej armii rosyjskiej spokój na tyłach.

W Europie ukształtowały się w tym czasie **dwa wrogie sojusze polityczne** korzystne dla Rzeczypospolitej. Do jednego należały **Rosja i Austria** (w stanie wojny z Turcją od lutego 1788 r.), a do drugiego – **Wielka Brytania, Prusy, Holandia, Szwecja i Turcja**. Państwa, które dokonały I rozbioru Rzeczypospolitej, znalazły się więc we wrogich sojuszach politycznych. Ponadto Rosja doznała niepowodzeń w początkowej fazie wojny z Turcją, a w czerwcu 1788 r. rozpoczęła **działania zbrojne przeciwko Szwecji**. Zaabsorbowana zmaganiem wojennymi Katarzyna II nie mogła prowadzić aktywnej polityki na terenie Rzeczypospolitej i mieszać się w jej wewnętrzne sprawy.

Sejm Wielki i jego reformy

Sejm Rzeczypospolitej, który **rozpoczął obrady w październiku 1788 r.**, później nazywano **Wielkim** albo **Czteroletnim** (obradował w latach 1788–1792). W związku z korzystną sytuacją międzynarodową, jaka wytworzyła się w momencie jego zwołania, mógł samodzielnie podejmować decyzje. Posłowie rozpoczęli obrady od **zawiazania konfederacji** i wyboru jej **marszałków**: koronnego – **Stanisława Małachowskiego** i litewskiego – **Kazimierza Nestora Sapiehy**.

Sejm Wielki

Królewski uniwersał z 22 maja 1788 r. zwołujący sejm do Warszawy

Stanisław Małachowski (1736–1809) na portrecie autorstwa Giovanniego Battisty Lampiego, 1788–1789

Julian Ursyn Niemcewicz pisał w ten sposób o Małachowskim: *Był to mąż prawy, cnotliwy, dobru publicznemu poświęcony jedynie. Mierne były talenty jego, przymioty duszy bez ceny. [...] Można było mieć na sejmie przewodnika większej zdadności, lecz nieskazitelniejszej cnoty nie można. [...] Nie biorąc ze skarbu publicznego grosza, czterokrotnie urzędu swego okazałe sprawowanie własnym sposobem opędał.*

Przeszkodą na drodze do podjęcia dzieła naprawy Rzeczypospolitej okazał się jednak brak jedności wśród zwolenników reform. Obok **przeciwników zmian** skupionych w stronnictwie **hetmańskim** (określanym też jako starszylacheckie) w sejmie ukształtowały się **dwa stronnictwa zwolenników reform**, które nie umiały się długo ze sobą porozumieć. Były to stronnictwo **królewskie** (dworskie) oraz stronnictwo **patriotyczne**. Żadna z tych trzech formacji politycznych nie dysponowała w sejmie większością konieczną do realizacji swoich celów.

reformy Sejmu
Wielkiego

Stanisław August Poniatowski i skupione wokół niego **stronnictwo królewskie** dążyli do **przeprowadzenia reform** wzmacniających państwo. Chcieli to osiągnąć w pierwszej kolejności poprzez **wzmocnienie władzy wykonawczej** i jednocześnie

podporządkowanie jej królowi. Monarcha zamierzał dokonać zmian **za przyzwoleniem Rosji**. W interesie carycy Katarzyny nie leżało jednak wspieranie zamysłów, które prowadziły do wzmocnienia gospodarczego i politycznego Rzeczypospolitej oraz mogły spowodować jej uniezależnienie się od Rosji.

Stanisław August Poniatowski na portrecie autorstwa Giovanniego Battisty Lampiego, 1789–1790

Na czele **stronnictwa patriotycznego** znalazł się **Ignacy Potocki**. Politycy należący do tej grupy byli zwolennikami **reform** i pozostawali pod wpływem idei oświeceniowych, podobnie jak

członkowie stronnictwa królewskiego. Odróżniała ich jednak od nich **nieufność wobec króla i Rosji**. Chcieli dokonać zmian we **współpracy z Prusami**. Do stronnictwa patriotycznego należeli zarówno zdecydowani przeciwnicy króla (jak **Adam Kazimierz Czartoryski**), jak i zwolennicy szukania kompromisu oraz możliwości współpracy (**Stanisław Małachowski**). Częścią stronnictwa była też związana z mieszczaństwem radykalna grupa działaczy pod przewodnictwem **Hugona Kołłątaja**. Domagała się ona głębokich i stanowczych reform także w zakresie zmiany archaicznych stosunków społecznych.

Hugo Kołłątaj na portrecie autorstwa Józefa Peszki z 1791 r.

Podczas Sejmu Wielkiego Kołłątaj skupił wokół siebie radykalnych działaczy stronnictwa patriotycznego oraz publicystów wspierających piórem reformy – nazwano ich Kuźnicą Kołłątajowską. Obok Ignacego Potockiego i króla należał do najważniejszych autorów Konstytucji 3 maja. Po jej uchwaleniu był jednym z założycieli i nieformalnym przywódcą stronnictwa politycznego o nazwie Zgromadzenie Przyjaciół Konstytucji Rządowej. Brał także udział w przygotowaniach do insurekcji kościuszkowskiej. Po jej upadku więziony przez władze austriackie kontynuował działalność pisarską. Po uwolnieniu w 1802 r. został współorganizatorem Liceum Krzemienieckiego.

Stronnictwo hetmańskie (staroszlacheckie), na którego czele stali **Szczęśny Potocki** i **Seweryn Rzewuski**, składało się z przeciwników wszelkich reform prowadzących do wzmocnienia władzy centralnej. Skupiało wrogów idei oświecenia, **zwolenników starego porządku społecznego, złotej wolności szlacheckiej** oraz **liberum veto**.

Pierwsze reformy przeprowadzono pod wpływem noty, w której król Prus **Fryderyk Wilhelm II** (panował w latach 1786–1797) **zapropomował sojusz** oraz stwierdził, iż nie będzie przeciwstawiać się reformom i rozbudowie armii Rzeczypospolitej. Zwolennikom reform wydawało się, że można liczyć na poparcie Prus, które znalazły się we wrogim Rosji i Austrii sojuszu politycznym. **Sejm podjął uchwałę** o powołaniu **stutysięcznej armii**. Ograniczył też władzę króla w kwestiach skarbowo-wojskowych i przejął za nie pełną odpowiedzialność. W styczniu 1789 r. sejm **zniósł Radę Nieustającą**, co oznaczało **odrzućcie rosyjskich gwarancji ustrojowych** z okresu sejmu rozbiorowego i podkreślało **całkowitą suwerenność Rzeczypospolitej**. Rada Nieustająca była symbolem zależności od Rosji. Stanowiła zarazem instytucję, poprzez którą król oddziaływał na sprawy państwowe. Jej zlikwidowanie powodowało, że **sejm przejmował** w praktyce **władzę wykonawczą**. W kolejnych latach ułatwiło mu to przeprowadzanie dalszych reform.

Wobec braku środków finansowych podjęto wkrótce decyzję o obniżeniu liczebności planowanej armii do 65 tysięcy, w tym 50% miała stanowić szlachecka kawaleria narodowa. W marcu 1789 r. została przegłosowana **reforma podatkowa** wprowadzająca bezpośredni podatek dochodowy od szlachty (10%) i duchowieństwa (20%). Uchwalono także nowe podatki w miastach i przejęto na rzecz skarbu państwa dobra biskupstwa krakowskiego. W ten sposób uzyskano środki na organizację wojska.

Dukat koronny z 1789 r.

Złotówka koronna z 1791 r.

Własne **projekty reform** zgłosili mieszczenie z miast królewskich. W grudniu 1789 r. **z inicjatywy prezydenta Warszawy Jana Dekerta** reprezentanci 141 miast zorganizowali w stolicy tak zwaną **czarną procesję** (ubrali się na czarno) i przedstawili królowi petycję. Domagali się w niej między innymi dopuszczenia swoich reprezentantów do udziału w sejmach, objęcia mieszczan zasadą nietykalności osobistej (*neminem captivabimus*) i prawa nabywania majątków ziemskich. Postulaty te zostały przez króla przyjęte z przychylnością.

Dalej idące reformy stały się możliwe, gdy w marcu 1790 r. **monarcha poparł zawarcie sojuszu Rzeczypospolitej z Prusami**. Państwo pruskie zobowiązało się udzielić pomocy dyplomatycznej i wojskowej w wypadku interwencji rosyjskiej. Fryderyk Wilhelm II w zamian za pomoc oczekiwał przekazania przez Rzeczpospolitą państwu pruskiemu Gdańska, Torunia i kilku powiatów Wielkopolski. Temu jednak sprzeciwił się we wrześniu 1790 r. sejm, który podjął uchwałę o niepodzielności kraju.

Ponieważ upłynęły już 2 lata obrad sejmku, zadecydował on o tym, że zostaną przeprowadzone na sejmikach wybory, ale nowi posłowie nie zastąpią starych, lecz do nich dołączą. Wśród nowo obranych przedstawicieli narodu szlacheckiego ponad 60% okazało się stronnikami króla. Miało to poważne znaczenie dla dalszego przebiegu wydarzeń politycznych. **Pozycja Stanisława Augusta Poniatowskiego się wzmocniła**. Zaistniała sytuacja uświadomiła przywódcom stronnictwa patriotycznego, że zgłaszane przez nich już wcześniej projekty ograniczenia władzy króla nie mają poparcia. W efekcie doszło do porozumienia między królem a stronnictwem patriotycznym.

Zaowocowało to opracowaniem w marcu 1791 r. **kompromisowego projektu Ustawy Rządowej** (przyszłej Konstytucji 3 maja). W jej przygotowaniu główną rolę

odegrali: **Ignacy Potocki**, **Hugo Kołłątaj** i reprezentujący króla jego sekretarz **Scipion Piattoli**. Ważne było poparcie marszałka **Stanisława Małachowskiego** cieszącego się w sejmie dużym poparciem szlachty.

W marcu 1791 r. sejm uchwalił **ustawę o sejmikach**. **Pozbawiła** ona **szlachtę nieposiadającą ziemi, czyli nieposesjonatów, praw politycznych** i odbierała instrukcjom sejmikowym charakter wiążący dla posłów.

W kwietniu 1791 r. przyjęto **ustawę o miastach królewskich** realizującą część postulatów mieszczan, które zostały zgłoszone podczas czarnej procesji. Na mocy ustawy mieszczanie (ale tylko z miast królewskich) posiadający nieruchomości miejskie otrzymali daleko idące prawa. Uzyskali **nietykalność osobistą, prawo nabywania dóbr ziemskich oraz dostęp do niższych urzędów i stanowisk w wojsku**. Ustalono też, że corocznie 30 zasłużonych mieszczan będzie nobilitowanych (czyli uzyska szlachectwo). Ponadto szlachcicom przestała grozić utrata praw szlacheckich za zajmowanie się handlem i rzemiosłem.

Niestety **sytuacja międzynarodowa Rzeczypospolitej** stawała się na początku 1791 r. **coraz bardziej niekorzystna**. Rosja zawarła pokój ze Szwecją (sierpień 1790 r.) i odnosiła zwycięstwa nad wojskami tureckimi. Prusy podpisały porozumienie z Austrią i wojna pomiędzy tymi krajami, a także interwencja pruska w obronie Turcji przestały być realne. Prusy nie potrzebowały już teraz Rzeczypospolitej w roli sojusznika. Mimo niesprzyjających okoliczności zewnętrznych zwolennicy reform ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego Rzeczypospolitej postanowili je jednak przeprowadzić.

Konstytucja 3 maja

Decyzja o przyjęciu konstytucji została podjęta przez środowiska reformatorskie w tajemnicy przed opozycją. Datę głosowania wyznaczono na **3 maja**. Wykorzystano fakt, że wielu posłów, w tym większość opozycyjnych, nie powróciło jeszcze po świętach wielkanocnych do Warszawy. Zapewniono natomiast obecność tych, którzy sprzyjali zmianom. Ostatecznie w obradach wzięło udział **niewiele ponad 1/3 posłów i senatorów**. Inicjatorzy uchwalenia konstytucji zagwarantowali sobie ponadto **poparcie** nie tylko stronników spośród **szlachty**, lecz także **mieszczan warszawskich**. Zadbali też o **obecność wojska**. W dniu obrad sejmowych, które odbywały się na Zamku Królewskim, przybyło kilkanaście tysięcy zwolenników konstytucji. Część z nich zajęła galerię dla publiczności, a pozostali tłoczyli się, wznosząc okrzyki poparcia na dziedzińcu zamkowym i wokół niego. Za zgodą króla gwardia królewska wyszła z koszar i ulokowała się wokół Zamku.

W patriotycznej atmosferze, po kilkugodzinnych obradach, dokonano zaprzysiężenia konstytucji – **Ustawy Rządowej z dnia 3 maja 1791 r.** Decydująca była postawa króla, który jako pierwszy złożył na nią przysięgę. Jedynie 27 posłów i 1 senator w dniu następnym zaprotestowało przeciwko Ustawie Rządowej. Sposób jej przyjęcia miał charakter zamachu stanu. Natomiast późniejsze decyzje sejmików szlacheckich, akceptujących Konstytucję, stanowiły środek jej zalegalizowania.

Konstytucja 3 maja

Kazimierz Wojniakowski, *Uchwalenie Konstytucji 3 maja 1791 r.*, pocz. XIX w.

reformy ustroju
społeczno-
politycznego

Konstytucja 3 maja zmieniała gruntownie ustrój państwa. Rzeczpospolita stała się **monarchią konstytucyjną**. Konstytucja wprowadzała monteskiuszowski **trójpodział władzy**. Wzmacniała **władzę wykonawczą i sądowniczą**, ale zachowywała **wiodącą rolę sejmu**.

Zniesiono wolną elekcję. Odtąd **tron królewski** miał być **dziedziczny**. Po śmierci Stanisława Augusta mieli go objąć **sascy Wettinowie**.

Władzę wykonawczą powierzono **Straży Praw**, w skład której wchodził **król** jako przewodniczący oraz **prymas i ministrowie**. Akty prawne wydawane przez króla wymagały podpisu, czyli **kontrasygnaty** odpowiedniego **ministra odpowiedzialnego przed sejmem**. Straży Praw podlegały wspólne dla Korony i Litwy komisje – **kolegialne ministerstwa: Edukacji Narodowej, Wojska, Skarbu i Policji** (tym pojęciem określano wówczas sprawy wewnętrzne i administrację). Komisja Policji sprawowała też kontrolę nad miastami królewskimi. Nadzorowała ponadto lokalne **komisje porządkowe cywilno-wojskowe**, które miały charakter organów **samorządowych**, gdyż wybór powierzono sejmikom.

zniesienie
liberum veto

Władzę ustawodawczą stanowił **dwuizbowy sejm** wybierany na **dwuletnią kadencję**. **Zniesiono *liberum veto***, a decyzje miały być podejmowane większością głosów. **Nieposesjonaci utracili** prawo udziału w **wyborach posłów przez sejmiki**. Zakazano **konfederacji i rokoszów**.

Sądy miały być **całkowicie niezależne** od władzy ustawodawczej i wykonawczej, wciąż odrębne dla szlachty, mieszczaństwa oraz chłopów z dóbr królewskich.

Religia katolicka zyskała status **religii panującej**. Zagwarantowano **wolność i tolerancję religijną**, ale odejście od katolicyzmu pozostawało przestępstwem.

Zniesiono odrębność **instytucji ustrojowych Wielkiego Księstwa Litewskiego**, wprowadzając **wspólne**: rząd w postaci Straży Praw, skarb i wojsko. Znalazło to

odbicie w uchwalonym wkrótce (październik 1791 r.) *Zaręczeniu wzajemnym Obojga Narodów*. Nawiązując do unii lubelskiej z 1569 r., podkreślono w nim, że Korona i Wielkie Księstwo Litewskie stanowią „jedną, wspólną a nierozdzieloną Rzeczpospolitą”, dla której ustanowiono „jedną, powszechną, a nieoddzielną ustawę rządową”. Oznaczało to, że Konstytucja 3 maja uczyniła z Rzeczypospolitą państwo jednolite pod względem ustrojowo-prawnym.

Częścią ustawy zasadniczej stało się prawo o miastach królewskich. Postanowiono, że **mieszczanie** będą reprezentowani w izbie poselskiej przez wybieranych przez siebie **pełnomocników**. Mieli oni posiadać „**głos stanowiący**” w sprawach miast oraz **kwestii handlu** podczas obrad Komisji Policji (podlegała jej administracja) i Skarbu.

rozszerzenie praw
mieszczan

Sytuacja **chłopów** nie ulegała większej zmianie. Konstytucja stwierdzała, że znajdują się „pod opieką prawa i rządu krajowego”, ale poddaństwo i pańszczyzna nadal obowiązywały. W dobrach szlacheckich i duchownych chłopci w dalszym ciągu podlegali sądownictwu panów.

sytuacja chłopów

Przywódcy stronnictwa hetmańskiego opuścili po uchwaleniu Konstytucji kraj i pozostawali **na emigracji**. Natomiast niemal wszystkie **sejmiki szlacheckie zaprzysięgły Ustawę Rządową**.

Przemiany ustrojowe w Rzeczypospolitej, jakie wprowadzała Konstytucja 3 maja, **zostały wrogo przyjęte** zarówno przez **Rosję**, jak i przez **Prusy**. Fryderyk Wilhelm II zdawał sobie sprawę z tego, iż zreformowana, silna Rzeczpospolita w przyszłości upomni się o prowincje utracone w I rozbiorze. Dlatego porozumiał się z Rosją, aby unicestwić reformy Sejmu Wielkiego.

Konstytucja 3 maja dokonywała znaczących zmian w systemie ustrojowym i społecznym kraju, a w intencji jej twórców miała być pierwszym krokiem do kolejnych istotnych reform. Zrealizowała znaczną część postulatów reformatorskich wysuwanych od początku XVIII w. **Wzmacniała państwo**, stwarzając tym samym warunki dające nadzieję na odbudowę jego suwerenności i pomyślny rozwój. Odegrała doniosłą rolę w kształtowaniu się **nowoczesnego pojmowania wspólnoty narodowej i patriotyzmu**. Pojęcie narodu odnoszące się dotąd do szlachty rozciągnięto na wszystkich mieszkańców Rzeczypospolitej bez względu na przynależność stanową. Za wcześniej jeszcze było, żeby to nowe stanowisko znalazło odbicie w rzeczywistym wprowadzeniu do wspólnoty obywatelskiej warstw najniższych, jednak zmiana sposobu ich traktowania została wyraźnie zaakcentowana.

Przeprowadzenie reformy państwa pokazało, że osoby odpowiedzialne za Rzeczpospolitą są w stanie przełamać niemoc, która wydawała się dotąd trwale obciążać system społeczno-ustrojowy kraju. Było to wielkie osiągnięcie ówczesnych **elit politycznych**. Znaczące zmiany nastąpiły także w mentalności **dużej**

Strona tytułowa Ustawy Rządowej z 3 maja 1791 r.

wzmocnienie
Rzeczypospolitej

części mas szlacheckich. Konstytucja stała się ważnym elementem dziedzictwa I Rzeczypospolitej i polskiej świadomości narodowej w okresie zaborów, a także wzorcem postaw obywatelskich.

USTRÓJ RZECZPOSPOLITEJ PO UCHWALENIU KONSTYTUCJI 3 MAJA I USTAW OKOŁOKONSTYTUCYJNYCH		
trójpodział władz		
USTAWODAWCZA	WYKONAWCZA	SĄDOWNICZA
SEJM DWUIZBOWY	KRÓL na czele STRAŻY PRAW (rząd)	SĄDY niezawisłe
Izba poselska – „świątynia prawodawstwa” – decyzje podejmuje większością głosów • skład: – 204 posłów wybieranych na sejmikach przez szlachtę posesjonatów na dwuletnią kadencję – 24 pełnomocników miast z głosem doradczym w sprawach dotyczących miast • kompetencje: – rozpatruje projekty i uchwała ustawy, m.in. dotyczące podatków – decyduje w sferze polityki zagranicznej (zatwierdzanie umów międzypaństwowych, sprawy wojny i pokoju) – kontroluje organy władzy wykonawczej, m.in. zatwierdza i odwołuje ministrów Senat pod przewodnictwem króla – 132 senatorów: ministrowie, wojewodowie, kasztelanowie i biskupi – posiada prawo weta zawieszającego uchwały izby poselskiej do jej następnej sesji	Straż Praw • skład: król, prymas, ministrowie (policji, spraw wewnętrznych, wojny, spraw zagranicznych, skarbu) oraz marszałek sejmu z głosem doradczym – ministrowie: – mianowani przez króla, – odpowiedzialni przed sejmem • kompetencje: – wykonywanie ustaw – prowadzenie bieżącej polityki zagranicznej – sprawy wewnętrzne (uprawnienia kontrolne, nadzorowanie administracji) Król – zakres władzy ograniczony kontrasygnatą ministra (dla królewskich aktów prawnych) Komisje Wielkie powoływane przez sejm i przed nim odpowiedzialne – Policji – Wojska – Skarbu – Edukacji Narodowej	Sąd Sejmowy – odpowiednik trybunału stanu – rozpatruje zbrodnie przeciwko narodowi i królowi Sądy apelacyjne – Trybunały koronne i litewskie (dla szlachty) Sądy stanowe – ziemskie (dla szlachty i mieszczan – właścicieli ziemskich) – Asesoria – sąd najwyższy – i magistrackie (dla mieszczan w miastach królewskich) – referendarskie (królewskie) (chłopi w dobrach królewskich) – dominalne (pańskie) – ława wiejska podlegająca panu ziemi (chłopi w dobrach prywatnych)

Ćwiczenia

1. Omów podział najwyższych władz Rzeczypospolitej po uchwaleniu Konstytucji 3 maja i późniejszych ustaw okołokonstytucyjnych. W jaki sposób zostały ukształtowane relacje między władzą wykonawczą a ustawodawczą?
2. W jaki sposób rozwiązania konstytucyjne przyjęte w Rzeczypospolitej godziły oświeceniową ideę suwerenności ludu (narodu) z potrzebą wzmocnienia państwa?

PYTANIA I POLECENIA

1. Wyjaśnij, w jaki sposób sytuacja międzynarodowa wpływała na przebieg obrad Sejmu Wielkiego i uchwalenie Konstytucji 3 maja.
2. Scharakteryzuj stronnictwa polityczne, które ukształtowały się podczas Sejmu Wielkiego.
3. Wymień najważniejsze postanowienia Sejmu reformujące państwo, podjęte przed uchwaleniem Konstytucji.
4. Przedstaw, kiedy i dlaczego stało się możliwe uchwalenie Konstytucji 3 maja. Jaką rolę odegrało porozumienie pomiędzy królem a stronnictwem patriotycznym?
5. Wskaż najważniejsze postanowienia Konstytucji 3 maja i scharakteryzuj ustrój, jaki ona ustanawiała.
6. Oceń znaczenie Konstytucji 3 maja dla społeczeństwa Rzeczypospolitej oraz polskiej tradycji narodowej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- **Korzystna sytuacja międzynarodowa** oraz zgoda Katarzyny II na zwołanie **skonfederowanego sejm**u w 1788 r. umożliwiły **rozpoczęcie reform**. s. 105
- **Sejm Wielki** zebrał się w październiku **1788 r.** i obradował do **1792 r.** s. 105
- Do najważniejszych reform przeprowadzonych przez Sejm należały: **powiększenie armii**, reforma **podatkowa** i ustawa **o miastach królewskich**. s. 106
- Poparcie uzyskane przez Stanisława Augusta podczas wyborów posłów przez sejmiki w 1790 r. oraz **kompromis między stronnictwem patriotycznym** (Ignacy Potocki) **a monarchą** pozwoliły opracować i uchwalić **3 maja 1791 r.** Ustawę Rządową – **Konstytucję**. s. 109
- Zgodnie z **Konstytucją 3 maja** Rzeczpospolita stała się **dziedziczną monarchią konstytucyjną**, z ustrojem opartym na trójpodziale władz. **Wzmocniona** została **władza wykonawcza** (Straż Praw pod przewodnictwem króla), ale **sejm** zachowywał **pełną kontrolę nad jej funkcjonowaniem** oraz uprawnienia przysługujące **władzy ustawodawczej**. s. 110
- Konstytucja 3 maja **znosiła** wolną elekcję i *liberum veto*, zakazywała konfederacji i rokoszów oraz odbierała nieposesjonatom prawo głosowania na sejmikach. s. 110
- Konstytucja nadawała szerokie **prawa mieszczanom z miast królewskich**, natomiast **nie poprawiała sytuacji chłopów**. s. 111
- Reforma ustroju społeczno-politycznego, będąca rezultatem działań Sejmu Wielkiego i uchwalenia Konstytucji 3 maja, oznaczała **wzmocnienie Rzeczypospolitej** (władzy, wojska) i dawała nadzieję na zachowanie suwerenności. s. 111

On tworzył

Ignacy Potocki – przywódca stronnictwa patriotycznego

Ignacy Potocki (1750–1809) wywodził się z jednej z najpotężniejszych rodzin magnackich w Rzeczypospolitej w XVIII w. Był wychowankiem Collegium Nobillum. Przez kilka lat kształcił się i podróżował za granicą.

Ignacy Potocki na portrecie wykonanym prawdopodobnie w 1787 r. – na rok przed początkiem Sejmu Wielkiego, obraz autorstwa Mateusza Tokarskiego

Dziedziniec pałacu Potockich w Radzynie Podlaskiej, gdzie urodził się Ignacy Potocki, oraz herb Potockich – Pilawa

W latach 70. Potocki przygotował plany reformy szkolnictwa (głównie szczebla średniego) i został członkiem Komisji Edukacji Narodowej. Ponadto przewodniczył Towarzystwu do Ksiąg Elementarnych. Był wielkim mistrzem wolnomularskiej Łoży Narodowej Wielkiego Wschodu Polski. Do 1784 r. wchodził w skład Rady Nieustającej.

Karta tytułowa wydanej drukiem przemowy Ignacego Potockiego z okresu organizowania szkolnictwa średniego w ramach Komisji Edukacji Narodowej, 1774 r.

Stojący na czele stronnictwa patriotycznego Potocki doprowadził do jego pojednania z królem Stanisławem Augustem w okresie Sejmu Wielkiego. Wspólnie z Hugonem Kołłątajem wniósł największy wkład w przygotowanie Konstytucji 3 maja i jej ostateczny kształt. W 1791 r. objął funkcję ministra policji.

Jan Matejko, *Konstytucja 3 Maja 1791 r., 1891 r.*

Artysta zaprezentował na obrazie twórców Konstytucji 3 maja witanych entuzjastycznie przez mieszkańców Warszawy. Ignacy Potocki przedstawiony przez Matejkę został umieszczony w centrum obrazu, pomiędzy Hugonem Kołłątajem a Adamem Kazimierzem Czartoryskim.

Sekretarz królewski, współtwórca Konstytucji 3 maja Scipione Piattoli na portrecie autorstwa Marcello Bacciarellego

Piattoli (1749–1809) to Włoch pochodzący z Florencji, w młodości członek zakonu pijarów. Był prywatnym sekretarzem króla, a jako wolnomularz pośredniczył między monarchą a Ignacym Potockim i stronnictwem patriotycznym podczas prac nad Konstytucją. Dla Potockiego przygotowywał dokumenty sejmowe oraz pomagał mu w opracowywaniu przemówień i projektów ustaw. Już na emigracji, w Dreźnie w 1794 r. był nauczycielem córki Potockiego Krystyny.

Potocki sprzeciwiał się decyzji króla o przyłączeniu się do konfederacji targowickiej (1792 r.). Po przegranej wojnie w obronie Konstytucji 3 maja znalazł się na emigracji. W czasie insurekcji kościuszkowskiej był członkiem rządu powstańczego. Po jej klęsce został uwięziony przez Rosjan. Następnie osiadł w Klementowicach, w pobliżu Puław – wówczas w zaborze austriackim. Po przyłączeniu tych ziem do Księstwa Warszawskiego w 1809 r. wrócił do służby publicznej. Zmarł w Wiedniu podczas misji dyplomatycznej.

5. Upadek Rzeczypospolitej Obojga Narodów

NA TEJ LEKCJI:

- poznasz przyczyny, przebieg i następstwa wojny w obronie Konstytucji 3 maja;
- dowiesz się, jak przebiegała i jakie znaczenie miała insurekcja kościuszkowska;
- prześledzisz, jak mocarstwa ościennie dokonały ostatecznego podziału Rzeczypospolitej w wyniku II i III rozbioru;
- poznasz zewnętrzne i wewnętrzne przyczyny upadku Rzeczypospolitej.

Konfederacja targowicka i II rozbiór Rzeczypospolitej

Rosja po zwycięstwie nad Turcją i zawarciu w styczniu 1792 r. pokoju mogła przystąpić do realizacji planów interwencji w Rzeczypospolitej. Za pretekst posłużyły działania przywódców **stronnictwa hetmańskiego**. Zawiazali oni **27 kwietnia 1792 r. w Petersburgu konfederację** i wezwali Katarzynę II – jako gwarantkę ustroju Rzeczypospolitej – do udzielenia pomocy wojskowej. Powstanie konfederacji zostało ogłoszone z fałszywą datą (14 maja) i miejscem (**Targowica**) jej zawarcia. Przeszła ona do historii jako **konfederacja targowicka**. Na jej czele stali: **Szczęśny Potocki** (jako marszałek), **Franciszek Ksawery Branicki** i **Seweryn Rzewuski**. Celem konfederatów było **obalenie ustroju ustanowionego przez Konstytucję 3 maja**.

konfederacja
targowicka

wojna w obronie
Konstytucji

Książę Józef Poniatowski jako dowódca korpusu wojsk koronnych w 1792 r. na obrazie Josefa Grassiego

Wezwane przez targowiczian oddziały rosyjskie wkroczyły w maju 1792 r. do Rzeczypospolitej. Rozpoczęła się **wojna w obronie Konstytucji**. 97 tysięcy żołnierzy rosyjskich napotkało na opór 37-tysięcznej armii polsko-litewskiej. 18 czerwca książę **Józef Poniatowski** odniósł zwycięstwo **pod Zieleńcami**. Jednak już po bitwie stoczonej przez **Tadeusza Kościuszkę pod Dubienką** (18 lipca) **wojska polsko-litewskie musiały się wycofać** w kierunku Warszawy. Stało się też jasne, że Prusy – mimo że formalnie wciąż pozostawały w sojuszu z Rzeczpospolitą – nie zamierzają jej wspomóc. Przeciwnie – przygotowywały się wraz z Rosją do kolejnego rozbioru.

Medale Virtuti Militari z 1792 r.

Awers i rewers Orderu Virtuti Militari z 1792 r.

Medal Virtuti Militari (łac. męstwu wojskowemu) ustanowił król Stanisław August Poniatowski na wniosek ks. Józefa Poniatowskiego 22 czerwca 1792 r. Uczczono nim zwycięstwo w bitwie pod Zieleńcami. Medale wręczono 15 bohaterom tej bitwy już 3 dni później. Udekorowano zarówno oficerów, jak i żołnierzy, co było ewenementem na skalę europejską. Medal miał wówczas dwie klasy: złotą – dla oficerów i srebrną – dla podoficerów oraz szeregowych żołnierzy. Kilka miesięcy później zmieniono formę odznaczenia z owalnego medalu na krzyż. Order Virtuti Militari był pierwszym polskim odznaczeniem za zasługi wojenne. Dziś jest najwyższym polskim odznaczeniem wojskowym.

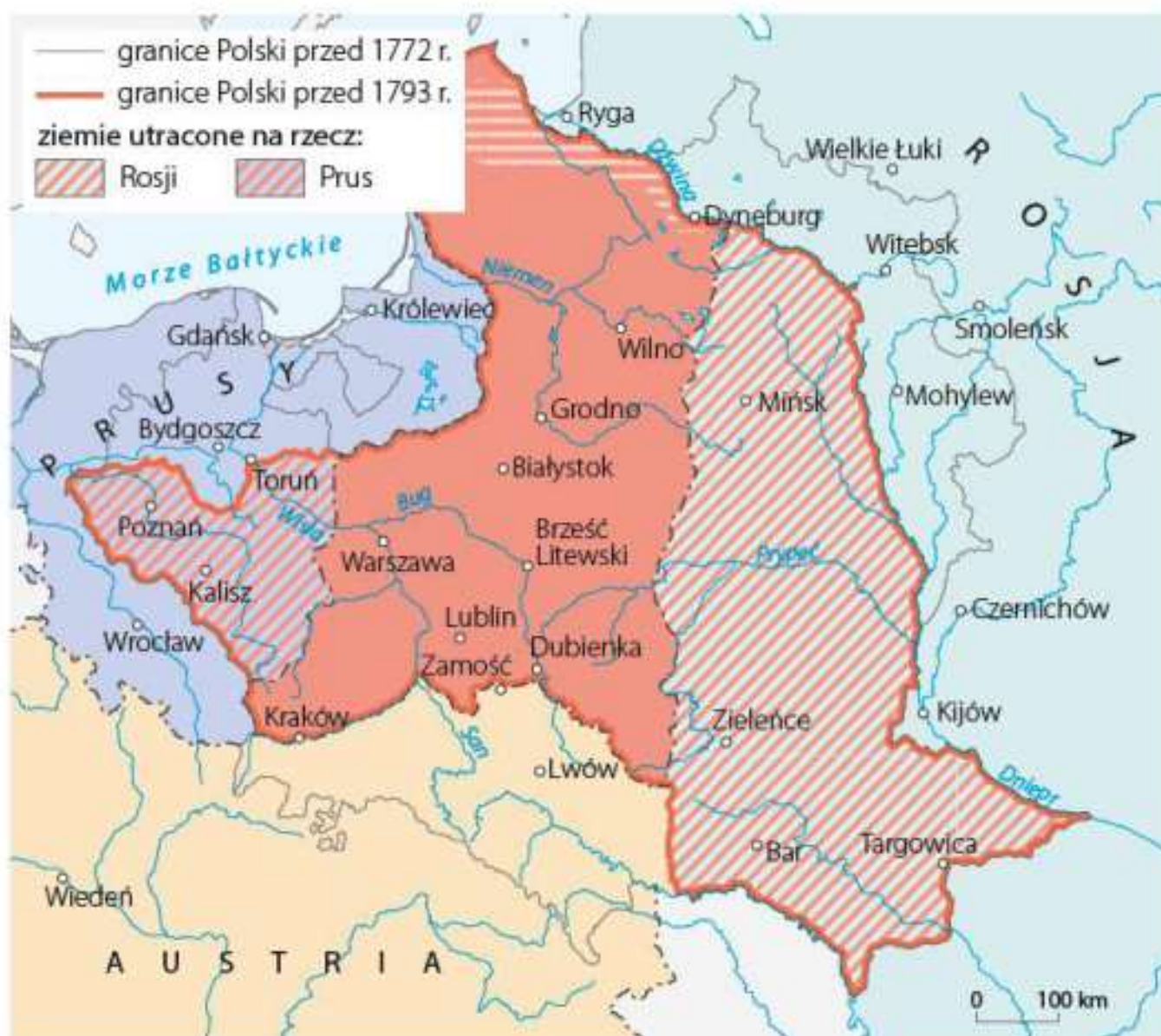

W najbliższym otoczeniu króla przeważały poglądy, że wojna jest już przegrana. Po odrzuceniu kompromisowych propozycji przez Katarzynę II **Stanisław August zdecydował się przystąpić do konfederacji targowickiej**. Liczył, że jako monarcha zdoła, wbrew woli targowiczán, uratować część dorobku Sejmu Wielkiego i Konstytucji 3 maja. Woli do dalszej walki zabrakło również wśród przywódców stronnictwa patriotycznego. Straż Praw, która w poszerzonym składzie zebrała się 27 lipca, opowiedziała się pod naciskiem Stanisława Augusta niewielką większością głosów za przystąpieniem króla do konfederacji. **Czołowi działacze Sejmu Wielkiego**, na czele z Ignacym Potockim i Hugonem Kołłątajem, oraz oficerowie, w tym Tadeusz Kościuszko, **udali się na emigrację**.

cofnięcie zmian
ustrojowychemigracja
stronników
reform

Przystąpienie 25 sierpnia 1792 r. króla do konfederacji targowickiej nie uratowało Rzeczypospolitej przed kolejnym rozbiorem. Władcy **Rosji i Prus** porozumieli się i w **styczniu 1793 r. podpisali konwencję rozbiorową**. Do **Rosji** zostały przyłączone: Białoruś, Wołyń, Podole oraz prawobrzeżna Ukraina – w sumie 250 tysięcy km² z 3 milionami mieszkańców. **Prusy** zajęły Wielkopolskę, Kujawy, zachodnią część Mazowsza oraz Gdańsk i Toruń – obszar 58 tysięcy km², będący kolebką państwowości polskiej. Zamieszkiwało go 1,1 miliona ludności, w ogromnej większości etnicznie polskiej. W wyniku II rozbioru obszar **Rzeczypospolitej** zmniejszył się do **215 tysięcy km²**, a ludność – do **4 milionów**.

II rozbiór Polski

Drugi rozbiór Rzeczypospolitej w 1793 r.

Ćwiczenie

Wymień ziemie, jakie utraciła Rzeczpospolita w wyniku II rozbioru.

W sierpniu **1793 r.** zwołany do Grodna **sejm zatwierdził** pod groźbą poszerzenia zaborów **traktat rozbiorowy** z Rosją. W przypadku traktatu z Prusami za wyrażenie zgody uznano milczenie posłów podczas 12-godzinnych obrad. Zawarty dodatkowo **traktat o przymierzu z Rosją pozbawił Rzeczpospolitą resztek suwerenności**. Przywrócono **Radę Nieustającą**. Sejm grodzieński był ostatnim – jak się okazało – sejmem I Rzeczypospolitej.

Insurekcja kościuszkowska i III rozbiór Rzeczypospolitej

Przebywający w Saksonii przywódcy stronnictwa patriotycznego Ignacy Potocki i Hugo Kołłątaj **zawiazali** w Lipsku **Komitet Emigracyjny**. Na wieść o kolejnym rozbiórze Rzeczypospolitej podjęli przygotowania do powstania w kraju. **Liczyli na pomoc Francji**, ale **radyzacja rewolucji** po przejęciu władzy w lecie 1793 r. przez jakobinów uniemożliwiła współpracę.

Rosyjski generał Josif Igelström (czytaj: igelstrom), w którego rękach od początku 1794 r. spoczywała faktyczna władza cywilna i wojskowa w Rzeczypospolitej, rządził twardo i bezwzględnie. Brutalne rekwizycje i nadużycia wojsk rosyjskich

wyznaczenie
Tadeusza
Kościuszki
na Naczelnika
powstania

wybuch insurekcji
kościuszkowskiej

powodowały wzrost niezadowolenia w społeczeństwie. Antyrosyjskie nastroje sprawiły, że sprzysiężenie powstańcze szybko się rozrastało, obejmując cały kraj. Na przywódcę planowanego powstania wyznaczono **Tadeusza Kościuskę**. Przygotowania prowadzono zarówno na terenie kraju, jak i poza jego granicami.

Rzeczpospolita nadal posiadała **armię**, jednak jej liczebność **miała zostać** – na mocy decyzji Rady Nieustającej z lutego 1794 r. – **zredukowana niemal o połowę**. Próba przeprowadzenia redukcji w wielkopolskiej brygadzie kawalerii stała się bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania. Jej dowódca – brygadier **Antoni Madaliński**, będący członkiem sprzysiężenia – odmówił wykonania rozkazu. 13 marca 1794 r. opuścił ze swoim oddziałem Ostrołękę i skierował się w stronę Krakowa. Zmusiło to Tadeusza Kościuskę do **przyspieszenia powstania**, mimo iż było ono słabo przygotowane. **24 marca 1794 r.** na Rynku Głównym w Krakowie **Kościuszko** jako **Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej** ogłosił uroczyste **akt powstania**.

Do pierwszej bitwy z wojskami rosyjskimi doszło **4 kwietnia 1794 r. pod Racławicami**. Armia polska, której dużą część stanowili **kosynierzy**, czyli chłopci uzbrojeni jedynie w kosa, rozbiła wojska rosyjskie.

Franciszek Smuglewicz, *Przysięga Kościuszki na rynku krakowskim 24 marca 1794, 1797 r.*

Początek przysięgi brzmiał następująco: ***Ja, Tadeusz Kościuszko, przysięgam w obliczu Boga całemu Narodowi Polskiemu, iż powierzonej mi władzy na niczyj prywatny ucisk nie użyję, lecz jedynie dla obrony granic, odzyskania samowładności Narodu i ugruntowania powszechnej wolności używać będę.***

Tadeusz Kościuszko jako Naczelnik powstania na portrecie autorstwa Kazimierza Wojniakowskiego z początku XIX w.

Tadeusz Kościuszko stał się w okresie zaborów symbolem dążeń niepodległościowych Polaków. Jego wizerunki (obok Tadeusza Rejtana i ks. Józefa Poniatowskiego) znajdowały się w wielu polskich domach. Nazwisko Naczelnika znalazło się w popularnych pieśniach, np. *Patrz, Kościuszko, na nas z nieba...* W powstałej w 1797 r. *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech (Mazurku Dąbrowskiego)* – obecnym polskim hymnie narodowym – znalazły się słowa: *Dosyć tej niewoli, mamy raclawickie kosy, Kościuszkę Bóg pozwoli.*

Bitwa pod Raclawicami – atak kosynierów na artylerię rosyjską. Rysunek Aleksandra Orłowskiego, koniec XVIII w.

Kosynierzy na obrazie Michała Stachowicza, początek XIX w.

Zdobycie baterii armat przez kosynierów stało się symbolem udziału chłopów w walce o niepodległość. Chłop pańszczyźniany Wojciech Bartosz, który zdobył rosyjskie działo i zgasił czapką zapalony lont, został mianowany oficerem i otrzymał nazwisko Głowacki. Został też zwolniony z poddaństwa i otrzymał na własność użytkowaną przez siebie ziemię. W 2. połowie XIX w. upowszechnianie wśród ludności chłopskiej wiedzy o uczestnictwie chłopów-kosynierów w bitwie raclawickiej przyczyniło się do wzrostu świadomości narodowej wśród tej warstwy społecznej.

Zwycięstwo pod Raclawicami miało duże znaczenie propagandowe, ale o wiele większe korzyści przyniosło **opанowanie w kwietniu Warszawy i Wilna**. Na czele powstania w **Warszawie** stanął zamożny szewc i radny miasta **Jan Kiliński**. Stacjonujący w Warszawie garnizon rosyjski (7500 żołnierzy) został rozбитý i wyparty z miasta przez oddziały polskie (3500 żołnierzy) wspierane przez mieszkańców stolicy. Duże znaczenie dla powstania miało przejęcie przez powstańców znajdujących się w stolicy magazynów wojskowych i zakładów produkcyjnych. W **Wilnie** na czele zwycięskiego powstania stanął wychowanek Szkoły Rycerskiej – pułkownik (wkrótce generał) **Jakub Jasiński**. Wybuchły ponadto powstania regionalne

o stosunkowo niewielkim zasięgu, ale wiążące siły przeciwnika. W insurekcji kościuszkowskiej wzięła udział także ludność żydowska, zorganizowana u schyłku powstania w lekkokonny pułk żydowski dowodzony przez **Berka Joselewicza**.

7 maja w obozie pod **Polańcem** Kościuszko wydał **uniwersał**, który miał skłonić **chłopów** do masowego udziału w powstaniu. Nadawał im **wolność osobistą** oraz gwarantował nieusuwalność z ziemi, jeżeli tylko będą wypełniali świadczenia na rzecz dworu. Zmniejszał również pańszczyznę, a w przypadku uczestników powstania ją zawieszał.

Źródło historyczne

Uniwersał połaniecki Tadeusza Kościuszki, 7 maja 1794 r.

Zalecam przeto Komisjom Porządkowym Województw i Ziem w całym kraju, aby następujące urządzenie do wszystkich dziedziców, posesorów i miejsca ich zastępujących rządów wydały:

1-mo. Ogłosi ludowi, iż podług prawa zostaje pod opieką Rządu Krajowego.

2-do. Że osoba wszelkiego włościanina jest wolna i że mu wolno przenieść się, gdzie chce, [...] byleby długi winne oraz podatki krajowe opłacił.

3-tio. Że lud ma ulżenie w robociznach tak, iż ten, kto robił dni 5 lub 6 w tygodniu, ma mieć dwa opuszczone w tygodniu. Który robił dni [mniej] [...], ma mieć opuszczony dzień jeden. [...]

4-to. Zwierzchności miejscowe starać się będą, aby tych, którzy zostają w wojsku Rzeczypospolitej, gospodarstwo nie upadło i żeby ziemia [...] odlogiem nie leżała, do czego równie dwory, jako gromady przykładać się powinny. [...]

14-to. Duchowni obojga obrządków niniejsze urządzenie ogłaszać będą z ambon [...], ponadto Komisje Porządkowe [...] wyznaczają osoby, które objeżdżać będą gromady po wsiach i parafiach i onym też urządzenie głośno czytać z zachęceniem ich, aby wdzięczni tak wielkiego dobrodziejstwa, Rzeczypospolitej szczerą ochotą w jej obronie wypłacali się.

Historia w tekstach źródłowych. Wypisy, wyb. i oprac. T. Maresz, K. Juszczak, Toruń 1994, t. 2, s. 112–113.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jaki był cel wydania uniwersału połanieckiego.
2. Przedstaw główne postanowienia uniwersału.

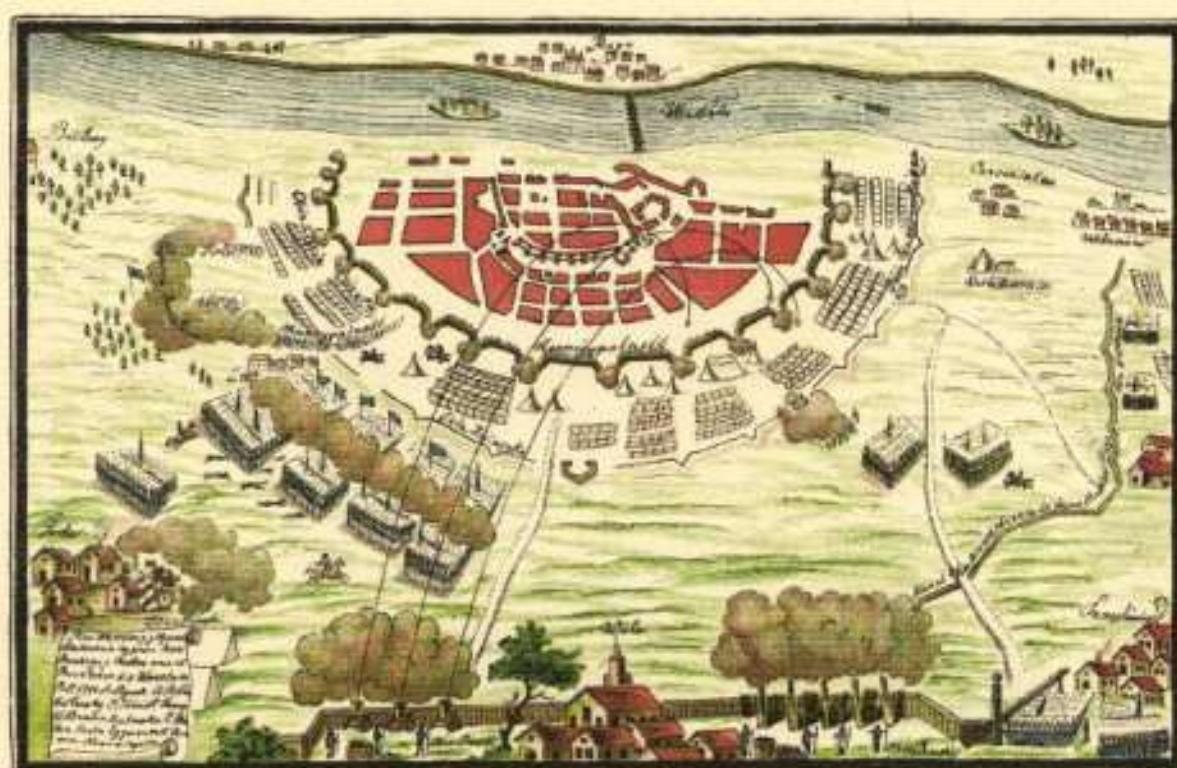
Istotną rolę w trakcie insurekcji (m.in. w przygotowaniu powstania w Warszawie) odegrali radykalni działacze wywodzący się z kręgu Kołłątaja, nazywani przez przeciwników **polskimi jakobinami**. Żądali oni pełni praw politycznych dla mieszczan, uwolnienia z poddaństwa chłopów i zniesienia pańszczyzny oraz ograniczenia przywilejów Kościoła. Byli ponadto zwolennikami likwidacji monarchii. W Warszawie, po opanowaniu jej przez powstańców, do więzień trafili niektórzy **działacze konfederacji targowickiej** uznani za zdrajców ojczyzny. 9 maja jakobini polscy doprowadzili do **wyroku sądowego** skazującego na śmierć kilku z nich. Zostali oni **publicznie powieszani** na rynku Starego Miasta.

Sytuacja powstańców pogorszyła się, gdy do walki przystąpiły Prusy. 6 czerwca **pod Szczekocinami** doszło do bitwy, która zakończyła się **zwycięstwem sił rosyjsko-pruskich**. Po tej klęsce armia polska, spychana przez przeważające siły nieprzyjacielskie, wycofywała się w kierunku Warszawy.

Tymczasem **w Warszawie** doszło 28 czerwca do **rozmurów** zorganizowanych przez polskich jakobinów. Tłum wyciągnął z więzień i powiesił – tym razem bez wyroku sądowego – kilku kolejnych więźniów oskarżonych o współpracę z wrogiem. Porządek zaprowadził dopiero Kościuszko po przybyciu do stolicy. Zlikwidował klub polskich jakobinów oraz osadził w więzieniu lub wcielił do wojska najaktywniejszych uczestników rozmurów.

Od końca lipca wojska rosyjsko-pruskie kilkakrotnie ponawiały **szturmy na Warszawę**, które kończyły się jednak niepowodzeniem. Była w tym zasługa nie tylko regularnej armii polskiej i milicji mieszczańskiej, lecz także warszawiaków. Zdołali oni na czas przygotować pod kierunkiem Kościuszki system fortyfikacji ziemnych na przedpolach stolicy.

PLAN OBLĘŻENIA WARSZAWY.
Rysunek M. Stachowicza.
(Pierwsza reprodukcja z rysunku, znajdującego się w archiwum
in. Tarnowskich w Górnym)

Plan oblężenia Warszawy przez wojska pruskie i rosyjskie, rysunek Michała Stachowicza

20 sierpnia wybuchło **powstanie w Wielkopolsce** skierowane przeciwko Prusom, co spowodowało, że **wojska pruskie wycofały się spod Warszawy**. W tej sytuacji **Rosjanie** także **odstąpili od oblężenia stolicy**. Aby wesprzeć powstanie wielkopolskie i zatrzymać siły pruskie, Kościuszko wystąpił do Wielkopolski korpus pod dowództwem **Jana Henryka Dąbrowskiego**, któremu udało się między innymi zająć Bydgoszcz.

Jednak na innych frontach powstańcy ponosili porażki. Już **11 sierpnia wojska rosyjskie zdobyły Wilno** i rozbiły armię litewską. Porozumienie zawarte w tym czasie pomiędzy Rosją a Turcją pozwoliło Katarzynie II skierować przeciwko powstaniu dodatkowe siły. Próba niedopuszczenia do połączenia się korpusów wojsk rosyjskich zakończyła się **klęską wojsk polskich 10 października pod Maciejowicami**. **Kościuszko** został ranny i **dostał się do niewoli**.

Porażka i utrata wodza wpłynęły na upadek morale wśród powstańców. **Nowy naczelnik Tomasz Wawrzecki** nie potrafił zorganizować skutecznej obrony Warszawy. 4 listopada połączone siły rosyjskie pod dowództwem **Aleksandra Suworowa** szturmem **zdołyły Pragę**, dokonując **rzezi mieszkańców**. 7 listopada **Warszawa skapitulowała**. Wojska powstańcze opuściły wówczas stolicę i ponad tydzień później się poddały.

Symboliczne wieszanie zdrajców na rynku warszawskim 29 września 1794 r., obraz Jana Piotra Norblina

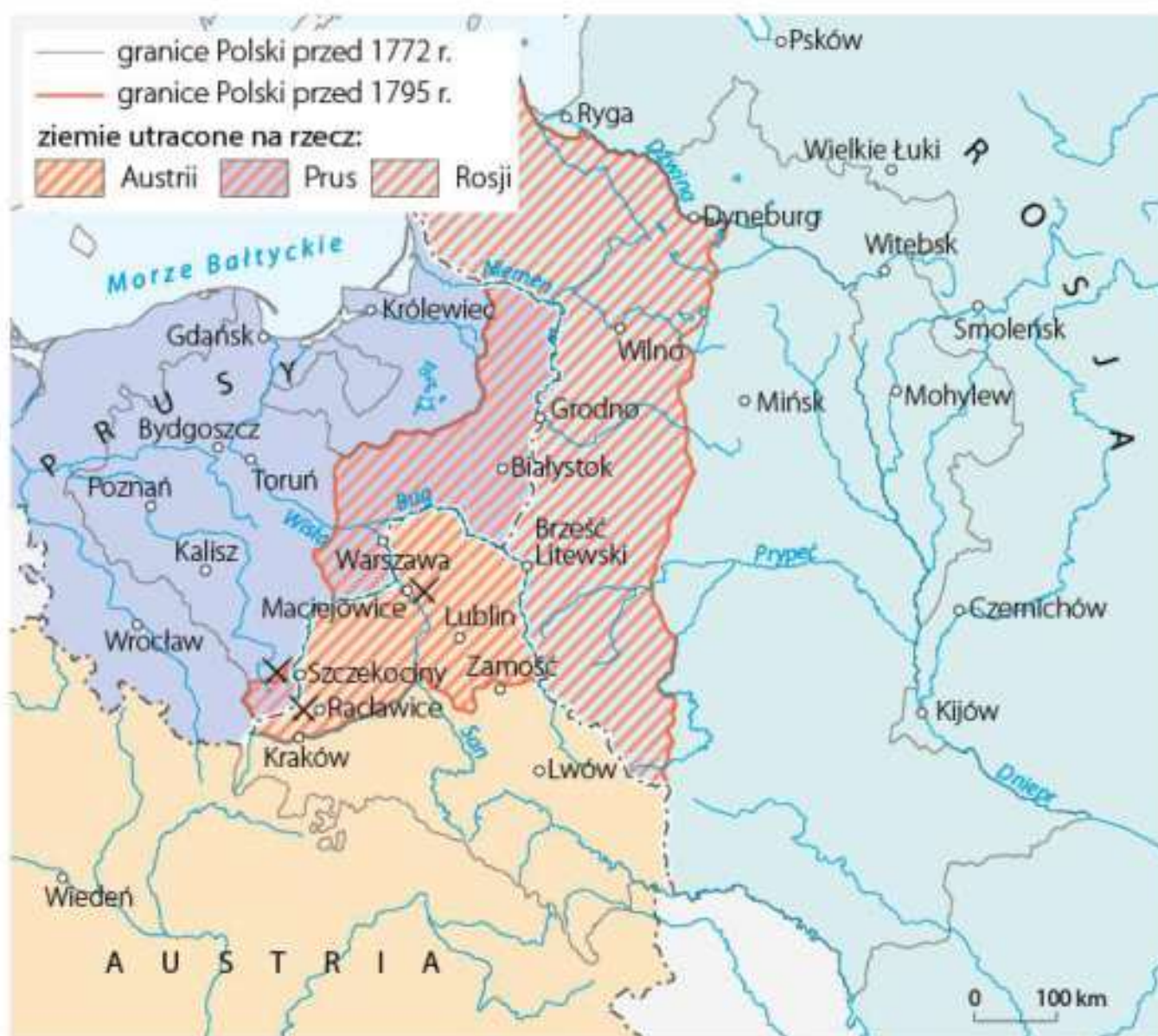
29 września Sąd Najwyższy Kryminalny skazał zaocznie ośmiu targowiczów, których nie udało się schwycić, na śmierć przez powieszenie, utratę urzędów, wieczną infamię (pozbawienie czci i praw obywatelskich) oraz konfiskatę majątków. Dotyczyło to m.in.: marszałka konfederacji **Szczęsnego Potockiego** oraz hetmanów **Franciszka Ksawerego Branickiego** i **Seweryna Rzewuskiego**. Wyroki wykonano w sposób symboliczny, wieszając przedstawiające ich obrazy.

O radykalizacji nastrojów, nie tylko w Warszawie, może świadczyć tekst popularnej wówczas przysłówki: **A my krakowiacy, nosim guz u pasa. Powiesim sobie króla i prymasa**. Z kolei nagła i niewyjaśniona śmierć **Michała Poniatowskiego** została skomentowana przez ulicę wierszykiem: **Księżę prymas zwąchał linkę. Wolał proszek niż drabinę**.

III rozbiór Polski

Kolejny **traktat rozbiorowy** podpisany przez Rosję, Austrię i Prusy **24 października 1795 r. zakończył istnienie Rzeczypospolitej Obojga Narodów**. Rosja zajęła ziemie na wschód od Bugu i Niemna, między innymi z **Wilnem i Grodnem** – 120 tysięcy km². **Austrii** przypadła ta część Małopolski, której nie zajęła w I rozbiore, oraz część Podlasia i Mazowsza – 47 tysięcy km². W jej władaniu znalazły się **Kraków i Lublin**. Natomiast **Prusy** opanowały część Mazowsza z **Warszawą** i najbardziej na zachód wysuniętych ziem litewskich – 55 tysięcy km². W wyniku trzech rozbiorów **Rosja** zagarnęła większość ziem wchodzących w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego razem z terenami przyłączonymi do Królestwa Polskiego w wyniku unii lubelskiej. **Prusy i Austria** zajęły ziemie, które tworzyły państwo polskie od początku jego istnienia.

Trzeci rozbiór Rzeczypospolitej w 1795 r.

abdykacja
 Stanisława Augusta
 Poniatowskiego

W listopadzie 1795 r. **Stanisław August Poniatowski** oficjalnie **zrzekł się tronu**. W 1797 r. władcy trzech mocarstw rozbiorowych zawarli konwencję, w której zobowiązali się wzajemnie, że nigdy nie będą używać nazwy Królestwo Polskie i tym samym nie będą podejmować działań zmierzających do jego odbudowania.

Upadek Rzeczypospolitej wpłynął na zmianę układu politycznego w całej Europie, w tym na **wzrost znaczenia mocarstw rozbiorowych**: Rosji, Prus i Austrii. Ich sojusz decydował w następnym stuleciu przede wszystkim o porządku politycznym w Europie Środkowo-Wschodniej. Dla Rosji rozbiory oznaczały przesunięcie granic na zachód i tym samym większą możliwość wpływania na losy kontynen-

tu europejskiego. Prusom udział w rozbiorach umożliwił terytorialne połączenie dwóch części składowych ich monarchii – Brandenburgii i Prus Wschodnich oraz powiększenie państwa o najbardziej zaludnione i najlepiej zagospodarowane ziemie Rzeczypospolitej wraz z ważnymi ośrodkami miejskimi: Gdańskiem, Warszawą i Poznaniem.

Przyczyny upadku Rzeczypospolitej w XVIII w.

Przyczyny zewnętrzne	Przyczyny wewnętrzne
Wzrost znaczenia i potęgi państw ościennych – Rosji, Prus, Austrii.	Zniszczenia wojenne w XVII i XVIII w. – kryzys gospodarczy.
Upadek dawnych potęg europejskich – Szwecji i Turcji stanowiących przeciwwagę dla Rosji, Austrii i Prus.	Kryzys gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej – upadek znaczenia średniej szlachty, będącej podstawą ustroju i siły państwa.
Stworzenie w państwach ościennych dużych i nowoczesnych armii.	Brak funduszy na stworzenie nowoczesnej i dużej armii.
Rewolucja we Francji i powstanie w 1792 r. koalicji antyfrancuskiej prowadzące do zbliżenia Rosji, Austrii i Prus.	Zbyt późne podjęcie reform ustrojowych przeciwstawiających się wzrostowi znaczenia magnaterii i uzależnieniu od niej szlachty, słabość fiskalna i militarna państwa oraz paraliż centralnego organu władzy ustawodawczej, czyli sejmu.
Zgodność państw ościennych w sprawie podziału ziem Rzeczypospolitej.	Brak jedności wśród szlachty – podwójne elekcje, wojny domowe, zwalczające się konfederacje, szukanie pomocy u państw ościennych.

Ćwiczenie

Omów przyczyny upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów, rozwijając punkty zawarte w tabeli. Które z przyczyn uważasz za najważniejsze? Uzasadnij swoje zdanie.

PYTANIA I POLECENIA

- Wyjaśnij, dlaczego doszło do zawiązania konfederacji targowickiej. Kim byli jej przywódcy?
- Dlaczego wojna w obronie Konstytucji 3 maja zakończyła się po 2 miesiącach? Oceń postawę króla i zastanów się, czy dalsza walka miała sens. Uzasadnij swoje zdanie.
- Oceń szanse insurekcji kościuszkowskiej na zwycięstwo i odbudowę suwerennej Rzeczypospolitej. Uzasadnij swoje zdanie.
- Sporządź w zeszycie tabelę zawierającą informacje na temat tego, jakie obszary i które znaczące miasta znalazły się pod panowaniem poszczególnych państw zaborczych w wyniku wszystkich trzech rozbiorów.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- s. 116 • Zawiązanie **konfederacji targowickiej** wiosną 1792 r. przez przeciwników Konstytucji 3 maja posłużyło **Katarzynie II** za pretekst do **interwencji wojskowej w Rzeczypospolitej**.
- s. 116 • Na pamiątkę zwycięstwa polskiego **pod Zieleńcami**, podczas **wojny w obronie Konstytucji 3 maja**, ustanowiono Order Virtuti Militari.
- s. 117 • Decyzja Stanisława Augusta Poniatowskiego, potwierdzona przez Straż Praw, o przystąpieniu do konfederacji targowickiej zakończyła wojnę polsko-rosyjską i oznaczała **cofnięcie zmian ustrojowych wprowadzonych przez Sejm Wielki**.
- s. 117 • Rezultatem przegranej wojny był **II rozbiór (1793 r.)**, w wyniku którego Rzeczpospolita stała się małym państwem (215 tysięcy km² i 4 mln ludności), pozbawionym suwerenności.
- s. 117–119 • Działania podjęte przez przebywających **na emigracji stronników reform** i niezadowolone panujące w kraju wśród części społeczeństwa doprowadziły do **wybuchu insurekcji kościuszkowskiej**. Bezpośrednim powodem był rozkaz o redukcji wojsk i bunt brygady Madalińskiego.
- s. 119 • **Naczelnikiem powstania został Tadeusz Kościuszko**.
- s. 119–123 • **Najważniejsze etapy insurekcji to: przysięga Tadeusza Kościuszki na krakowskim Rynku 24 marca 1794 r., bitwa pod Racławicami, uniwersał połaniecki, zwycięskie powstania w Warszawie (Jan Kiliński) i Wilnie (Jakub Jasiński), klęska pod Szczekocinami, skuteczna obrona Warszawy, powstanie w Wielkopolsce, utrata Wilna, klęska pod Maciejowicami (Kościuszko w niewoli), rzeź Pragi, kapitulacja Warszawy, opuszczenie stolicy przez wojska i ich kapitulacja (16 listopada)**.
- s. 124 • Konsekwencją klęski powstania był **III rozbiór (1795 r.) i likwidacja Rzeczypospolitej przez zaborców: Austrię, Prusy i Rosję**. Ostatni władca Rzeczypospolitej Obojga Narodów **Stanisław August Poniatowski abdykował**.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

VI. Rzeczpospolita Obojga Narodów w XVIII w.

- W 1697 r. władcą Rzeczypospolitej został książę elektor **Saksonii** z dynastii Wettinów, który przyjął imię **August II**. s. 70
- **Saksonia w sojuszu z Rosją** rozpoczęła w 1700 r. wojnę ze Szwecją (**III wojna północna**). Celem Augusta II było przede wszystkim zdobycie Inflant. s. 71
- Wojska szwedzkie zajęły większość terytorium Rzeczypospolitej, a zawieszona w **Warszawie konfederacja** zdeponowała **Augusta II** i obrała **królem Stanisława Leszczyńskiego**. s. 72
- **August II odzyskał tron**, gdy wojska szwedzkie zostały wyparte przez Rosjan po bitwie pod **Poltawą** (1709 r.). s. 72
- Trwający od 1715 r. konflikt pomiędzy Augustem II a opozycją szlachecką (konfederatami tarnogrodzkimi) zakończyło porozumienie, które zatwierdził następnie **sejm niemy** (1717 r.). s. 73
- Za panowania Augusta II doszło do uformowania się dwóch frakcji politycznych: **Familii** (Czartoryskich) i **stronnictwa republikańskiego**. s. 75
- Mimo zwycięstwa podczas elekcji w 1633 r. Stanisława Leszczyńskiego, **tron objął August III**. Miał on **poparcie Habsburgów i Rosji** (wojska rosyjskie wkroczyły do Rzeczypospolitej). s. 76
- Za panowania Augusta III **Familia** była stronnictwem prorosyjskim, **liczyła** przy tym **na możliwość przeprowadzenia reform** modernizujących ustrój Rzeczypospolitej. Przeciwnie zmianom **stronnictwo republikańskie** stawiało na Francję i Prusy. Obce mocarstwa nieustannie ingerowały w politykę wewnętrzną Rzeczypospolitej. s. 77
- W czasach Augusta III **postępował paraliż instytucji państwowych**. s. 78
- **Udział Saksonii w międzynarodowych konfliktach zbrojnych** (wojna o sukcesję austriacką, wojna siedmioletnia) zakończył się klęską. **Rzeczpospolita nie angażowała się w nie**. s. 80
- **Od lat 40. XVIII w.** rozpoczął się w Rzeczypospolitej rozwój myśli i kultury **oświeceniowej**. s. 93
- **Programy reformy ustroju Rzeczypospolitej** zaproponowali m.in. **Stanisław Leszczyński i Stanisław Konarski**. s. 94
- W 1764 r. królem został związany z **Familią** i poparty przez **Katarzynę II** (interweniowały wojska rosyjskie) **Stanisław Poniatowski**. s. 83
- **Konfederacja barska** (1768–1772) została zawieszona w proteście przeciwko przyznaniu praw dydydentom na sejmie w 1767 r. i ingerowaniu Rosji w sprawy Rzeczypospolitej. s. 86
- **Rosja** zdecydowała się na dokonanie wraz z **Prusami i Austrią** częściowego **rozbioru Rzeczypospolitej** w 1772 r. s. 89
- Zagwarantowanie **praw kardynalnych** przez Rosję, Prusy i Austrię oznaczało **oficjalne ograniczenie suwerenności Rzeczypospolitej**. s. 91
- W latach 1776–1788 funkcjonowały w Rzeczypospolitej tzw. **rządy królewsko-ambadorskie** oznaczające ograniczenie suwerenności państwa. Ważną rolę odgrywała **Rada Nieustająca**, której istnienie król starał się wykorzystać do zarządzania państwem. s. 92
- **Epoka stanisławowska** to czas, gdy **idee oświeceniowe** w bardzo dużym stopniu kształtowały polską kulturę. s. 93
- Najważniejszymi głosami w publicystyce politycznej epoki stanisławowskiej były dzieła autorstwa **Stanisława Staszica i Hugona Kołłątaja**. s. 95

s. 96

- **Szkoła Rycerska** (istniała w latach 1765–1794) miała wychowywać w **duchu patriotycznym i obywatelskim**. Przygotowywała przede wszystkim do służby wojskowej, ale także cywilnej dla państwa.

s. 96

- **Komisja Edukacji Narodowej** (od 1773 r.) dokonała **reformy szkolnictwa** poprzez przekształcenie jego **struktury** (podporządkowanie niższych szczebli dwóm Szkołom Głównym) oraz wprowadzenie nowych **programów nauczania i podręczników**.

s. 98

- **Ważną rolę w propagowaniu myśli oświeceniowej odegrały czasopisma** – zwłaszcza „**Monitor**” i „**Zabawy Przyjemne i Pożyteczne**”.

s. 98

- Do wybitnych **pisarzy** epoki oświecenia należeli m.in.: **Adam Naruszewicz, Ignacy Krasicki, Julian Ursyn Niemcewicz i Franciszek Zabłocki**.

s. 98

- **Teatr Narodowy** (od 1765 r.) w Warszawie wystawił m.in. ***Powrót posła Juliana Ursyna Niemcewicza oraz Cud mniemany, czyli Krakowiaków i Górali Wojciecha Bogusławskiego***.

s. 100

- **Styl stanisławowski** w sztukach plastycznych był odmianą **klasycyzmu**. Najpełniej rozwinął się w architekturze i sztuce dekoratorskiej.

s. 100

- Najwybitniejsi **artyści**, którzy tworzyli w okresie stanisławowskim, to architekci: **Dominik Merlini, Jan Chrystian Kamsetzer i Szymon Bogumił Zug**, rzeźbiarz **Andrzej Le Brun**, malarze: **Jan Piotr Norblin, Marcello Bacciarelli i Canaletto**.

s. 105

- **Korzystna sytuacja międzynarodowa** oraz zgoda Katarzyny II na zwołanie **skonfederowanego sejm**u w 1788 r. umożliwiły **rozpoczęcie reform** w Rzeczypospolitej.

s. 105

- **Sejm Wielki** zebrał się w październiku 1788 r. i obradował do 1792 r.

s. 106

- Do najważniejszych reform Sejmu przed uchwaleniem Konstytucji 3 maja należało **powiększenie armii, reforma podatkowa i ustawa o miastach królewskich**.

s. 109

- **Kompromis pomiędzy stronnictwem patriotycznym a monarchą** pozwolił uchwalić 3 maja 1791 r. **Ustawę Rządową – Konstytucję**.

s. 110

- Zgodnie z **Konstytucją 3 maja** Rzeczpospolita stała się **dziedziczną monarchią konstytucyjną**, z ustrojem opartym na trójpodziale władz. **Wzmocniona** została **władza wykonawcza** (Straż Praw pod przewodnictwem króla), ale **sejm** zachowywał **pełną kontrolę nad jej funkcjonowaniem** oraz uprawnienia przysługujące **władzy ustawodawczej**.

s. 110

- Konstytucja 3 maja **znosiła** wolną elekcję i *liberum veto*, zakazywała konfederacji i rokoszów oraz odbierała nieposesjonatom prawo głosowania na sejmikach.

s. 111

- Konstytucja nadawała szerokie **prawa mieszczanom z miast królewskich**, natomiast **nie poprawiała sytuacji chłopów**.

s. 116

- Zawiązanie **konfederacji targowickiej** (wiosna 1792 r.) przez przeciwników Konstytucji 3 maja posłużyło **Rosji** za pretekst do **interwencji wojskowej w Rzeczypospolitej**.

s. 116

- **Wojna w obronie Konstytucji** zakończyła się klęską, przystąpieniem króla do konfederacji targowickiej i **cofnięciem reform wprowadzonych przez Sejm Wielki**.

s. 117

- Rezultatem przegranej wojny stał się także **II rozbiór Rzeczypospolitej (1793 r.)**.

s. 119

- Przygotowywane po II rozbiórze powstanie zostało przyspieszone w związku z grożącą redukcją polskiego wojska. **24 marca 1794 r. Tadeusz Kościuszko** jako Naczelnik insurekcji złożył przysięgę i ogłosił wybuch powstania.

s. 119

-123

- **Insurekcja kościuszkowska** trwała do **listopada 1794 r.** Mimo wielu sukcesów (**bitwa pod Racławicami**, opanowanie najważniejszych miast, antypruskie powstanie w Wielkopolsce) zakończyła się klęską.

s. 124

- **III rozbiór (1795 r.)** oznaczał **koniec istnienia Rzeczypospolitej Obojga Narodów**. Stanisław August Poniatowski abdykował.

VII. Europa i ziemie polskie w dobie Napoleona

- ▶ Początki Francji napoleońskiej
- ▶ Polacy w kraju i na emigracji. Legiony Polskie
- ▶ Europa w okresie hegemonii Napoleona. Księstwo Warszawskie
- ▶ Wojna z Rosją i upadek Napoleona

1. Początki Francji napoleońskiej

NA TEJ LEKCJI:

- prześledzisz, w jaki sposób Napoleon Bonaparte sięgnął po władzę we Francji;
- dowiesz się, czym był ustrój konsulatu we Francji i jakie osiągnięcia w polityce wewnętrznej miał w tym okresie Bonaparte;
- przeczytasz o przekształceniu przez Napoleona republiki francuskiej w cesarstwo;
- poznasz przebieg wojen toczonych przez Francję na przełomie XVIII i XIX w. i ich następstwa.

Wojny Francji i Napoleon Bonaparte do 1799 r.

Od kiedy w kwietniu 1792 r. Francja wypowiedziała wojnę Austrii, toczyła zmagania ze zmiennym szczęściem na kilku frontach z rozrastającą się koalicją przeciwników. Jednak minął okres, gdy była zagrożona zupełną klęską, a od końca 1793 r. (jeszcze w okresie rządów Robespierre'a) zaczęła przechodzić do ofensywy nad Renem. Już po obaleniu jakobinów **na początku 1795 r. Francuzi zdobyli Holandię**. Utworzyli tam zależne od siebie państwo pod nazwą **Republika Batawska**. W kolejnych latach Francja powoływała do życia kolejne „**republiki siostrzane**” – zupełnie od niej zależne, przyjmujące ustrój wzorowany na francuskim.

„republiki
siostrzane”

Antoine-Jean Gros (czytaj: anttan-żan gro), *Napoleon Bonaparte na moście pod Arcole* (czytaj: arkole), pocz. XIX w. Artysta ukazał Napoleona podczas zwycięskiej bitwy z Austriakami 17 listopada 1796 r.

Napoleon Bonaparte (1769–1821) urodził się na Korsyce. Jego rodzice mieli włoskie pochodzenie. Uczył się we francuskich szkołach wojskowych i w wieku 16 lat został podporucznikiem artylerii. Poważną karierę rozpoczął w armii rewolucyjnej w 1793 r., kiedy zasłużył się podczas oblężenia Tuluzy znajdującego się w rękach rojalistów. Mianowano go generałem brygady i przydzielono na front włoski. Ponieważ był związany z jakobinami, po ich upadku w lipcu 1794 r. został aresztowany. Zwolniono go z więzienia, ale do służby w wojsku powrócił dopiero po ponad roku. Zasłużył się Dyktatoratowi, gdy stłumił powstanie rojalistów w Paryżu w październiku 1795 r. Wkrótce został dowódcą armii francuskiej na terenie Italii.

Wkrótce z wojny wycofały się Prusy i Hiszpania. W następnym roku Francuzi podjęli próbę rozprawienia się z **Austrią**. W działaniach na terenie Rzeszy Niemieckiej osiągnęli tylko ograniczone sukcesy. O wiele lepiej powiodło im się **w Italii**, gdzie **kampanię prowadził** młody (27-letni) **generał Napoleon Bonaparte**. Zajął on prędko Mediolan, a na przełomie 1796 i 1797 r. odnosił kolejne zwycięstwa w bitwach z wojskami austriackimi. W północnej Italii utworzył **Republikę Lombardzką** (zastąpiła dawne Księstwo Mediolanu). Na jej terytorium zostały zawiązane **Legiony Polskie** (zobacz rozdz. VII.2.), które zresztą nie zdążyły wziąć udziału w zmaganiach z Habsburgami.

W październiku 1797 r. ponosząca klęski Austria poczuła się zmuszona do podpisania bardzo dla siebie niekorzystnego **pokoju w Campo Formio** (czytaj: kampo formio). Na jego mocy akceptowała przyłączenie do Francji południowych, habsburskich Niderlandów oraz terenów na lewym brzegu Renu. Godziła się też na faktyczne francuskie panowanie nad północną Italią. Na tych terenach generał Bonaparte utworzył **Republikę Liguryjską** (dawna Genua) i **Republikę Cisalpińską** (tak teraz nazywała się Republika Lombardzka niedawno przez niego powołana do życia). Jednocześnie jednak istniejąca od tysiąca lat **Republika Wenecji** – niegdyś jedno z mocarstw basenu Morza Śródziemnego – została **włączona do monarchii habsburskiej**.

pokój w Campo Formio

Następnie wojska Bonapartego skierowały się na południe **przeciwko Państwu Kościelnemu**. Zajął w lutym 1798 r. Rzym i ogłosił powstanie **Republiki Rzymskiej**. Papież został wywieziony do Francji. Z kolei w Szwajcarii została utworzona **Republika Helwecka**.

Jedynym mocarstwem, które prowadziło jeszcze wojnę z Francją, była **Wielka Brytania**. Generał **Bonaparte** zaproponował opanowanie **Egiptu** jako sposób na osłabienie pozycji Brytyjczyków na Bliskim Wschodzie. Mógł to być także punkt wyjścia do dalszych podbojów w tym regionie. Zaniepokojony wzrostem popularności zwycięskiego wodza Dyrektoriat chętnie wysłał go na tę wyprawę. Bonaparte wyruszył **w maju 1798 r.**, a w lipcu pokonał armię egipską w **bitwie pod piramidami** oraz zajął Kair i znaczną część kraju. Jednak w tym czasie brytyjski **admiral Horatio Nelson** (czytaj: horejszjo nelson) **rozgromił flotę francuską** w bitwie morskiej pod Abukirem. Bonaparte został odcięty od zaopatrzenia, a jego dalsze działania na Bliskim Wschodzie były bardzo utrudnione i nie mógł zakończyć ich rozstrzygającym zwycięstwem.

wyprawa egipska

W 1799 r. do walki z Francją znowu przystąpiły **Austria oraz Rosja**. Połączonymi wojskami tych dwóch państw, operującymi w Italii, dowodził feldmarszałek **Aleksander Suworow** – zdobywca Warszawy w czasie insurekcji kościuszkowskiej. Francuzi ponosili klęski i zaczęli być wypierani z Italii. **Bonaparte** jesienią 1799 r. zostawił swoje wojska w Egipcie (skapitulowały w 1801 r.) i **wrócił do Francji**. Przygotowywał się do przejęcia władzy.

porażki w walkach w Italii

Francja od konsulatu do cesarstwa

Rewolucyjna Francja znajdowała się w tym momencie w sytuacji następnego głębokiego **kryzysu** wywołanego zarówno porażkami militarnymi w Italii, jak i niesta-

bilną sytuacją wewnętrzną. Społeczeństwo francuskie było zmęczone kolejnymi zwrotami w polityce następującymi wraz z każdą zmianą u steru władzy. **Sytuację tę wykorzystał generał Napoleon Bonaparte.** Był on główną postacią **zamachu stanu**, który obalił Dyktatoriat w **listopadzie 1799 r.** Dzięki wojennym zwycięstwom cieszył się popularnością w społeczeństwie. Wydawało się, że dzięki silnej osobowości może zaprowadzić porządek w kraju, w którym po okresie rewolucyjnego zamętu wzrastała akceptacja dla umocnienia władzy centralnej.

System ustrojowy, który ukształtował się we Francji po zamachu Bonapartego, zyskał miano **konsulatu**. Na mocy nowej **konstytucji z grudnia 1799 r.** na czele państwa stanęli **trzej konsulowie**, ale realna władza znalazła się w rękach **Napoleona**

konsulat francuski

Zamach stanu z 10 listopada 1799 r. – generał Napoleon Bonaparte przemawia do członków izb ustawodawczych, obraz malarza François Bouchota (czytaj: franśa buszota), XIX w.

Bonaparte jako pierwszego konsula. Formalnie kraj pozostawał republiką konstytucyjną, jednak w praktyce jego mieszkańcy utracili wpływ na proces podejmowania najważniejszych decyzji w państwie. Uprawnienia władzy ustawodawczej rozdzielono między **cztery izby**, przy czym ich członkowie nie pochodzili z wyboru, lecz z **nomina-cji**. Obywatele mogli jedynie wskazywać **kandydatów na urzędników**, ale i w tym wypadku ostatecznego wyboru spośród nich dokonywały władze. Bonaparte kontynuował proces ujednolicania państwa, wprowadzając **system scentralizowanej administracji**.

Pierwszy konsul, aby uspokoić sytuację w państwie, **ogłosił amnestię** dla uczestników wcześniejszych wystąpień zwróconych przeciwko rządowi rewolucyjnym, a następnie także dla **emigrantów**. Ci ostatni mogli powrócić do kraju, jednak nie odzyskali skonfiskowanych majątków. Bonaparte unikał stosowania krwawych represji wobec

przeciwników politycznych. Jednocześnie rozbudował **tajną policję**, która skutecznie udaremniała nowe spiski oraz zamachy na jego życie. W coraz szerszym zakresie kontrolowała ona życie obywateli. Funkcjonował ponadto rozbudowany system **cenzury** prasy, a także korespondencji.

Bonaparte poświęcił dużo uwagi **umocnieniu ekonomicznemu państwa**. W 1800 r. powołano **Bank Francji**. Powstał dzięki wykorzystaniu kapitału prywatnego wielkich kupców i bankierów paryskich. Jego działania pozwoliły **ustabilizować kurs francuskiej waluty** oraz **obniżyć o 90% koszty kredytu** w stosunku do stóp procentowych z czasów Dyktatoriatu. Te dwa osiągnięcia zachęciły przedsiębiorców do odważniejszego inwestowania w przedsięwzięcia handlowe i przemysłowe.

Ustabilizowanie się sytuacji wewnętrznej w państwie, a także postępujący **roz-wój gospodarczy** kraju umacniały autorytet i popularność Bonapartego w społec-

stabilizacja sytuacji wewnętrznej

czeństwie. W dużej mierze przyczyniały się do tego także spektakularne **sukcesy wojsk francuskich**, jakie nastąpiły po 1800 r. Ugruntowywała się sława Napoleona jako geniusza wojskowego. Zarówno wielu dawnych rojalistów, jak i jakobinów przeszło na służbę nowej, napoleońskiej Francji.

Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (czytaj: szarl-moris de talejrand-perigor) jako szambelan Francji na portrecie autorstwa Pierre'a-Paula Prud'hona (czytaj: piera-pola prudą), 1807 r., i karykaturze nieznanego autorstwa, 1815 r.

Talleyrand (1754–1838) pochodził z dawniej wielkiego, ale zubożałego rodu arystokratycznego. Był jednym z najwybitniejszych polityków Francji ostatnich dekad XVIII i pierwszych XIX w. Służył wielu rządów i ustrojom, do czego komentarz stanowi prezentowana karykatura przedstawiająca Talleyranda jako „człowieka o sześciu głowach”. Tuż przed wybuchem rewolucji francuskiej został biskupem. W jej trakcie był wśród duchowieństwa głównym zwolennikiem sekularyzacji dóbr kościelnych i podporządkowania Kościoła państwu. Od 1792 r. poświęcił się służbie dyplomatycznej. Oskarżony o zdradę rewolucji przez jakobinów pozostawał przez ponad 2 lata na emigracji. Następnie pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych Francji za Dyktatoratu, za Napoleona (do 1809 r., gdy popadł w niełaskę) i znów od 1814 r. – po powrocie na tron Burbonów.

Jedną z najbardziej złożonych kwestii polityki wewnętrznej, jaką pozostawiły po sobie lata rewolucyjne, była pozycja **Kościół katolicki** w kraju. Zarówno te problemy, jak i stosunki państwa francuskiego z papieżem uregulował **konkordat z 1801 r.** Stanowił on, że katolicyzm nie będzie we Francji religią panującą. Gwarantował jednak jego wyznawcom **pełną wolność kultu**, a Kościołowi swobodę działania. Pierwszy konsul zyskiwał w praktyce możliwość nominowania biskupów. Państwo miało **wypłacać księżom pensje**, co z jednej strony zabezpieczało im materialne podstawy działalności, z drugiej jednak uzależniało od władz. **Papież uznał konfiskatę posiadłości kościelnych** dokonaną podczas rewolucji. Konkordat zabezpieczył w konsekwencji interesy ekonomiczne tych osób (głównie spośród burżuazji i zamożnego chłopstwa), które stały się w czasie rewolucji właścicielami dóbr odebranych Kościołowi.

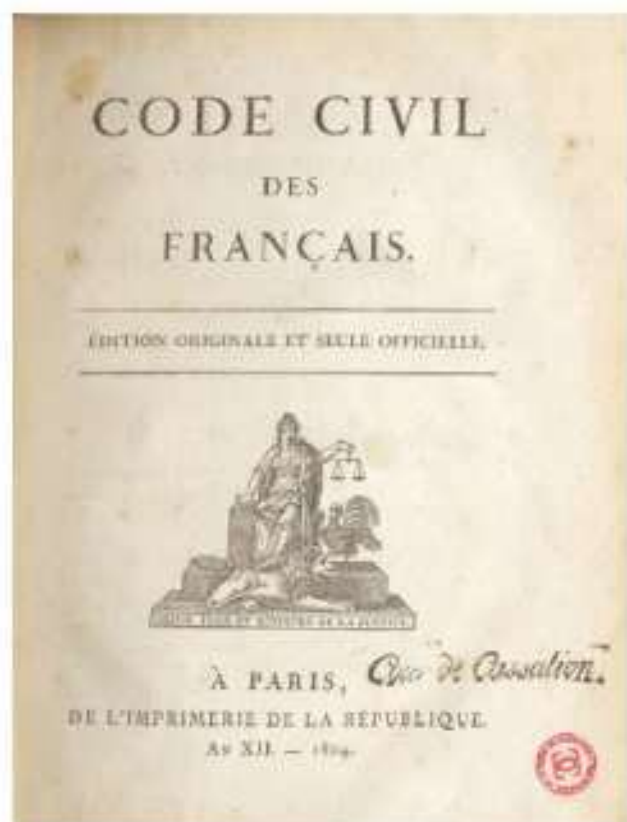

Zgodnie z konstytucją kadencja konsulów miała trwać 10 lat. Jednak w 1802 r. Bonaparte po umocnieniu swojej pozycji i przeprowadzeniu w tej sprawie plebiscytu ogłosił się konsulem **dożywotnim**. Aby uzasadnić przyznawanie sobie coraz szerszych uprawnień, stworzył koncepcję polityczną określaną mianem **bonapartyzmu**. Łączyła ona zasady jedynowładztwa z ideą suwerenności ludu. Bonaparte wywodził swoje prawo do sprawowania silnych rządów z woli narodu, której potwierdzenie uzyskiwał w wyniku plebiscytów. Chciał rządzić „w imieniu” ludu, ale nie współrządzić z nim. Nie pozwalał, aby niezależna działalność polityczna wywierała wpływ na jego postanowienia.

Jedną z najważniejszych decyzji pierwszego konsula było przyjęcie w 1804 r. **Kodeksu cywilnego Francuzów (Kodeksu Napoleona)**. Debaty dotyczące konieczności opracowania nowej regulacji prawa cywilnego toczyły się przez całą rewolucję, ale ostatecznie powstał on dopiero dzięki inicjatywie i zaangażowaniu Bonapartego. Znalazły w nim zastosowanie idee wywodzące się z oświecenia, a także rewolucji francuskiej (zasady dotyczące **praw człowieka i równości wobec prawa**). Dotyczyło to zwłaszcza **ochrony własności prywatnej** i swobody działalności gospodarczej oraz **wolności osobistej** i swobody sumienia jednostki. Kodeks utwierdzał także zasadę **laicyzacji państwa i prawa**. Zachował wprowadzone podczas rewolucji małżeństwa cywilne i rozwody. Ograniczał jednak prawa

kobiet w małżeństwie w imię zasady utrwalenia autorytetu mężczyzny – „głowy rodziny”, któremu są podporządkowani małżonka i dzieci. Kobiety nie mogły też swobodnie dysponować swoim majątkiem.

Kodeks Napoleona

Kodeks cywilny Francuzów – pierwsze wydanie z 1804 r. oraz francuski znaczek pocztowy z 1973 r. upamiętniający prace nad Kodeksem

Na znaczku są ukazani Napoleon Bonaparte oraz Jean-Etienne Marie Portalis (czytaj: żan-etien mari portalis) – prawnik będący najważniejszą osobą w komisji przygotowującej Kodeks cywilny.

Ostatnim krokiem na drodze do zbudowania silnej, w istocie absolutnej władzy Bonapartego było przekształcenie francuskiej republiki w **cesarstwo**. Ogłoszenie jego powstania nastąpiło w maju **1804 r.** (po przeprowadzonym plebiscycie). Na tronie cesarstwa po **koronacji w grudniu** tego roku zasiadł Bonaparte jako **Napoleon I**. Także w tym wypadku zadbał o symboliczne podkreślenie, iż jest władcą

koronacja Napoleona na cesarza Francuzów

z woli narodu – przybrał tytuł **cesarza Francuzów**, a nie Francji. W 12 lat po obaleniu Burbonów państwo stawało się na powrót dziedziczną monarchią. Jedyne formalnie utrzymywano fikcję istnienia republiki, której rząd został „powierzony” cesarzowi.

W odpowiedzi na proklamowanie powstania cesarstwa we Francji Franciszek II Habsburg – cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego – ogłosił się dziedzicznym cesarzem Austrii (jako Franciszek I). W ten sposób w miejsce monarchii habsburskiej będącej związkiem państw o charakterze unii realnej powstało **Cesarstwo Austriackie**. Jego władca pozostawał na razie równocześnie cesarzem rzymskim.

Droga Francji do dominacji w Europie

Niepowodzenia militarne, jakich doświadczyła Francja w 1799 r. w Italii, okazały się przejściowe. Od czerwca 1800 r. wojska napoleońskie zaczęły odnosić decydujące **zwycięstwa w konfrontacji z Austrią**, w tym bitwy **pod Marengo** w północnej Italii i **pod Hohenlinden** na południu Rzeszy Niemieckiej. W efekcie Francja mogła zawrzeć kolejny korzystny **traktat pokojowy z monarchią habsburską w Luneville** (czytaj: lunewil) w **1801 r.** Potwierdzał on zdobycze terytorialne Francji oraz jej nadrzędną pozycję wobec „siostrzanych republik”. Dzięki zwycięskiej wojnie Francja umacniała swoją **dominację w północnej Italii**, gdzie państwa zostały przywrócone lub powstały nowe zależne od niej. Były to: Republika Cisalpińska ze stolicą w Mediolanie (od 1802 r. jako Republika Włoch, od 1805 r. Królestwo Włoch), Republika Liguryjska (Genua) i Królestwo Etrurii (Toskania). Napoleon pogodził się natomiast z odtworzeniem Państwa Kościelnego i zwróceniem go papieżowi.

traktat pokojowy
z Austrią
w Luneville

Z wojny przeciwko Francji wycofała się w tej sytuacji najpierw Rosja, a następnie Wielka Brytania. **Pokój francusko-brytyjski** w Amiens (czytaj: amję) z **1802 r.** był traktowany jednak przez obie strony jako porozumienie o tymczasowym charakterze, niezamykające ostatecznie ich konfrontacji.

pokój francusko-
brytyjski
w Amiens

Sukces Francji sprawił, że zmieniła się **sytuacja wewnętrzna w Rzeszy Niemieckiej**. Liczba tworzących ją państw wynosiła przed początkiem wojen z rewolucyjną Francją 289. W wyniku francuskich podbojów zmniejszyła się o 40%. W 1803 r. sejm Rzeszy zdecydował o likwidacji ponad 100 kolejnych. Wiele posiadłości kościelnych, miast cesarskich i innych niewielkich terytoriów wcielił w obręb większych państw. **Największe korzyści terytorialne odniosły na skutek tego procesu Prusy**, które nie brały udziału w wojnie z Francją.

Pokój nie był trwały. Stale narastało napięcie zwłaszcza między Francuzami a Brytyjczykami. Większość europejskich mocarstw niepokoiła się wzrostem znaczenia Francji i ambicjami Napoleona. Z inicjatywy brytyjskiej rozpoczęło się wówczas konstruowanie **nowej koalicji antyfrancuskiej**. Znalazły się w niej między innymi: Wielka Brytania, Austria i Rosja. U boku Francji stanęły państwa południowoniemieckie oraz Hiszpania. **Napoleon planował wówczas inwazję na Wyspy Brytyjskie**. Możliwość taką zaprzepaściła jednak klęska floty francusko-hiszpańskiej w konfrontacji z flotą brytyjską, dowodzoną przez admirała Horatia Nelsona w **bitwie pod Trafalgarem** (październik 1805 r.). Tymczasem rozstrzygające okazały się **działania na lądzie**, gdzie cesarz Francuzów odnosił spektakularne suk-

bitwa morska
pod Trafalgarem

zwycięstwo pod
Austerlitz

cesy. Najpierw udało mu się zająć Wiedeń. Następnie **2 grudnia 1805 r.** pokonał wojska austriacko-rosyjskie w tak zwanej **bitwie trzech cesarzy pod Austerlitz** (czytaj: austerlic; obecnie Sławków) koło Brna na Morawach.

François Gérard (czytaj: franśła żerar), *Bitwa pod Austerlitz*, 1810 r.

Austria musiała jeszcze w tym samym miesiącu podpisać na niekorzystnych dla siebie warunkach **pokój w Preszburgu** (Bratysławie). Utraciła część południowych prowincji na rzecz Francji, Królestwa Włoch i Bawarii. Francuzi zajęli ponadto Królestwo Neapolu, które było jednym z członków skierowanej przeciwko nim koalicji. Napoleon osadził na jego tronie swojego brata Józefa Bonaparte.

Postanowienia pokoju w Preszburgu oznaczały **początek napoleońskiej dominacji w Europie**, zwłaszcza w jej centralnej części. Południowe i zachodnie tereny Rzeszy Niemieckiej zostały przez Francję praktycznie w pełni podporządkowane. Szesnaście leżących na tym obszarze niemieckich państw wystąpiło w **1806 r.** z Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i utworzyło **Związek Reński** oraz ogłosiło jego **protektorem Napoleona**. W tej sytuacji **cesarz Franciszek II Habsburg złożył koronę cesarską rzymsko-niemiecką** (zachował przyjęty 2 lata wcześniej tytuł cesarza Austrii). Zwycięstwa Napoleona oraz powstanie Związku Reńskiego doprowadziły tym samym do **likwidacji** istniejącej od prawie 950 lat **I Rzeszy Niemieckiej**.

dominacja Francji
w centralnej
Europie

likwidacja I Rzeszy
Niemieckiej

PYTANIA I POLECENIA

1. Przedstaw postać Napoleona Bonaparte i wyjaśnij, jakie okoliczności umożliwiły mu objęcie w 1799 r. władzy jako pierwszemu konsulowi.
2. Scharakteryzuj system rządów we Francji określany mianem konsulatu.

3. Omów osiągnięcia Napoleona Bonaparte w polityce wewnętrznej w okresie konsulatu. Jakie były źródła jego sukcesu i popularności?
4. Wyjaśnij, jak przedstawiała się sytuacja międzynarodowa Francji po ustaniu walk z przeciwnikami na przełomie 1805 i 1806 r.

PODSUMOWANIE LEKCJI

- Pierwszą „siostrzaną republiką”, którą utworzyli Francuzi, była Republika Batawska powstała po zajęciu przez nich w 1795 r. **Holandii**. Kolejne powstawały w następnych latach w **Italii i Szwajcarii**. s. 130
- **Zwycięstwo nad Austrią**, będące w dużej mierze zasługą **generała Napoleona Bonaparte** prowadzącego kampanię w Italii, pozwoliło Francji zawrzeć w **październiku 1797 r. pokój w Campo Formio**. s. 131
- **Wyprawa egipska Bonapartego (1798–1799)**, mimo dużych sukcesów militarnych, nie przyniosła Francuzom oczekiwanego sukcesu i nie osłabiła pozycji Wielkiej Brytanii. s. 131
- W **1799 r.** wojska francuskie poniosły **porażki w walkach w Italii** z wojskami rosyjsko-austriackimi. s. 131
- W **listopadzie 1799 r.** zamach stanu wyniósł **Napoleona Bonaparte do władzy**. **Konsulat** był formalnie republikańską formą ustroju, jednak prawdziwa władza znalazła się w rękach jednej osoby – Bonapartego jako **pierwszego konsula**. s. 132
- W okresie konsulatu **ustabilizowała się sytuacja wewnętrzna** we Francji, a Bonaparte doprowadził do zakończenia wystąpień zbrojnych przeciwko rządowi. s. 132
- Do najważniejszych osiągnięć okresu konsulatu należało ponadto **poprawienie sytuacji gospodarczej kraju**, zawarcie konkordatu regulującego **sytuację Kościoła katolickiego** oraz zabezpieczenie tych zmian rewolucyjnych, które przekształciły **strukturę społeczną Francji**. s. 132–134
- W 1804 r. przyjęto **Kodeks cywilny Francuzów (Kodeks Napoleona)** oparty na zasadach równości wobec prawa, ochrony wartości prywatnej i wolności sumienia. s. 134
- W **1804 r. Napoleon Bonaparte** koronował się na **cesarza Francuzów**. s. 134
- Traktaty z **Austrią w Luneville z 1801 r.** i **Wielką Brytanią w Amiens z 1802 r.** **umocniły międzynarodową pozycję Francji**. s. 135
- W **1805 r.** Francja prowadziła kolejną wojnę z koalicją państw europejskich. Planowaną przez Napoleona inwazję na Wyspy Brytyjskie uniemożliwiła klęska w **bitwie morskiej pod Trafalgarem**. Natomiast zwycięstwa napoleońskiej armii lądowej (zwłaszcza w grudniu 1805 r. **pod Austerlitz**) pozwoliły na **pokonanie Austrii**. s. 135
- Pokój z Austrią w Preszburgu (1805 r.) przypieczętował **dominację Francji w centralnej Europie**. s. 136
- W **1806 r. przestało istnieć Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego** (I Rzesza Niemiecka). s. 136

2. Polacy w kraju i na emigracji. Legiony Polskie

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o sytuacji społeczeństwa Rzeczypospolitej po utracie przez nią niepodległości;
- dowiesz się, jakie inicjatywy niepodległościowe podejmowano na przełomie XVIII i XIX w.;
- poznasz dzieje Legionów Polskich we Włoszech i rolę, jaką odegrały.

Ziemie dawnej Rzeczypospolitej i ich społeczeństwo po III rozbiórze

Mieszkańcy Rzeczypospolitej znaleźli się po jej upadku w granicach trzech monarchii o **absolutystycznym ustroju**. Cechowały je centralizacja władzy, rozwinięta biurokracja, brak możliwości współdecydowania przedstawicieli społeczeństwa

o sprawach państwa, a także wysokie podatki. Państwa, które dokonały rozbiorów Rzeczypospolitej, miały niezachwianą – jak się wydawało – **pozycję mocarstwową na arenie międzynarodowej**. Jednak zweryfikował to nadchodzący okres **sukcesów militarnych napoleońskiej Francji**.

Poszczególne grupy społeczne w różnym stopniu zostały dotknięte zmianami, jakie przyniosło włączenie ziem Rzeczypospolitej w obręb obcych organizmów państwowych. **Na chłopów spadł obowiązek służby wojskowej i szereg obciążeń podatkowych**. Natomiast znaczącą korzyść stanowił dla nich fakt, że w **Prusach i Austrii** zostali objęci pewną **ochroną państwa przed samowolą szlachecką**. Odmienne było jednak pod panowaniem rosyjskim, gdzie położenie ludności chłopskiej wyraźnie się pogorszyło. Wynikało to z reguły, jakie ustaliły się w Rosji w XVIII w. w zakresie władzy szlachty nad poddanymi chłopami (zobacz rozdz. V.3.).

Obwieszczenie o objęciu przez Królestwo Prus w posiadanie ziem II rozbioru, 1793 r.

zmiana statusu
szlachty

Bez wątpienia **najbardziej radykalnie zmienił się status polskiej szlachty**, która wcześniej stanowiła naród polityczny niepodległego i przez nią rządzonego państwa. Teraz z pozycji obywateli spadała do roli **poddanych w państwach rządzonych silną ręką**, w których nie mogła liczyć na odgrywanie decydującej roli politycznej. W **zaborze pruskim i austriackim** zlikwidowano sejmiki i zakazano wszelkich zjazdów szlachty, co pozbawiło ją wpływu na sprawy publiczne. Szlachecki samorząd ziemski przestał istnieć. Znacznie lepiej wyglądała sytuacja **w zaborze rosyjskim**, gdzie samorządy (sejmiki) oraz wybieralne sądy ziemskie zostały przywrócone przez nowego cara Pawła I (panował w latach 1796–1801). Nie miały one możliwości oddziaływania na sprawy ogólnopaństwowe, jednak wybierały lokalnych urzędników szlacheckich oraz decydowały o wielu sprawach na szczeblu powiatu, a częściowo też guberni.

Szlachta utraciła też większość przywilejów podatkowych, jakimi cieszyła się w Rzeczypospolitej. Dla większości szlachciców **główną kwestią stało się teraz przetrwanie w niełatwej sytuacji ekonomicznej**. Tylko niewielu z nich koncentrowało się na sprawach publicznych. Ci, którzy byli zaangażowani w obronę niepodległości u schyłku istnienia Rzeczypospolitej, niejednokrotnie tracili swoje majątki i udawali się na emigrację. Trafiali tam także oficerowie biorący udział w wojnie w obronie Konstytucji 3 maja i insurekcji kościuszkowskiej.

Wileńska ulica na obrazie Zygmunta Vogla z początku XIX w.

Znaczącą kwestią, jaka nasuwała się wraz z kresem istnienia Rzeczypospolitej, było pytanie, **czy naród może trwać bez państwa**. Wiele osób podzielało początkowo przeświadczenie wyrażone przez Tadeusza Czackiego, że: *Już Polska wymazana jest z listy narodów*. Wyraził się tak człowiek ogromnie zasłużony dla polskiej kultury początków XIX w., wybitny działacz oświatowy, a także gospodarczy i niewątpliwie patriota. Jego stwierdzenie wynikało z oświeceniowego przekonania, że

inicjatywy na
rzecz rozwoju
cywilizacyjnego

naród tworzą granice państwowe, wspólne prawa oraz odrębny od sąsiadów rząd. Jednak powoli zdobywały popularność odmienne zapatrywania, które zatriumfowały dopiero w epoce romantyzmu – zgodnie z nimi naród to: język, kultura, tradycja, duchowe dziedzictwo, dlatego może on trwać i rozwijać się nawet pod zaborami. Na przełomie XVIII i XIX w. takie idee nie były jeszcze szerzej rozpowszechnione.

Mimo braku odrębnej państwowości nie ustała działalność kontynuująca wysiłki doby stanisławowskiej i podejmująca idee oświeceniowe. Miała na celu rozwój oświaty i nauki oraz gospodarki. Wobec braku zgody władz pruskich na utworzenie uniwersytetu w Warszawie powołano z inicjatywy Stanisława Sołtyka i Stanisława Staszica **Towarzystwo Przyjaciół Nauk** (1800 r.). Patronowało ono między innymi powstaniu monumentalnego *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego. Prężny **uniwersytet** funkcjonował od 1803 r. w **Wilnie**. Na Wołyniu powstało **Liceum Krzemienieckie**.

Niektórzy Polacy podjęli **próby tworzenia organizacji spiskowych** w kraju podzielonym granicami rozbiorów. Od 1796 r. działała **Centralizacja Lwowska**. Planowała ona wzniecenie powstania, które rozpoczęłoby się w **Galicji**, a następnie objęło pozostałe zabory. Po półtora roku działalności została jednak rozbita aresztowaniami. W **Warszawie** działało **Towarzystwo Republikanów Polskich** założone przez radykałów związanych z polskimi jakobinami, które nie zdołało jednak zdobyć szerszego poparcia. Liczyło na pomoc rewolucyjnej Francji. Związana z nim była grupa emigrantów tworząca tak zwaną **Deputację**.

Galicja (właściwie Królestwo Galicji i Lodomerii) – ziemie zaboru austriackiego. Habsburgowie nadali taką nazwę terenom wcielonym do swojej monarchii w wyniku rozbiorów Rzeczypospolitej. Starali się w ten sposób wykazać swoje prawa do tych ziem. Odwoływali się do tego, że jako królowie węgierscy mogą się upomnieć o należące krótko do Węgier w średniowieczu księstwo halicko-włodzimierskie (łac. *Regnum Galiciae et Lodomeriae*), do którego należały m.in. Lwów, Przemyśl czy Chełm.

Legiony Polskie

Wśród emigrantów polskich w Paryżu coraz większą rolę odgrywała **Agencja**. Była to organizacja, która w czasie insurekcji kościuszkowskiej pełniła funkcję polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego, a w 1796 r. wznowiła działalność. Jej zamierzeniem było utworzenie polskich oddziałów na terenie Francji, przeciwstawiła się natomiast organizowaniu spisków w kraju (zajmowała więc stanowisko przeciwne do Deputacji). Politycznie nawiązywała do tradycji Konstytucji 3 maja.

Agencja wykorzystała szansę na realizację swoich planów, jaką stworzyło przybycie do Paryża **Jana Henryka Dąbrowskiego**. Uzyskał on zgodę Dyktatoratu na utworzenie polskiej formacji wojskowej na terenie Republiki Lombardzkiej. Inicjatywę tę poparł generał Napoleon Bonaparte, odnoszący właśnie swoje pierwsze wielkie sukcesy militarne w wojnie z Austrią w północnej Italii. W efekcie w **styczniu 1797 r.** Dąbrowski podpisał **umowę z Republiką Lombardzką o utworzeniu Legionów Polskich**.

utworzenie
Legionów Polskich

Źródło historyczne

Fragmenty umowy zawartej przez Jana Henryka Dąbrowskiego z Republiką Lombardzką w sprawie utworzenia Legionów Polskich, 9 stycznia 1797 r.

1. Korpusy polskie, które się sformują w Lombardii, zatrzymają tytuł: Legionów Polskich posilkujących Lombardię.
2. Ubiór, znaki wojskowe i organizacja tego korpusu zbliżyć się będą jak można najwięcej do zwyczajów polskich.
3. Lud lombardzki widziałby z przyjemnością przy uniformie [...] szlify kolorów narodowych lombardzkich z napisem *Gli uomini liberi sono fratelli* [ludzie wolni są braćmi]. Prócz tego wszyscy oficerowie i żołnierze nosić będą kokardę francuską, jako narodu protegującego ludzi wolnych. [...]
6. Lud lombardzki deklaruje niniejszym, iż uważać będzie zawsze Polaków uzbrojonych na obronę wolności, jako prawdziwych braci swoich, [...] Administracja Generalna przyznaje im najformalniej prawa obywatelstwa lombardzkiego.

S. Grodziski, E. Kozłowski, *Polska zniewolona 1795–1806*, Warszawa 1987, s. 41–42.

Ćwiczenia

1. Wyjaśnij, jakie relacje między Legionami Polskimi a Republiką Lombardzką ustalała zawarta umowa.
2. Jakie symboliczne elementy umundurowania legionistów zostały omówione w dokumencie? Dlaczego – twoim zdaniem – przywiązywano do tych kwestii tak dużą wagę?

Generał Jan Henryk Dąbrowski we Włoszech na obrazie nieznanego autora, koniec XVIII w.

Jan Henryk Dąbrowski (1755–1818) urodził się w Małopolsce. Jego ojciec służył w wojsku saskim. Dąbrowski już w wieku 11 lat zamieszkał u niego, w okolicach Drezna, a w 1771 r. także rozpoczął służbę w saskiej armii. Ponieważ jego językiem domowym był niemiecki, do końca życia stosunkowo słabo posługiwał się językiem polskim. W 1792 r. przeszedł do służby w wojsku polskim, nie brał jednak udziału w wojnie w obronie Konstytucji 3 maja. W trakcie insurekcji kościuszkowskiej 1794 r. wstąpił się obroną Warszawy oraz dowództwem wyprawy skierowanej na pomoc powstańcom w Wielkopolsce, gdzie odniósł duże sukcesy. Przez władze powstańcze został awansowany do stopnia generała. Po upadku insurekcji udał się do Paryża.

Źródło historyczne

Fragmenty odezwy gen. Jana Henryka Dąbrowskiego wzywającej do wstępowania do Legionów Polskich, Mediolan, 20 stycznia 1797 r.

Do współobywateli [...] Polacy, nadzieja powstaje, Francja zwycięża, ona się bije za sprawę narodów, starajmy się osłabić jej nieprzyjaciół [...] idźmy pod jej chorągwie, te są oznakami honoru i zwycięstwa. Legiony polskie formują się we Włoszech [...]. Już oficerowie i żołnierze, towarzysze trudów waszych i męstwa, są ze mną, już się bataliony formują, przybywajcie koledzy, rzucajcie broń, którą was nosić przymuszono, bijmy się za sprawę wspólną wszystkich narodów, za wolność, pod walecznym Bonaparte, zwycięzcą Włoch! Triumfy Rzplitej Francuskiej są naszą jedyną nadzieją, za jej pomocą i jej aliantów może zobaczymy domy nasze, któreśmy z rozrzewnieniem porzucili.

S. Grodziski, E. Kozłowski, *Polska zniewolona 1795–1806*, Warszawa 1987, s. 43.

Ćwiczenie

Wyjaśnij, jakie nadzieje Jan Henryk Dąbrowski wyrażał w cytowanej odezwie. Jak się odnosił do Francji i Napoleona Bonaparte?

Sztandar I Legii Legionów Polskich we Włoszech

zaangażowanie
Legionów w wojny
z antyfrancuskimi
koalicjami

Organizację Legionów ułatwił fakt, że wśród 30 tysięcy jeńców austriackich w niewoli francuskiej 1/4 stanowili chłopci z Galicji. Wcielenie części z nich do powstających polskich oddziałów uzupełniło szeregi emigracyjnych ochotników. W efekcie utworzono **dwie legie**, które jesienią 1797 r. liczyły około 8000 żołnierzy. Tworzenie Legionów poparł początkowo Tadeusz Kościuszko, który był nawet przewidywany na naczelnego wodza tej formacji. Później jednak obrał inną opcję polityczną.

Pokój zawarty przez Francję z Austrią w Campo Formio w październiku 1797 r. spowodował, że Legiony nie zdążyły wziąć udziału w wojnie z monarchią habsburską. Uczestniczyły natomiast w działaniach zbrojnych, które doprowadziły w 1798 r. do likwidacji Państwa Kościelnego i utworzenia Republiki Rzymskiej.

Po wznowieniu walk z Francuzami przez Austrię i Rosję na przełomie 1798 i 1799 r. Legiony toczyły ciężkie walki w północnej Italii z wojskami dowodzonymi przez Aleksandra Suworowa. Najważniejsze **bitwy**, w których wzięły wówczas udział, rozegrały się **pod Legnano** (czytaj: lenjano) i pod **Magnano** (czytaj: manjano). **Poniosły w nich bardzo duże straty**. W dodatku po kapitulacji Mantui większość żołnierzy II Legii, jako pochodzących z Galicji, wcielono do armii austriackiej. Krwawe zmagania, w których brały udział Legiony podczas odwrotu wojsk francuskich z Italii, spowodowały, że ich liczebność stopniała do zaledwie 700 żołnierzy. I Legia została odtworzona w 1800 r. Uzyskała stan 6000 żołnierzy i ponownie wzięła udział w walkach z wojskami austriackimi.

Formowanie się i działania Legionów Polskich we Włoszech w latach 1797–1799

Odrębna, nowa polska formacja zbrojna powstała w 1799 r. na terenie Alzacji i Lotaryngii przy francuskiej Armii Renu. Nazwano ją **Legią Naddunajską**, a jej dowództwo objął **Karol Kniaziewicz**. Legia wzięła udział w walkach z wojskami austriacko-bawarskimi i odegrała szczególnie ważną rolę w bitwie pod **Hohenlinden** (1800 r.).

Legia Naddunajska

Żołnierze Legii Naddunajskiej na rycinie Bronisława Gembarzewskiego, 1. poł. XX w.

polscy żołnierze na
San Domingo

Oddziały polskie stały się jednak dla Napoleona problemem, gdy zawierając w 1801 r. traktaty pokojowe z Austrią i Rosją, zobowiązał się do niepopierania „wrogów wewnętrznych” tych państw. **Formacjom legionowym odebrano więc samodzielność** i podporządkowano je rządowi Republiki Włoskiej i Królestwa Etrurii. W sytuacji, w której nadzieje na wyzwolenie i odbudowę Rzeczypospolitej okazały się nierealne, wielu oficerów podało się do dymisji. Niektórzy powrócili nawet do pozostającego pod zaborami kraju. Uczynił tak między innymi generał Kniaziewicz. Radykalnym sposobem rozwiązania kłopotów Napoleona z polskimi formacjami stało się **wysłanie w latach 1802–1803 około 5500 polskich żołnierzy** na leżącą na Karaibach wyspę **San Domingo** (obecnie Haiti). Stanowiły tam część wojsk napoleońskich, tłumiących niepodległościowe powstanie czarnej ludności tej francuskiej kolonii. Zdecydowana większość z nich zginęła w walkach lub zmarła na żółtą febrę.

W 1805 r. odnowiła się wojna w Europie. Pewna część polskich żołnierzy pozostawała wówczas wciąż w służbie włoskiej i wzięła udział w walkach z Austrią. Po zawartym w grudniu pokoju w Preszburgu przeszli oni na służbę Józefa Bonaparte – nowego władcy Królestwa Neapolu.

Dziedzictwo Legionów

Epopeja legionowa okazała się dramatyczna i bardzo krwawa. Stanowiła jednak równocześnie wymowną manifestację siły polskich dążeń niepodległościowych. Stała się przez to niezwykle ważnym elementem polskiej tradycji narodowej.

Latem 1797 r. Józef Wybicki w miejscowości Reggio (czytaj: redździo) w ówczesnej Republice Cisalpińskiej napisał tekst ***Pieśni Legionów Polskich we Włoszech***, która spotkała się z bardzo przychylnym przyjęciem legionistów. ***Mazurek Dąbrowskiego***, jak powszechnie nazywano ten utwór, stał się w okresie zaborów i powstań jedną z najpopularniejszych pieśni narodowych. W czasach II Rzeczypospolitej, w 1927 r., ustanowiono go **polskim hymnem państwowym**.

Legionowa kadra oficerska propagowała wśród podwładnych idee obywatelskie, równościowe i wolnościowe wywiedzione z myśli oświeceniowej oraz w pewnej mierze z praktyki rewolucji francuskiej. Na naramiennikach mundurów legionowych widniał napis: *Wszyscy wolni ludzie są braćmi*. W szeregach legionistów panował duch patriotyzmu, braterstwa i równości – bez względu na pochodzenie stanowe. Zniesiono kary cielesne, a żołnierzy, w większości prostych chłopów, oficerowie starali się wychować i kształcić na świadomych obywateli. Dlatego też wprowadzono naukę czytania i pisanie oraz uroczyste obchodzono rocznice ważnych wydarzeń w dziejach Rzeczypospolitej, na przykład uchwalenia Konstytucji 3 maja.

Przez szeregi legionowe przeszło ponad 25 tysięcy żołnierzy. Około połowa legionistów zginęła, ale pozostali kontynuowali walkę przy boku Francji i jej sojuszników. Praktyczne doświadczenie zdobyli tutaj przyszli oficerowie armii Królestwa Warszawskiego.

Tragedią Legionów był natomiast fakt, iż Napoleon wykorzystywał je dla doraźnych interesów Francji. Dlatego też wielu rozczarowało się co do Bonapartego. Kiedy jednak wojska cesarza Francuzów wkraczały ostatecznie na ziemie polskie (w 1806 r.), można było uwierzyć, że postawienie na kartę francuską, choć okupione ogromną ofiarą, nie było pomyłką.

Pieśń
Legionów Polskich
we Włoszech

ideale obywatelskie
i równościowe

Polacy, którzy nie zawierzili Napoleonowi

Od początku wielu Polaków w swoich rachubach na odbudowę Rzeczypospolitej odrzucało osobę Napoleona. Liczni nie wierzyli w jego moc bądź wolę wsparcia sprawy polskiej. W zależności od zapatrywań politycznych jedni obawiali się jego radykalizmu jako kontynuatora rewolucji francuskiej, inni przeciwnie – widzieli w nim despotę, który pogroził ideały rewolucyjne.

Chętny do udzielenia pełnego poparcia Napoleonowi nie był **Tadeusz Kościuszko**. W 1796 r. został uwolniony z więzienia przez następcę Katarzyny II – cara Pawła I. Początkowo pozytywnie odniósł się do utworzenia Legionów Polskich pod dowództwem generała Dąbrowskiego (wydał odezwę do formujących się oddziałów). Poparł także starania Kniaziewicza o utworzenie Legii Naddunajskiej. Jednak już w sierpniu 1799 r. zerwał stosunki z Agencją i związał się z Towarzystwem Republikańców Polskich. Podobnie jak jego członkowie za bardziej skuteczną metodę odzyskania bytu państwowego uznawał powstanie w kraju z wykorzystaniem mas chłopskich. Wobec tragicznego losu walczących w Italii Legionów Polskich i zawarcia przez Francję pokoju w Luneville (1801 r.) umocnił się w przekonaniu, że bez uzyskania ze strony Bonapartego jednoznacznych gwarancji dla sprawy polskiej nie warto się z nim wiązać.

Znacząca w społeczeństwie polskim była **orientacja prorosyjska**. Najwybitniejszym jej przedstawicielem był książę **Adam Jerzy Czartoryski** (syn Adama Kazimierza, jednego z przywódców Familii). Wiązał on nadzieje z panującym od 1801 r. **carem Aleksandrem I**. Książę Czartoryski jako **minister spraw zagranicznych Rosji w latach 1804–1806** próbował pogodzić marzenie o przywróceniu do życia Rzeczypospolitej z mocarstwowymi interesami imperium rosyjskiego. Czartoryski liczył na odtworzenie państwowości polskiej z przedstawicielem rodziny carskiej na tronie i w ścisłym związku z Rosją. Według jego koncepcji odrodzenie Rzeczypospolitej miałoby nastąpić z inicjatywy Aleksandra I i dzięki pokonaniu przez Rosję Prus, które w 1805 r. nie chciały przystąpić do antyfrancuskiej koalicji. Jednak car zawarł ostatecznie tajny układ z królem Prus pozwalający wojskom rosyjskim na przemarsz przez pruskie terytorium. W tej sytuacji książę Czartoryski – wobec niepowodzenia swoich zamierzeń oraz po klęsce armii austriacko-rosyjskiej pod Austerlitz – podał się do dymisji.

Książę Adam Jerzy Czartoryski na portrecie nieznanego autorstwa, 1798 r.

W młodości Czartoryski (1770–1861) wiele podróżował po zachodniej Europie. W 1792 r. brał udział w wojnie w obronie Konstytucji 3 maja i otrzymał Order Virtuti Militari. Następnie znalazł się na emigracji. Po III rozbiorze został przez rodzinę wysłany do Petersburga jako „zakładnik” lojalności rodu Czartoryskich, którzy narazili się Katarzynie II wspieraniem insurekcji kościuszkowskiej. Uratował majątki rodowe przed konfiskatą. Został adiutantem wnuka carycy – Aleksandra – i się z nim zaprzyjaźnił. Otworzyło mu to drogę do kariery, gdy w 1801 r. Aleksander został carem. Od 1802 r. był zastępcą, a od 1804 r. ministrem spraw zagranicznych Rosji.

Józef Wybicki – autor słów *Mazurka Dąbrowskiego* – polskiego hymnu narodowego

Józef Wybicki (1747–1822) na rycinie z końca XVIII lub początku XIX w.

Józef Wybicki urodził się w 1747 r. na Kaszubach, w rodzinie średnio zamożnej szlachty. W wieku 20 lat został posłem na sejm. W 1768 r. protestował przeciwko wzrastającemu uzależnieniu kraju od Rosji, a zwłaszcza porwaniu i wywiezieniu do Rosji kilku polskich senatorów. Przystąpił do konfederacji barskiej i prowadził w jej imieniu działalność dyplomatyczną. W latach 70. brał udział w pracach nad zmianami w systemie prawnym i szkolnictwie. Opublikował ważne teksty publicystyczne zatytułowane *Listy patriotyczne do Jaśnie Wielmożnego eks-kanclerza Zamoyskiego, prawa układającego pisane*. Krytykował w nich wady ustroju Rzeczypospolitej, a także domagał się zmiany położenia chłopów. Zasiadał w Sejmie 1784 r., jednak nie był posłem Sejmu Wielkiego. W 1791 r. został natomiast wybranym delegatem reprezentującym na sejmie miasto Poznań (w tym celu przystąpił uprzednio do stanu mieszczańskiego). Podczas wojny w obronie Konstytucji 3 maja, po przystąpieniu króla do konfederacji targowickiej, także się do niej przyłączył, szybko jednak przeszedł na stronę zwolenników kontynuowania wojny z Rosją.

Po upadku insurekcji kościuszkowskiej udał się na emigrację. W Paryżu był związany z Agencją. Współtworzył z Janem Henrykiem Dąbrowskim Legiony Polskie we Włoszech. W lipcu 1797 r. stworzył *Pieśń Legionów Polskich we Włoszech*, czyli *Mazurka Dąbrowskiego*.

W styczniu 1807 r. został członkiem powołanej przez Napoleona tymczasowej Komisji Rządzącej i wraz z nią uczestniczył w tworzeniu Księstwa Warszawskiego. Po kongresie wiedeńskim zdecydował się osiąść w Królestwie Polskim. W latach 1817–1820 pełnił funkcję prezesa Sądu Najwyższego.

Herb Reggion i tablica upamiętniająca pierwsze wykonanie *Mazurka Dąbrowskiego* mające miejsce w tym mieście w lipcu 1797 r.

Dokładny dzień napisania oraz pierwszego wykonania *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* nie jest znany. Nastąpiło to na pewno pomiędzy 10 a 20 lipca 1797 r. Oddziały legionistów generała Dąbrowskiego stacjonowały wtedy w Republice Cisalpińskiej (do niedawna noszącej nazwę Lombardzkiej), w miejscowości Reggion Emilia.

Pieśń Legionów Polskich we Włoszech

Jeszcze Polska nie umarła,
Kiedy my żyjemy,
Co nam obca moc wydarła,
Szablą odbijemy.

Marsz, marsz, Dąbrowski
Do Polski z ziemi włoski
Za Twoim przewodem
Złączem się z narodem.

Jak Czarniecki do Poznania
Wracał się przez morze
Dla ojczyzny ratowania
Po szwedzkim rozbiore.

Marsz, marsz...

Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę
Będziem Polakami,
Dał nam przykład Bonaparte,
Jak zwyciężać mamy.

Marsz, marsz...

Niemiec, Moskał nie osiędzie,
Gdy jąwszy pałasza,
Hasłem wszystkich zgoda będzie
I ojczyzna nasza.

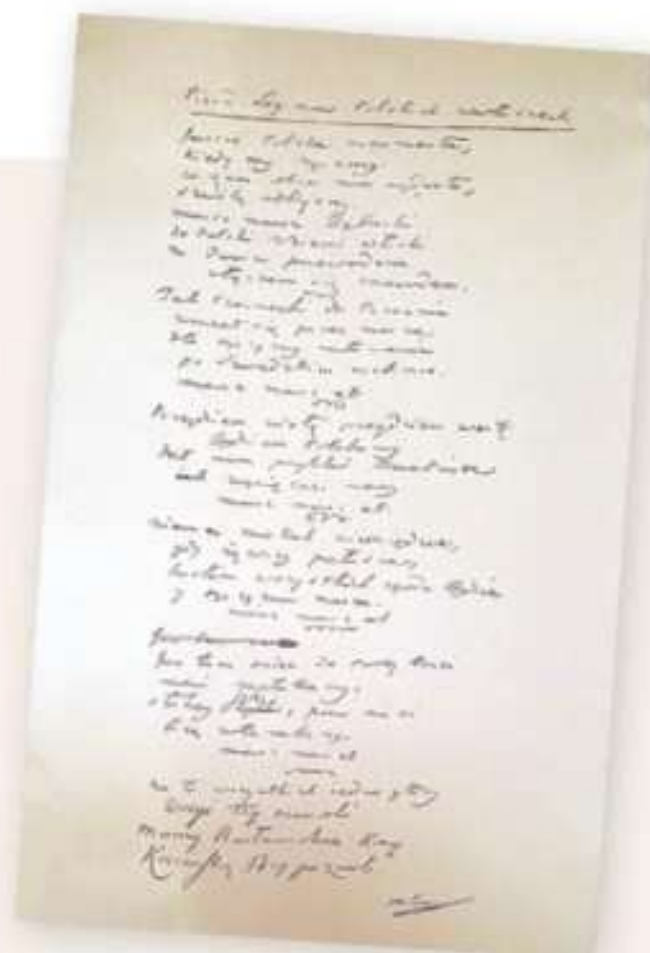
Marsz, marsz...

Już tam ociec do swej Basi
Mówi zapłakany:
«Słuchaj jeno, pono nasi
Biją w tarabany».

Marsz, marsz...

Na to wszystkich jedne głosy:
«Dosyć tej niewoli
Mamy racławickie kosa,
Kościuszkę Bóg pozwoli.»

Marsz, marsz...

Rękopis Pieśni Legionów Polskich we Włoszech
Józefa Wybickiego

Juliusz Kossak, *Marsz, marsz Dąbrowski!*, 1897 r.
Jan Henryk Dąbrowski został uwieczniony przez artystę
w setną rocznicę utworzenia Legionów Polskich we Włoszech.

PYTANIA I POLECENIA

1. Wskaż postawy, jakie przyjmowali przedstawiciele społeczeństwa polskiego po utracie niepodległości, oraz dylematy związane z kwestią dalszego istnienia narodu.
2. Wyjaśnij, jakie były przyczyny zaangażowania się wielu Polaków po stronie Napoleona.
3. Omów dzieje Legionów Polskich we Włoszech.
4. Oceń znaczenie Legionów Polskich i przedstaw ich miejsce w polskiej tradycji narodowej.
5. Scharakteryzuj koncepcje Tadeusza Kościuszki i księcia Adama Jerzego Czartoryskiego dotyczące sposobów na odbudowę Rzeczypospolitej.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 139

- Na skutek rozbiorów w największym stopniu **zmieniła się pozycja szlachty**, która **utraciła status narodu politycznego** i została **pozbawiona przywilejów podatkowych**.

s. 140

- W społeczeństwie polskim występowały zarówno postawy **lojalnościowe**, jak i **niepodległościowe** (tworzyły się organizacje spiskowe). Poza tym podjęto **inicjatywy na rzecz rozwoju cywilizacyjnego**.

s. 140

- W 1797 r. powstały na terenie Republiki Lombardzkiej **Legiony Polskie**. Ich twórcą i dowódcą był **gen. Jan Henryk Dąbrowski**, który uzyskał dla swojej inicjatywy **poparcie Napoleona Bonaparte**.

s. 142

- **Okres największego zaangażowania Legionów w wojny z antyfrancuskimi koalicjami to lata 1798–1801**. W stoczonych wówczas bitwach poniosły one bardzo duże straty.

s. 143

- Utworzona pod dowództwem **generała Karola Kniaziewicza Legia Naddunajska** toczyła walki w 1800 r. **na terenie Rzeszy**. Uczestniczyła w zwycięskiej dla Napoleona bitwie pod Hohenlinden.

s. 144

- W 1801 r. kilka tysięcy polskich legionistów wysłano na **San Domingo**. Pozostali przeszli na żołd **państw włoskich**.

s. 144

- W Legionach, które ich twórcy postrzegali jako załążek armii przyszłej, odrodzonej Rzeczypospolitej, były realizowane **ideały obywatelskie i równościowe**.

s. 144

- Nadzieje na wywalczenie niepodległości z pomocą Legionów zawarł Józef Wybicki w słowach ***Pieśni Legionów Polskich we Włoszech*** – obecnego polskiego hymnu państwowego.

3. Europa w okresie hegemonii Napoleona. Księstwo Warszawskie

NA TEJ LEKCJI:

- zapoznasz się z polityką Napoleona w epoce cesarstwa;
- dowiesz się, w jaki sposób Francja utrwaliła swoją hegemonię w Europie;
- przeczytasz o okolicznościach powstania, ustroju i funkcjonowaniu Księstwa Warszawskiego.

Cesarstwo Francuskie

Francja w 1804 r. na powrót stała się monarchią i po raz pierwszy w swoich dziejach cesarstwem (chyba żeby odwołać się do epoki Karolingów w IX–X w. – trudno jednak tamto państwo utożsamiać w pełni z państwem francuskim, jakie narodziło się właśnie w wyniku rozpadu karolińskiej monarchii). Wraz z koroną na głowie władcy **przywrócono** wkrótce także **szlachectwo i tytuły arystokratyczne**. Miały one jednak charakter w głównej mierze honorowy, gdyż **nie było już powrotu do stanowych przywilejów** z czasów Burbonów.

przywrócenie
szlachectwa
i tytułów
arystokratycznych

Kariera urzędnicza, a zwłaszcza wojskowa, zależała od talentów oraz **zastług dla państwa i cesarza**. Dostępna była dla przedstawicieli wszystkich warstw społecznych. Wprawdzie w otoczeniu Napoleona znalazło się wielu przedstawicieli starych rodów, w tym powracających z emigracji, jednak do elity państwowej należały w dużej mierze osoby, które swoje funkcje wojskowe czy cywilne zawdzięczały wprost władcy. Otrzymywali oni teraz tytuły książąt, hrabiów i baronów oraz dobra ziemskie z łaski cesarza. Wśród nowo wytworzonej arystokracji szczególnie miejsce zajmowali krewni Napoleona. Niektórzy z nich obejmowali też trony państw zależnych od Francji.

Herb Francji w okresie Pierwszego Cesarstwa (1804–1815)

Szczególną troską Napoleon otoczył **naukę oraz szkolnictwo wyższe i średnie**. Państwo wspierało zwłaszcza rozwój nauk ścisłych oraz medycyny, a także prawa. Przed szkołami wyższymi i średnimi po-

stawiono zadanie wykształcenia kadr potrzebnych wojsku i administracji. Miały one też wpajać miłość do ojczyzny i lojalność wobec cesarza. Liczne stypendia i zapomogi pozwalały zwiększyć liczbę wykształconych osób. Szkolnictwo, które było całkowicie zlaicyzowane, ściśle podporządkowano ministrowi spraw wewnętrznych.

Niewątpliwym osiągnięciem epoki napoleońskiej we Francji był **rozwój gospodarczy kraju**. Obok czynników omówionych we wcześniejszym rozdziale wpływało na niego także podporządkowanie interesom gospodarczym Francji obszarów Europy podbitych i uzależnionych przez Napoleona. Stały się one **dużym rynkiem zbytu dla francuskiego przemysłu manufakturowego**, który mógł dzięki temu rozkwitać. Koniunkturę gospodarczą napędzały dodatkowo środki finansowe pochodzące z **łupów i kontrybucji wojennych, przeznaczane na zamówienia wojskowe**. Pomagały one zrównoważyć budżet, a równocześnie obniżyć wysokość podatków płaconych przez ludność. Korzystnie wpływało to na popularność Napoleona wśród Francuzów.

Wojny napoleońskiej Francji w latach 1806–1809

Umocnienie się Francji w Europie, zwłaszcza na terenie byłej Rzeszy Niemieckiej, bardzo zaniepokoiło **Prusy**. W konsekwencji zdecydowały się one **przystąpić do wojny po stronie Wielkiej Brytanii i Rosji**. Jednak już w tydzień po rozpoczęciu działań wojennych, w październiku 1806 r., odnosząca tyle sukcesów w poprzednim stuleciu **armia pruska poniosła klęskę** w dwóch toczonych równocześnie **bitwach – pod Jeną i Auerstädt** (czytaj: auersztet). Wkrótce Francuzi wkroczyli do Berlina, a w Wielkopolsce wybuchło powstanie polskie przeciw rządowi pruskiemu. Do czerwca następnego roku opór armii Napoleona stawiała **Rosja**. Bonaparte, po **zwycięstwie** nad wojskami rosyjskimi **pod Frydlandem**, zaczął myśleć o ustanowieniu nowego europejskiego porządku międzynarodowego. Armia pruska była całkowicie rozbita, ale potęga Rosji nie została, mimo wygranej bitwy, złamana. Cesarz Francuzów musiał się z tym liczyć i uznał, że najkorzystniejsze dla jego planów będzie, gdy **car Aleksander I z przeciwnika przekształci się w sojusznika Francji**.

przystąpienie Prus
do wojny z Francją

Łuk triumfalny w Paryżu. Jego budowę rozpoczęto w 1806 r. dla uczczenia zwycięstw Napoleona i jego żołnierzy

Na łuku są umieszczone cztery duże płaskorzeźby: **Triumf Napoleona**, **Opór**, **Pokój** i **Wymarsz ochotników w 1792 r.** (inaczej: **Marsylianka**). Na sklepieniu łuku oraz na tarczach znajdujących się w attyce wyryto nazwy bitew z czasów rewolucji i Napoleona, a na wewnętrznych ścianach – nazwiska kilkuset napoleońskich oficerów. Po I wojnie światowej pod łukiem umieszczono Grób Nieznanego Żołnierza.

Napoleońscy fizyljerzy, czyli piechota uzbrojona w karabiny i pałasze – najliczniejsza formacja armii francuskiej

Traktaty z Prusami i Rosją zostały podpisane w lipcu 1807 r. w Tylży. Rosja nie tylko nie traciła żadnych terytoriów, lecz także uzyskała część III zaboru pruskiego – okręg białostocki. Uznawała natomiast zmiany terytorialne, jakie dokonały się w Europie na korzyść Francji i jej sojuszników. Ponadto **zobowiązała się przystąpić do blokady kontynentalnej Wielkiej Brytanii**. Państwo to pozostawało teraz najgroźniejszym przeciwnikiem Napoleona, a sposobem na jego pokonanie miała być nie inwazja, która okazała się nierealna, ale odcięcie wysp od kontaktów handlowych z kontynentem i zniszczenie w ten sposób ich gospodarki. **Prusy** poniosły bardzo poważne koszty swojej klęski – **utraciły prawie połowę terytorium**. Z ich ziem leżących na zachód od Łaby utworzono Królestwo Westfalii, którego władcą został brat Napoleona – Hieronim. Z większości terenów, które Prusy zagarnęły podczas rozbiorów, powstało natomiast **Księstwo Warszawskie**. Prusy stały się państwem **całkowicie zależnym od Francji**, a także musiały zapłacić wysoką kontrybucję.

pokój w Tylży

Blokada kontynentalna – ogłoszony przez Napoleona w listopadzie 1806 r. zakaz jakichkolwiek kontaktów handlowych z Wielką Brytanią. Obowiązywał nie tylko kupców francuskich, lecz także był narzucony wszystkim państwom, które zawierały sojusz z Francją.

**Adolphe Roehn (czytaj: adolf roen),
Spotkanie Napoleona Bonaparte
i Aleksandra I na tratwie na Niemnie
25 czerwca 1807, 1808 r.**

Do spotkania doszło w Tylży – miejscu podpisania traktatów kończących wojnę w 1807 r.

Napoleon podporządkował swoją politykę międzynarodową nadrzędnemu celowi – pokonaniu Wielkiej Brytanii. Natomiast ona, walcząc o przetrwanie, wspierała wszystkich, którzy zdecydowali się stawiać opór Francuzom. Pomogła też mieszkańcom **Półwyspu Iberyjskiego**, gdy ich kraje zostały **zajęte przez wojska francuskie** – w 1807 r. **Portugalia**, a w 1808 r. **Hiszpania**. Po wymuszonej abdykacji hiszpańskiego króla z dynastii Burbonów nowym królem został **Józef Bonaparte**. Niechęć **Hiszpanów** do narzuconej siłą władzy, a zwłaszcza polityka nowego monarchy zmierzająca do osłabienia roli Kościoła katolickiego doprowadziły do **wybuchu antyfrancuskiego powstania**. Francja uwikłała się w Hiszpanii w **wyniszczającą wojnę partyzancką**, której nie była w stanie wygrać, mimo angażowania coraz większych sił.

powstanie
w Hiszpanii

Nie udało się też Napoleonowi złamać Wielkiej Brytanii poprzez blokadę kontynentalną. Nie była ona w pełni przestrzegana, gdyż przynosiła straty gospodarkom także innych krajów. Dlatego kupcy, w tym nawet francuscy, czynili wiele, aby ominąć zakazy.

Jedną z rycin Francisca Goi (czytaj: franciska goji) z cyklu *Okropności wojny* powstałego w latach 1810–1815 pod wrażeniem walk toczących się w Hiszpanii w epoce napoleońskiej

Oficerowie polskiego 1. Pułku Szwoleżerów (lekkokonnych) po bitwie pod Somosierrą na obrazie francuskiego malarza Horace'a Verneta (czytaj: horasa werneta)

Szarża, jaką przeprowadzili w wąwozie Somosierra 30 listopada 1808 r. polscy szwoleżerowie, otworzyła Francuzom drogę do Madrytu. Pułk ten był elitarnym oddziałem wchodzącym w skład Gwardii Cesarskiej Napoleona. W walkach w Hiszpanii brała udział także Legia Nadwiślańska – oddział tworzony od wiosny 1807 r. (początkowo pod nazwą Legia Polsko-Włoska) we Wrocławiu z polskich żołnierzy pozostających na służbie Józefa Bonapartego, który wówczas był jeszcze królem Neapolu.

wojna francusko-austriacka

Cesarz austriacki Franciszek I wykorzystał zaangażowanie wojsk francuskich w walkach na Półwyspie Iberyjskim i przystąpił w **1809 r.** do wojny przeciw Francji. Jego armia zaczęła jednak ponosić klęski. **Francuzi wkroczyli do Wiednia**, a następnie **pod Wagram** (lipiec 1809 r.) całkowicie rozbili Austriaków. Na mocy **pokoju w Schönbrunn** (czytaj: szynbrun) Austria utraciła na rzecz Francji, Bawarii, Rosji i Księstwa Warszawskiego około 1/3 swoich ziem. W 1809 r. Napoleon zlikwidował także Państwo Kościelne i włączył je do Francji.

Utworzenie Księstwa Warszawskiego

Traktaty rozbiorowe miały w intencji państw zaborczych zagwarantować nieodwołalne pogrzebanie państwowości polskiej. Jednak znaczne przekształcenia układu sił w Europie, jakie przyniosła ze sobą epoka rewolucji i Napoleona, mogły podważyć decyzje nawet tych trzech wielkich mocarstw. Na to właśnie liczyli ci przedstawiciele społeczności polskiej, którzy aktywnie uczestniczyli w wydarzeniach zmieniających oblicze Europy. Nie wszyscy wyzbyli się nadziei na odbudowę Rzeczypospolitej, zwłaszcza gdy Napoleon okazał się zdolny pokonać wojska każdego z zaborców, a **w trakcie wojny z Prusami w 1806 r.** jego armia nieuchronnie zbliżała się **do ziem polskich zaboru pruskiego**. Spełniały się w ten sposób marzenia żołnierzy Legionów Polskich, choć działo się to później, niż się tego spodziewali. We wrześniu 1806 r. Bonaparte polecił zorganizować nowy polski oddział: **Legię Północną**, dowodzoną przez **generała Józefa Zajęczka**. W jej skład wchodził jeńcy z armii pruskiej, pochodzący z ziem włączonych do Prus w wyniku rozbiorów.

Po zwycięskich bitwach pod Jeną i Auerstädt Napoleon wkroczył do Berlina, gdzie 27 października 1806 r. zapowiedział rozpoczęcie „polskiej wojny”. Towarzysząc mu **Jan Henryk Dąbrowski i Józef Wybicki skierowali do Polaków odezwę**, w odpowiedzi na które **mieszkańcy Wielkopolski rozpoczęli powstanie**, a następnie opanowali miasta i twierdze pruskie.

powstanie wielkopolskie

Sprawną organizacją nowych polskich formacji wojskowych na obszarze Wielkopolski oraz entuzjastyczne przywitanie wkraczających wojsk francuskich stopniowo przekonywało Napoleona do koncepcji **utworzenia jakiejś formy polskiej państwowości**. Podjęcie decyzji w tej sprawie było tym bardziej pilne, że już w miesiąc po zajęciu Berlina **cesarz uroczyście wkraczał do Poznania, a jego wojska zajmowały w tym czasie Warszawę**. Ponadto Polacy samorzutnie przejmowali administrowanie terenami uwolnionymi spod władzy pruskiej i zamyślali o stworzeniu na tym obszarze własnych instytucji rządowych. Potrzeby wojenne, czyli organizacja polskiej armii oraz uporządkowanie zasad zaopatrywania wojsk francuskich na polskich ziemiach, także skłaniały Napoleona do możliwie szybkiego uregulowania spraw związanych z zarządzaniem zajmowanymi terytoriami.

Wszystkie te przyczyny złożyły się na decyzję cesarza Francuzów o utworzeniu **tymczasowych polskich władz centralnych**. Uczynił to **dekretem ze stycznia 1807 r.** powołującym **Komisję Rządzącą**, na której czele stanął **Stanisław Małachowski** – dawny marszałek Sejmu Wielkiego. Rozbudowywano też szybko polskie oddziały, które liczyły wkrótce blisko 30 tysięcy żołnierzy. Poszczególnymi **legiami dowodzili Jan Henryk Dąbrowski, Józef Zajęzek oraz książę Józef Poniatowski**. Brały one udział w dalszym ciągu kampanii napoleońskiej toczącej

się na Pomorzu. Napoleon próbował przekonać do współpracy również Tadeusza Kościuszkę, ten jednak odmówił, gdyż cesarz nie chciał zagwarantować odtworzenia Rzeczypospolitej w granicach przedrozbiorowych.

Napoleon, kończąc latem 1807 r. wojnę z Rosją, zdecydował się uczynić z niej swojego sojusznika, więc **podczas rokowań pokojowych w Tylży** starał się, aby sprawa polska nie stała na drodze tego porozumienia. Jednocześnie jednak nie wycofał się z decyzji przyznania Polakom namiastki państwowości. Po długotrwałych sporach osiągnięto kompromis w najtrudniejszych kwestiach obejmujących zasięg terytorialny nowego państwa, nazwę oraz władcę, który miał nim rządzić.

Na mocy postanowień traktatów pokojowych z Tylży z **większości ziem polskich zagarniętych podczas rozbiorów przez Prusy** utworzono **Księstwo Warszawskie**. Nazwę taką przyjęto ze względu na sprzeciw Aleksandra I wobec proponowanej nazwy „Królestwo Polskie”. Księstwo objęło głównie **ziemie II i III zaboru pruskiego**, a z **pierwszego** włączono jedynie **tereny nad Notecią z Piłą i Bydgoszczą**. Gdańsk stał się wolnym miastem – formalnie pod opieką królów Prus i Saksonii, a faktycznie – cesarza Francuzów. Obszar Księstwa Warszawskiego wyniósł około 104 tysięcy km², a jego ludność – 2,6 miliona. **Dziedzicznym władcą Księstwa został król Saksonii Fryderyk August I Wettin** – wnuk króla, który panował w Rzeczypospolitej jako August III. Osadzenie Wettinów na tronie polskim po śmierci Stanisława Augusta Poniatowskiego przewidywała już Konstytucja 3 maja.

utworzenie
Księstwa
Warszawskiego

Księstwo Warszawskie w latach 1807–1809

Dukat z czasów Księstwa Warszawskiego (z 1812 r.)
z herbem Księstwa łączącym w sobie godła Saksonii i Polski

Ustrój i funkcjonowanie Księstwa Warszawskiego

Nadzieje Polaków, którzy zaangażowali się po stronie Francji napoleońskiej, zostały częściowo spełnione. Wierzano, że powołanie do życia Księstwa Warszawskiego to dopiero pierwszy krok ku pełnemu przekreśleniu rozbiorów Rzeczypospolitej. Jednak Księstwo, podobnie zresztą jak inne niewielkie państwa podbijane lub tworzone przez Bonapartego, okazało się **krajem o ograniczonej suwerenności**. Jego polskie władze bardziej nim administrowały, niż rządziły. W sprawach polityki zagranicznej i wojska nie mogły podejmować samodzielnych decyzji. W większym stopniu rozstrzygały o polityce wewnętrznej, choć na przykład kwestie gospodarcze również były w dużej mierze podporządkowane interesom i wysiłkowi militarnemu Francji.

Konstytucja Księstwa Warszawskiego nie została uchwalona przez przedstawicieli jego mieszkańców, lecz **nadana w lipcu 1807 r. przez Napoleona**. Jej postanowienia nawiązywały do polskiej tradycji ustrojowej, jednak przejęły również wiele rozwiązań zastosowanych w poprzednich latach we Francji oraz w krajach od niej zależnych.

Marcello Bacciarelli,
*Nadanie konstytucji Księstwa
Warszawskiego przez Napoleona
w 1807 r., 1809–1811*

nadanie konstytucji
Księstwu
Warszawskiemu

Zgodnie z konstytucją władza ustawodawcza należała do **sejmu** składającego się z **senatu i izby poselskiej**. W senacie zasiadali mianowani przez monarchę wojewodowie, kasztelanowie i biskupi. **W skład izby poselskiej wchodził postowie wybierani na sejmikach szlacheckich (60% składu izby) oraz deputaci obierani na zgromadzeniach gminnych (40% składu)**. W sejmikach nie mogli brać udziału nieposesjonaci. Prawo do **głosowania na zgromadzeniach gminnych miały osoby spoza stanu szlacheckiego**, przede wszystkim posiadające odpowiedni majątek. Byli to więc zamożni mieszczaństwo, a także stosunkowo nieliczni

skład izby
poselskiej sejmu

oczynszowani chłopci. Prawo do uczestnictwa w zgromadzeniach gminnych dawały, oprócz majątku, również wykształcenie oraz zasługi wojskowe bądź zasługi dla kultury lub gospodarki kraju. Sejm miał się zbierać co 2 lata na 15 dni.

Władza wykonawcza znajdowała się w rękach monarchy oraz mianowanej przez niego Rady Ministrów.

Konstytucja Księstwa głosiła: *Znosi się niewola. Wszyscy obywatele są równi przed obliczem prawa.* Ten zapis, wraz z **Kodeksem Napoleona** wprowadzonym wkrótce z niewielkimi zmianami, miał gwarantować **ograniczenie (choć nie zniesienie) różnic stanowych**. Każdy obywatel bez względu na pochodzenie społeczne miał prawo posiadania ziemi i swobodnego dysponowania wszelkim swoim majątkiem, a także wykonywania dowolnego zawodu. Wykształceni mieszczaństwo i chłopci uzyskali dostęp do urzędów cywilnych i wszystkich stanowisk oficerskich w wojsku.

zniesienie
poddania
osobistego

W odniesieniu do **ludności chłopskiej** najpoważniejsza zmiana to **zniesienie poddaństwa osobistego**. Jednak praktyczne korzyści, jakie mogli z tego faktu czerpać chłopci, były bardzo ograniczone. **Kwestię własności uprawianej przez nich ziemi** rozstrzygnął odrębny dekret z grudnia 1807 r. Została ona uznana za **własność szlachecką**, a to oznaczało, że **użytkujący ją chłopci nadal musieli odrabiać pańszczyznę**. Przed opuszczeniem wsi musieli wywiązać się ze wszystkich umów i pozostawić właścicielowi wsi majątek łącznie z inwentarzem. Ten z kolei mógł usunąć chłopca z zajmowanej ziemi. Stawiało to chłopca w trudnej sytuacji. Szlachta odczuła jako korzyść fakt, że mogła nadal korzystać z darmowej pracy pańszczyźnianej. To ułatwienie nie skłaniało jej do wprowadzania nowoczesnych metod gospodarowania w posiadanych przez nich majątkach.

Jeszcze w czasach Komisji Rządzącej utworzono Izbę Edukacyjną, dzięki której pomyślnie rozwijało się **szkolnictwo zarówno elementarne, jak i średnie**. Wciąż jednak nie powołano do życia uniwersytetu w Warszawie. Natomiast po przyłączeniu do Księstwa w 1809 r. Krakowa spolszczono i zreformowano Akademię Krakowską. Swobodnie i dynamicznie rozwijały się **polska kultura i nauka**.

Księstwo Warszawskie stanowiło dla znacznej grupy szkół **życia politycznego**. Wielu osobom dało sposobność zdobycia **doświadczenia wojskowego**. Okres istnienia Księstwa pozwolił wykształcić elity społeczne, które będą nadal czynne w polskim życiu publicznym pod zaborami w kolejnych dekadach.

W 1809 r. Księstwo Warszawskie zostało **zaatakowane przez wojska austriackie**. Była to część działań wojennych, jakie rozpoczęła wówczas Austria przeciwko Napoleonowi. Jako świetny strateg wstąpił się wówczas znowu **ks. Józef Poniatowski** dowodzący polskimi wojskami. Gdy Austriacy zajęli Warszawę (po nierozstrzygniętej bitwie pod Raszynem), przekroczył ze swoimi oddziałami granicę, opanował Lublin i Kraków, a także zmusił w ten sposób Austriaków do odwrotu. Losy wojny rozstrzygnęły się jednak w trakcie kampanii francuskiej toczzonej na ziemiach austriackich (zajęcie Wiednia i bitwa pod Wagram). Austriacy byli zmuszeni zawrzeć pokój (w Schönbrunn) na warunkach postawionych przez Napoleona. **Księstwo Warszawskie powiększono o ziemie III zaboru austriackiego oraz okręg zamojski**. Obszar Księstwa wzrósł o połowę, a liczba ludności – o 2/3.

Oddziały ks. Józefa Poniatowskiego witane przez mieszkańców Krakowa po zajęciu miasta w 1809 r., obraz Michała Stachowicza

Księstwo Warszawskie po 1809 r.

PYTANIA I POLECENIA

1. Scharakteryzuj politykę wewnętrzną Napoleona w okresie cesarstwa.
2. Omów sukcesy i porażki napoleońskiej Francji na arenie międzynarodowej. Wyjaśnij, jakie znaczenie miało powstanie antyfrancuskie w Hiszpanii. Przedstaw okoliczności zawarcia traktatu w Tylży i jego postanowienia.
3. Wyjaśnij, jak doszło do utworzenia Księstwa Warszawskiego. Jaki był w tym udział działań podjętych przez Polaków? W jakim stopniu zadecydowały o tym sytuacja międzynarodowa i decyzje Napoleona?
4. Przedstaw ustrój i sposób funkcjonowania Księstwa Warszawskiego.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 149

- We Francji po koronacji cesarskiej Napoleona przywrócono szlachectwo i tytuły arystokratyczne, jednak władca formował **elitę władzy** głównie z ludzi **osobiście wobec niego zasłużonych**.

s. 150

- Przystąpienie Prus do wojny z Francją w 1806 r. zakończyło się dla nich **katastrofą militarną**.

s. 151

- Traktat w Tylży z lipca 1807 r. oznaczał utratę przez Prusy blisko połowy ich terytorium i podporządkowanie przez Francję. Rosja stała się natomiast na następne kilka lat sojusznikiem Napoleona.

s. 152

- W Hiszpanii Francja uwickła się w długotrwałe walki z **powstańcami** skierowanymi przeciwko niej.

s. 153

- Wojna, jaką w 1809 r. podjęła Austria, zakończyła się jej **klęską**.

s. 153

- Wraz z wkroczeniem wojsk francuskich na ziemie pruskie w 1806 r. w Wielkopolsce **wybuchło polskie powstanie**. Tworzono wówczas także przy boku Napoleona kolejne polskie formacje wojskowe.

s. 154

- W 1807 r. na mocy postanowień traktatu w Tylży Napoleon utworzył z **większości ziem zaboru pruskiego Księstwo Warszawskie**. Jednak suwerenność tego państwa była bardzo ograniczona.

s. 155

- W lipcu 1807 r. Napoleon nadał Księstwu Warszawskiemu **konstytucję**. Stało się ono dziedziczną monarchią konstytucyjną (na jego tronie zasiadli sascy Wettinowie).

s. 155

- Izba poselska sejmu Księstwa była obierana w 60% przez **szlachtę posiadającą ziemię, czyli posesjonatów**, a w 40% przez **osoby spoza stanu szlacheckiego** (obowiązywał **cenzus** majątkowy, wykształcenia, zasług).

s. 156

- Chłopi uzyskali **wolność osobistą**, ale odrębnym dekretem ustalono, że **ziemia** przez nich uprawiana **należy do właściciela wsi**, a oni są zobowiązani do odrabiania **pańszczyzny**.

4. Wojna z Rosją i upadek Napoleona

NA TEJ LEKCJI:

- przeczytasz o wyprawie Wielkiej Armii Napoleona przeciwko Moskwie i o jej konsekwencjach;
- przeanalizujesz udział Polaków w ostatnim etapie wojen napoleońskich;
- dowiesz się, w jakich okolicznościach Napoleon utracił tron Francji, i ocenisz znaczenie tej postaci historycznej.

Wojna z Rosją w 1812 r.

Lata 1809–1812 były okresem największej potęgi Francji. Napoleon zdawał sobie jednak sprawę z tego, jak trudne będzie utrzymanie dominacji nad tak rozległymi obszarami Europy. Wciąż **niepokonana pozostawała Wielka Brytania**. Francuzi **nie mogli być również pewni trwałości sojuszu z Rosją**.

Francja i Europa w przededniu wojny Napoleona z Rosją w 1812 r.

Ćwiczenie

Wymień państwa, które znajdowały się w sojuszu z napoleońską Francją w 1812 r. Przypomnij okoliczności, w jakich zostały one przez Napoleona uzależnione lub zmuszone do zawarcia przymierza.

zerwanie sojuszu
francusko-
rosyjskiego

Blokada kontynentalna okazała się nie dość skutecznym środkiem, by złamać Brytyjczyków. Była też niekorzystna dla interesów ekonomicznych Rosji, która nie mogła eksportować zboża i drewna do Wielkiej Brytanii ani zaopatrywać się w wyroby angielskiego przemysłu metalurgicznego. W konsekwencji od 1811 r. przestała przestrzegać zasad blokady. Car Aleksander I nie pogodził się ponadto z poniesionymi w 1807 r. klęskami i nie zamierzał tolerować hegemonii Francji w Europie, która spychała Rosję na drugorzędną pozycję. Takie było tło **zerwania sojuszu francusko-rosyjskiego** i wybuchu wojny przesądzającej o losie Napoleona.

Car Aleksander I przedstawiony w okresie ostatniej wojny z napoleońską Francją, obraz Franza Krügera (czytaj: franca krugera)

W odpowiedzi na żądanie wycofania wojsk francuskich z Prus wysunięte przez rosyjskiego władcę Napoleon skoncentrował ogromną armię przy granicach Rosji. **Wielka Armia** – jak ją nazwano – przewyższała liczebnością wszelkie formacje znane w epoce nowożytnej. W chwili przekroczenia **24 czerwca 1812 r.** granicznego Niemna liczyła około **600 tysięcy żołnierzy**. Nie składała się tylko z Francuzów, gdyż swoje oddziały musieli wystawić wszyscy sojusznicy Napoleona. Wielka Armia miała więc charakter wielonarodowy. Bardzo liczni byli w niej przedstawiciele państw niemieckich. Jej część stanowiły też **ponad 80-tysięczne wojska polskie**.

Napoleon, atakując Rosję, oznajmił, iż rozpoczyna „drugą wojnę polską” (pierwsza to ta z lat 1806–1807). Zostało to przyjęte z entuzjazmem przez znaczną część społeczeństwa Księstwa Warszawskiego. Odbudowa Rzeczypospolitej w dawnym kształcie mogła nastąpić jedynie po pokonaniu wszystkich trzech zaborczych mocarstw. Już raz w 1809 r. obszar Księstwa Warszawskiego został powiększony. Bonaparte nie wskazywał wyraźnie, na co mogą liczyć Polacy, jednak poszerzenie granic na wschód wydawało się sprawą oczywistą. Sejm Księstwa, nawiązując do tradycji Rzeczypospolitej, przekształcił się w Konfederację Generalną i ogłosił powstanie Królestwa Polskiego. Napoleon liczył na to, że wybuchnie też polskie powstanie na Litwie – podobnie jak 6 lat wcześniej w Wielkopolsce. Jednak wśród polskiej szlachty pod zaborem rosyjskim brakowało zapału dla opcji profrancuskiej (wbrew wizji, którą przedstawił później w *Panu Tadeuszu* Adam Mickiewicz).

Cesarz Francuzów liczył na szybkie doprowadzenie do rozstrzygającej bitwy i narzucenie Rosji korzystnych dla Francji warunków pokojowych. **Rosyjskie wojska**

inwazja na Rosję

unikaty jednak takiego starcia i wycofywały się w głąb Rosji. **Toczyły jedynie walki opóźniające marsz agresorów.** Niszczyły ponadto zapasy żywności, a nawet budynki, aby w ten sposób utrudnić żołnierzom napoleońskim zaspokojenie podstawowych potrzeb. Siły francuskie topniały na skutek trudnych warunków atmosferycznych, chorób oraz ataków partyzanckich prowadzonych przez Rosjan (w tym także chłopów). Znaczna część armii Napoleona nie mogła uczestniczyć w ofensywie, gdyż musiała zabezpieczać wydłużające się linie zaopatrzeniowe i komunikacyjne z Księstwem Warszawskim, które stanowiło główne zaplecze ofensywy.

Generał Michaił Kutuzow na portrecie autorstwa Romana Wołkowa, 1813 r.

Kutuzow (1745–1813) został naczelnym dowódcą wojsk rosyjskich 20 sierpnia 1812 r. na dwa tygodnie przed bitwą pod Borodino, o której stoczeniu zdecydował. Był zwolennikiem taktyki wciągania Francuzów w głąb Rosji, a jednocześnie zdawał sobie sprawę, że dla morale wojsk ciągły odwrót i oddanie Moskwy bez walki może mieć fatalne skutki. W trakcie późniejszego wycofywania się Napoleona z Moskwy przeprowadził manewr, który zepchnął wojska francuskie na północny szlak, już raz przez nie przemierzony. Zniweczył w ten sposób zamysły Bonapartego, który wiedział, że na tej trasie napotka trudniejsze warunki klimatyczne i nie znajdzie żywności dla swoich żołnierzy.

Cesarz Francuzów zdecydował się **uderzyć na Moskwę**, gdyż był przekonany, że Rosjanie przystąpią do ostatecznej bitwy w obronie dawnej, historycznej stolicy. Doszło do niej rzeczywiście **pod Borodino 5–7 września**, jednak nie rozstrzygnęła ona losów wojny. Była krwawa, a sukces Francuzów okazał się ograniczony. Nie udało im się rozgromić sił rosyjskich, których istotna część zdołała się wycofać. Natomiast Kutuzow postanowił oddać **Moskwę** Francuzom bez dalszej obrony (do miasta dotarło ponad 100 tysięcy żołnierzy napoleońskich). **Bonaparte zajął miasto**, lecz car Aleksander I nadal nie chciał podjąć rozmów pokojowych.

Szczególnie groźnym wrogiem Wielkiej Armii okazała się wyjątkowo wczesna w tym roku zima. Wobec braku zapasów żywności i pożaru, który strawił znaczną część Moskwy, cesarz Francuzów **po 5 tygodniach spędzonych w mieście nakazał odwrót**. Pomimo mrozu, głodu, chorób, braku żywności i przewagi liczebnej wojsk rosyjskich oddziały Napoleona nie dały się okrażyć. Zdołały się **przeprawić przez Berezynę** (prawy dopływ Dniepru na Białorusi). Podczas tej przeprawy odznaczyli się polscy żołnierze, którzy osłaniali odwrót. Gdy resztki armii napoleońskiej dotarły z końcem 1812 r. z powrotem do granic Rosji, cesarz opuścił swoje wojska i pospieszył do Paryża, **aby zebrać nowe oddziały**.

Francuzi w płonącej Moskwie, obraz nieznanego niemieckiego malarza, lata 20. XIX w.

Jerzy Kossak, *Wizja Napoleona w odwrocie spod Moskwy*, lata 30. XX w.

Źródło historyczne

Fragmenty z pamiętników Philippe'a-Paula de Ségura (czytaj: filipa-pola de segura) opisujące odwrót armii Napoleona spod Moskwy

Drżąc z zimna, nieszczęśni żołnierze idą wciąż. Wkrótce jednak odmawiają posłuszeństwa zeszywniałe nogi, a pierwsza napotkana przeszkoda, kamień, leżąca w poprzek drogi gałąź czy też bratni trup – stają się przyczyną zguby. Kto upadł raz, ten na próżno jęczy: nie podnosi się już więcej; białe puchy otulają go szczelnie, w cementarne ścielą się mogilki [...].

Skostniałe dłonie nie mogły utrzymać ciężkich giwerów; palce, pozbawione ruchu niezbędnego do zachowania resztek życia i ciepła, przymarzały do kurków. Ci, którzy przewróciwszy się zdołali jeszcze powstać, powstawali zazwyczaj bezbronni; przy upadku bowiem gięły się lufy, pękały kolby lub też broń ginęła w śnieżnych zaspach. [...]

Wielu spośród nich zboczyło z traktu i rozpiezchło się polnymi drogami po okolicy, w nadziei, iż zdołają znaleźć tam kęs chleba i dach nad głową. Lecz w promieniu siedmiu do ośmiu mil wszystko zburzone było, wszystko zrównane z ziemią. Zamiast chleba i dachu, straszliwa czekała ich śmierć z ręki kozaków [żołnierzy] i uzbrojonych chłopów, którzy obdzierali ich z odzieży i wśród dzikiego śmiechu porzucali nagich na śniegu.

P.-P. de Ségur, *Pamiętniki adiutanta Napoleona*, tłum. E. Leszczyńska, Warszawa 1987, s. 182–183.

Ćwiczenie

Na podstawie tekstu źródłowego i informacji zawartych w podręczniku wyjaśnij, jakie były przyczyny zagłady armii Napoleona w Rosji.

Upadek Napoleona

Napoleonowi po powrocie do Francji udało się odbudować siłę militarną. Musiał jednak stawić czoła wojskom szerokiej koalicji, jaka uformowała się w obliczu

bitwa
pod Lipskiem

otwierającej się szansy na zakończenie panowania Francji w Europie. Przeciw Bonapartemu stanęły oprócz Rosji: Wielka Brytania, Szwecja i Prusy, a w sierpniu 1813 r. także Austria. Mimo początkowych sukcesów **Napoleon ostatecznie poniósł klęskę w październiku 1813 r.** w czterodniowej bitwie **pod Lipskiem**, zwanej **bitwą narodów**. Wzięły w niej udział także oddziały polskie dowodzone przez księcia Józefa Poniatowskiego. Jako jedyne z wojsk cudzoziemskich pozostały wierne Napoleonowi i nie przeszły na stronę nieprzyjaciela (uczyniły to w czasie bitwy wojska saskie i badeńskie). Podczas ośniania odwrotu wojsk napoleońskich spod Lipska **zginął książę Józef Poniatowski**.

Januariusz Suchodolski, *Śmierć ks. Józefa Poniatowskiego*

Pierwszego dnia bitwy pod Lipskiem książę Józef Poniatowski został mianowany przez Napoleona marszałkiem Francji – jako jedyny cudzoziemiec w historii armii francuskiej. Kilukrotnie ranny książę poległ w czasie przeprawy przez rzekę Elsterę. W 1817 r. jego ciało złożono w grobach królewskich na Wawelu.

Na początku 1814 r. wojska sprzymierzonych wkroczyły na teren Francji i w ciągu kilku miesięcy rozgromiły wojska francuskie. Napoleon nie zdecydował się na obronę Paryża. Nie miał już do tego odpowiednich sił. Musiał też wziąć pod uwagę zmęczenie społeczeństwa latami wojen i fakt, że wielu dotychczasowych jego zwolenników odsuwało się od niego w momencie klęski. **2 kwietnia** francuski senat dokonał **detronizacji Napoleona i przywrócił na tron** obaloną w czasie rewolucji **dynastię Burbonów**. Królem został brat Ludwika XVI i objął panowanie jako **Ludwik XVIII** (za Ludwika XVII rojaliści uznawali syna Ludwika XVI, który nigdy w rzeczywistości nie panował i zmarł w 1795 r. w rewolucyjnym więzieniu w wieku 10 lat).

Pod naciskiem własnych generałów **Bonaparte** zaakceptował zaistniałą sytuację i ogłosił, że ustępuje z tronu. Na mocy **porozumienia z koalicyjnymi monarchami** zachował tytuł cesarza oraz otrzymał dożywotnio wyspę Elbę (na Morzu Tyrreńskim) i 600-osobowy oddział gwardii.

upadek Księstwa
Warszawskiego

Likwidacja Księstwa Warszawskiego

- Z wyprawy na Moskwę powróciło jedynie około 13 tysięcy polskich żołnierzy. Po wkroczeniu w styczniu 1813 r. wojsk rosyjskich do Księstwa Warszawskiego książę Józef Poniatowski wycofał swoje siły do Saksonii. Polacy kontynuowali tam walkę, ponosząc wciąż duże straty.
- Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego opuściła Warszawę na początku lutego 1813 r. Kraj zajęły wojska rosyjskie. Jego administrowanie przejęła pięcioosobowa Rada Najwyższa Tymczasowa, na której czele stanął rosyjski generał. Zasiadało w niej także dwóch wybitnych Polaków – Tomasz Wawrzecki i Ksawery Drucki-Lubecki. Aleksander I szukał porozumienia z przedstawicielami społeczeństwa polskiego. Bardzo zależało mu między innymi na przeciągnięciu na swoją stronę księcia Józefa Poniatowskiego. Ten jednak odmówił.
- Po klęsce Napoleona pewne było, że Księstwo Warszawskie nie przetrwa w istniejącej dotychczas postaci. Powrót do stanu sprzed jego narodzin również nie wydawał się możliwy. O dalszych losach tworzących je ziem mieli zdecydować zwycięzcy w wojnie z Napoleonem. Główny głos należał do władców państw, które dokonały rozbiorów Rzeczypospolitej Obojga Narodów: Austrii, Prus, a zwłaszcza Rosji. Rozgrywka o ziemie Księstwa toczyła się podczas obrad kongresu wiedeńskiego. Rozpoczęły się one we wrześniu 1814 r. Księstwo Warszawskie formalnie przestało istnieć 3 maja 1815 r. po zawarciu porozumień Rosji z Prusami i Austrią o jego podziale.

abdykacja
Napoleona

próba odzyskania
władzy

klęska
pod Waterloo

Abdykacja Napoleona wiosną 1814 r. nie oznaczała jednak końca wojennej epopei napoleońskiej. Nastroje społeczne we Francji były bardzo niestabilne. Stopniowo narastało niezadowolenie z okupacji obcych wojsk, a ponadto polityka Ludwika XVIII nie cieszyła się popularnością. W wojsku niechęć wywoływały dymisje oficerów napoleońskich. **Napoleon postanowił wykorzystać tę sytuację. Opuścił Elbę i przybył 1 marca 1815 r. do Francji, po czym ruszył na Paryż.** W ten sposób rozpoczął się okres, który przeszedł do historii jako **sto dni Napoleona**. Wystane przeciwko niemu wojska francuskie przechodziły kolejno na jego stronę. Dzięki temu zdołał wkroczyć do Paryża, ale próba pokonania koalicji przeciwników zakończyła się jego **klęską w bitwie pod Waterloo 18 czerwca 1815 r.**

Była to już ostateczna porażka Napoleona, który **ponownie abdykował i został zesłany na Wyspę Świętej Heleny**, leżącą na Atlantyku, około 1900 km od południowo-zachodnich wybrzeży Afryki. Tam zmarł 5 maja 1821 r. Dziewiętnaście lat później jego szczątki przewieziono do Paryża i pochowano w kościele Inwalidów. **Legenda Napoleona** okazała się natomiast niezwykle żywotna. Spór o ocenę jego panowania rozpaliał emocje nie tylko we Francji, lecz także w całej Europie. W kolejnych latach Bonaparte zarówno odstraszał jako tyran, który przynosił wojnę

oraz zniewolenie innym państwom, jak i inspirował jako wielki wódz oraz polityk – pogromca monarchów, burzyciel starego porządku. Epoka napoleońska stworzyła nowe mity, które stały się bliskie Francuzom, a także innym narodom europejskim walczącym o wolność, w tym Polakom.

Konsekwencje epoki napoleońskiej

Francja i Europa, wbrew zwolennikom starego porządku, nie mogły już powrócić do dawnych realiów społecznych i politycznych, jakie panowały przed epoką rewolucji i Napoleona. Wiele **zmian, zarówno w zakresie stanu prawnego, jak i ludzkiej mentalności**, okazało się nieodwracalnych.

znaczenie epoki
napoleońskiej

Mapa polityczna Europy również nie powróciła całkowicie do stanu sprzed dekad rewolucji i wojny. Przede wszystkim przestało istnieć Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego i wiele organizmów państwowych na jego terenie. Swoją siłę na arenie międzynarodowej potwierdziła Wielka Brytania. Na pozycji bezapelacyjnego mocarstwa znalazła się Rosja – w 1815 r. w wyniku decyzji kongresu wiedeńskiego przesunęła swoje granice znacząco na zachód.

Europa wchodziła w okres daleko idących przemian społecznych i rozwoju nowych ideologii. Kodeks Napoleona i konkretne rozwiązania ustrojowe wdrażano tam, gdzie dotarły napoleońskie wojska. Choć oznaczało to, że te prawa często narzucano siłą, wielokroć okazywały się też skutecznym sposobem na **rozpropagowanie idei oświeceniowych i koncepcji społeczno-politycznych, których symbolem była rewolucja francuska**. Rozpowszechniły się hasła: równości społecznej, odrzucenia starego porządku stanowego, ugruntowania praw własności, poszerzenia swobód obywatelskich i praw politycznych oraz wolności religijnej. **Idee te stały się w XIX w. częścią programów politycznych ugrupowań rewolucyjnych i liberalnych.**

Sarkofag Napoleona Bonaparte w kościele Inwalidów w Paryżu

W Prusach pod wpływem szoku, jakim była druzgocąca klęska w konfrontacji z Francją i upokarzające warunki pokoju w Tylży, przeprowadzono reformy modernizujące stosunki społeczne. Stało się to jeszcze w dobie hegemonii napoleońskiej. Wprowadzono zmiany korzystne dla chłopów i mieszczaństwa, osłabiając bariery stanowe. Zreformowano armię i szkolnictwo, które stały się skutecznym narzędziem propagowania uczuć propaństwowych i patriotycznych. W Prusach i na obszarze innych ziem niemieckich **nastroje patriotyczne** wzmożyły się zresztą w wyniku samej niechęci i oporu wobec okupacyjnych wojsk francuskich. O podobnym zjawisku można mówić także w przypadku mieszkańców ziem włoskich i Hiszpanii, a po części też Rosji. **Sytuacja ta sprzyjała krystalizowaniu się więzi narodowych** na tych obszarach. Wpływ epoki napoleońskiej na procesy narodowościowe nie był jednak tak jednowymiarowy i w istocie przedstawiał się w sposób

przyśpieszenie
procesów
narodowościowych

bardziej złożony. W Italii tendencje zjednoczeniowe narastały **zarówno w opozycji do panowania napoleońskiego, jak i były przez nie inspirowane**. Rewolucyjna Francja obalała monarchów uzależnionych od obcych (austriackich) wpływów i dokonywała częściowego zjednoczenia kraju, a nawet posłużyła się nazwą Królestwa Włoch. Także wielu Polaków widziało w Napoleonie oswobodziciela i tego, który na nowo przyniósł nadzieję na niepodległość – wszak powstały wówczas *Mazurek Dąbrowskiego* głosił: *Dał nam przykład Bonaparte...*

PYTANIA I POLECENIA

1. Omów przebieg wojny Napoleona z Rosją w 1812 r.
2. Jakie były konsekwencje nieudanej wyprawy Napoleona na Moskwę? W jaki sposób cesarz próbował ocalić swoje imperium? Czy – twoim zdaniem – działania te mogły przynieść skutek?
3. Przedstaw udział Polaków w wydarzeniach kończących epokę napoleońską.
4. Oceń znaczenie epoki napoleońskiej i postaci cesarza Napoleona w dziejach Francji, Europy oraz w historii Polski.

PODSUMOWANIE LEKCJI

s. 160

- W czerwcu 1812 r. Napoleon rozpoczął **wojnę przeciwko Rosji**. **Wielka Armia** napoleońska liczyła ok. 600 tysięcy żołnierzy, wśród których ponad 80 tysięcy stanowili Polacy.

s. 160

- Rosyjska taktyka unikania rozstrzygających bitew, trudne warunki klimatyczne i niemożność zaopatrzenia licznej armii napoleońskiej były przyczynami faktu, że mimo zajęcia Moskwy **Napoleon poniósł w Rosji klęskę**.

s. 163

- Po odwrocie cesarza Francuzów spod Moskwy **wojska rosyjskie zajęły na początku 1813 r. terytorium Księstwa Warszawskiego**.

s. 163

- Od wiosny 1813 r. do wiosny 1814 r. nowa armia Napoleona toczyła walki z **szeroką koalicją państw europejskich**. Rozstrzygające znaczenie miała **klęska cesarza pod Lipskiem w październiku 1813 r.** W bitwie tej **zginął też książę Józef Poniatowski**.

s. 164

- Francję zajęły wojska koalicji, a **Napoleon w kwietniu 1814 r. utracił francuski tron**.

s. 164

- **Próba odzyskania władzy przez Napoleona w 1815 r.** zakończyła się po „stu dniach” klęską pod **Waterloo** 18 czerwca 1815 r., ponowną abdykacją i zesłaniem na Wyspę Świętej Heleny.

s. 165

- **Epoka napoleońska**, w znacznej mierze kontynuująca procesy zapoczątkowane przez rewolucję francuską, dokonała daleko idących oraz w znacznej mierze nieodwracalnych przeobrażeń w rzeczywistości **społecznej i politycznej Europy**. Nowe idee stały się inspiracją dla rozwijających się w **XIX w. ruchów rewolucyjnych i liberalnych**.

s. 165

- Czasy napoleońskie przyspieszyły w Europie przebieg **procesów narodowościowych**, na wielu obszarach wzmagaly uczucia patriotyczne oraz tendencje wolnościowe, zjednoczeniowe i niepodległościowe ludów.

PODSUMOWANIE PRZED SPRAWDZIANEM

VII. Europa i ziemie polskie w dobie Napoleona

Historia powszechna

- **Zwycięstwo nad Austrią**, będące w dużej mierze zasługą prowadzącego kampanię w Italii **generała Napoleona Bonaparte**, pozwoliło Francji zawrzeć w **październiku 1797 r. pokój w Campo Formio**. s. 131
- W 1799 r. wojska francuskie poniosły **porażki w walkach w Italii** z wojskami rosyjsko-austriackimi. s. 131
- W listopadzie 1799 r. zamach stanu wyniósł **Napoleona Bonaparte do władzy**. Rządził on jako **pierwszy konsul**. Formalnie państwo francuskie pozostawało republiką. Okres **konsulatu** we Francji to lata 1799–1804. s. 132
- W okresie konsulatu Napoleon doprowadził do zakończenia walk wewnętrznych, zabezpieczenia zmian społecznych, które dokonały się w trakcie rewolucji, i poprawy sytuacji ekonomicznej. Nie dopuścił natomiast mieszkańców kraju do współudziału w rządach. s. 132
- W 1804 r. przyjęty został **Kodeks cywilny Francuzów (Kodeks Napoleona)** oparty na zasadach równości wobec prawa, ochrony wartości prywatnej i wolności sumienia. s. 134
- W 1804 r. **Napoleon Bonaparte** koronował się na **cesarza Francuzów**. s. 134
- W 1805 r. Francja prowadziła wojnę z **III koalicją**. Nie była w stanie pokonać Wielkiej Brytanii (nie doszło do inwazji na wyspy). Pokonała natomiast **Austrię** (bitwa pod **Austerlitz**). s. 136
- Pokój z Austrią w Preszburgu (1805 r.) przypieczętował **dominację Francji w centralnej Europie**. s. 136
- W 1806 r. przestało istnieć **Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego** (I Rzesza Niemiecka). s. 136
- We Francji okresu cesarstwa przywrócono **szlachectwo i tytuły arystokratyczne**, jednak władca formował elitę władzy głównie z ludzi **osobiście wobec niego zasłużonych**. s. 149
- Przystąpienie **Prus do wojny z Francją w 1806 r.** zakończyło się dla nich **katastrofą militarną**. s. 150
- Traktat w Tylży z lipca 1807 r. oznaczał utratę przez **Prusy** blisko połowy terytorium i podporządkowanie Francji. **Rosja** stała się natomiast na następne kilka lat sojusznikiem Napoleona. s. 151
- W **Hiszpanii** Francja uwickłała się w długotrwałe walki ze skierowanym przeciwko niej **powstaniem**. s. 152
- Wojna, jaką w 1809 r. podjęła **Austria**, zakończyła się jej **przegraną**. s. 153
- W czerwcu 1812 r. Napoleon rozpoczął **wojnę przeciwko Rosji**, która zakończyła się **klęską** jego armii. s. 160
- Rozstrzygające znaczenie w ostatniej fazie epoki napoleońskiej miała **klęska Francuzów pod Lipskiem w październiku 1813 r.** s. 163
- Francja została zajęta przez wojska szerokiej koalicji europejskiej, a **Napoleon w kwietniu 1814 r. utracił tron**. s. 164
- **Próba odzyskania władzy przez Napoleona w 1815 r.** zakończyła się klęską pod **Waterloo** 18 czerwca 1815 r., ponowną abdykacją i zesłaniem na Wyspę Świętej Heleny. s. 164
- **Epoka napoleońska** dokonała daleko idących przeobrażeń w rzeczywistości **społecznej i politycznej Europy**. Nowe idee stały się inspiracją dla rozwijających się w XIX w. **ruchów rewolucyjnych i liberalnych**. s. 165
- Czasy napoleońskie przyspieszyły przebieg **procesów narodowościowych** w Europie. s. 165

Historia Polski

- s. 139 • Na skutek rozbiorów w największym stopniu **zmieniła się pozycja szlachty**, która **utraciła status narodu politycznego** oraz **przywileje podatkowe**.
- s. 140 • Po upadku Rzeczypospolitej jedną z najpilniejszych kwestii była odpowiedź na pytanie, **czy naród może nadal istnieć, nie posiadając własnego państwa**.
- s. 140 • W społeczeństwie polskim występowały zarówno postawy **lojalnościowe**, jak i **niepodległościowe** (tworzyły się organizacje spiskowe). Podjęto poza tym **inicjatywy na rzecz rozwoju cywilizacyjnego**.
- s. 140 • W 1797 r. powstały na terenie Republiki Lombardzkiej **Legiony Polskie**. Ich twórcą i dowódcą był **gen. Jan Henryk Dąbrowski**, który uzyskał dla swojej inicjatywy **poparcie Napoleona Bonaparte**.
- s. 142 • **Okres największego zaangażowania Legionów w wojny** z antyfrancuskimi koalicjami to lata 1798–1801.
- s. 144 • W 1801 r. kilka tysięcy polskich legionistów wysłano na **San Domingo**. Pozostali przeszli na żołd państw włoskich.
- s. 144 • W Legionach realizowano **ideały obywatelskie i równościowe**.
- s. 144 • Nadzieje na wywalczenie niepodległości z pomocą Legionów zawarł Józef Wybicki w słowach *Pieśni Legionów Polskich we Włoszech* – obecnego polskiego hymnu państwowego.
- s. 145 • Nie wszyscy Polacy związali nadzieje na odbudowę Rzeczypospolitej z Napoleonem Bonaparte. **Tadeusz Kościuszko** opowiadał się za **powstaniem ludowym w kraju**. Natomiast **Adam Jerzy Czartoryski** liczył na **cara Aleksandra I**.
- s. 153 • Wraz z wkroczeniem wojsk francuskich na ziemie pruskie w 1806 r. w Wielkopolsce **wybuchło polskie powstanie**.
- s. 154 • W 1807 r. na mocy postanowień **traktatu w Tylży** Napoleon utworzył z większości ziem **zaboru pruskiego Księstwo Warszawskie**. Jego suwerenność była jednak bardzo ograniczona.
- s. 155 • W lipcu 1807 r. Napoleon nadał Księstwu Warszawskiemu **konstytucję**. Stało się ono **dziedziczną monarchią konstytucyjną** (na jego tronie zasiadli sascy Wettinowie).
- s. 155 • **Izba poselska sejmu** była obierana przez wyborców zarówno ze **stanu szlacheckiego**, jak i **spoza niego**. O prawach wyborczych decydował **cenzus, głównie majątkowy**.
- s. 156 • **Chłopi** uzyskali **wolność osobistą**, ale odrębnym dekretem ustalono, że **ziemia** przez nich uprawiana **należy do właściciela wsi**, a oni są zobowiązani do odrabiania **pańszczyzny**.
- s. 156 • W 1809 r. Austria zaatakowała Księstwo Warszawskie. W wyniku jej klęski Księstwo Warszawskie zostało **powiększone o część ziem zaboru austriackiego**.
- s. 163 • **Wojska polskie** były najwierniejszymi sojusznikami Napoleona w czasie **wojny z Rosją (1812 r.)** i w dalszych jego kampaniach. W **bitwie pod Lipskiem** (październik 1813 r.) **zginął książę Józef Poniatowski**.

Warto przeczytać

Wiek XVIII i epoka napoleońska

Historia powszechna:

- Białostocki J., *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery*, Warszawa 2017.
- Bielecki R., *Wielka Armia Napoleona*, Warszawa 2004.
- Black J., *Europa XVIII wieku 1700–1789*, tłum. J. Mikos, Warszawa 1997.
- Ellis G., *Cesarstwo Napoleona*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2011.
- Europa i świat w epoce oświeconego absolutyzmu*, pod red. J. Staszewskiego, Warszawa 1991.
- Fejtő F., *Józef II. Habsburg rewolucjonista*, tłum. A. Kołodziej, Warszawa 1993.
- Ferro M., *Historia kolonizacji*, tłum. M. Czajka, Warszawa 1997.
- Fumaroli M., *Gdy Europa mówiła po francusku*, tłum. W. Brzozowski, J.M. Kłoczowski, Warszawa 2017.
- Gombrich E.H., *O sztuce*, tłum. M. Dolińska, I. Kossowska, D. Stefańska-Szewczuk, A. Kuczyńska, Poznań 2016.
- Hazard P., *Myśl europejska w XVIII wieku od Monteskiusza do Lessinga*, tłum. H. Suwała, Warszawa 1972.
- Kizwalter T., *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2007, rozdział: *Europa: kryzys „starego ładu” (1789–1815)*.
- Kopczyński M., *Ludzie i technika. Szkice z dziejów cywilizacji przemysłowej*, Warszawa 2009.
- Lewicki Z., *Historia cywilizacji amerykańskiej*, t. I, *Era tworzenia 1607–1789*, Warszawa 2009.
- Orieux J., *Volter, czyli królewskość ducha*, tłum. K. Arustowicz, Warszawa 1986.
- Serczyk W.A., *Katarzyna II*, Wrocław 2010.
- Zahorski A., *Napoleon*, Warszawa 1985.

Historia Polski / Rzeczypospolitej Obojga Narodów:

- Cegielski T., Kądziera Ł., *Rozbiory Polski 1772–1793–1795*, Warszawa 1990.
- Chrzanowski T., *Sztuka w Polsce. Od I do III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008.
- Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2012, rozdział: *Legiony. Księstwo Warszawskie*.
- Davies N., *Boże igrzysko. Historia Polski*, tłum. E. Tabakowska, Kraków 2010.
- Grodziski S., Kozłowski E., *Polska zniewolona 1795–1806*, Warszawa 1987.
- Jakowenko N., *Historia Ukrainy do 1795 roku*, tłum. A. Babiak-Owad, K. Kotyńska, Warszawa 2011.
- Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Historia Litwy. Od czasów najdawniejszych do 1795 roku*, tłum. P. Grablunas i in., Warszawa 2007.
- Nieuważny A., *My z Napoleonem*, Wrocław 2006.
- Obyczaje w Polsce. Od średniowiecza do czasów współczesnych*, pod red. A. Chwalby, Warszawa 2008.
- Pod wspólnym niebem. Narody dawnej Rzeczypospolitej*, pod red. M. Kopczyńskiego i W. Tygielskiego, Warszawa 2010.
- Skowronek J., *Książę Józef Poniatowski*, Wrocław 1986.
- Staszewski J., *August II Mocny*, Wrocław 1998.
- Staszewski J., *August III Sas*, Wrocław 2010.
- Wimmer J., *Polska–Szwecja. Konflikty zbrojne w XVI–XVIII wieku*, Oświęcim 2013.

Władcy Polski. Historia na nowo opowiedziana, rozmowy przeprowadzili: M. Maciorowski, B. Maciejewska, Warszawa 2018.

Zamoyski A., *Polska. Opowieść o dziejach niezwykłego narodu 966–2008*, tłum. M. Ronikier, Warszawa 2015.

Zdrada J., *Historia Polski 1795–1914*, Warszawa 2007, s. 1–84.

Zielińska Z., *Ostatnie lata Pierwszej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986.

Zienkowska K., *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 2004.

Żbikowski A., *Żydzi*, Wrocław 2004.

Indeks osobowy

A

d'Abbans Claude 14
d'Alembert Jean 22
Aleksander I, cesarz Rosji 145, 150–151, 154, 160–161, 164, 168
Altomonte Martin 70
Anna Romanowa, cesarzowa Rosji 34, 76
Arkwright Richard 12
Arouet François-Marie (Volter) 19, 21–24, 29, 34, 37, 67
August II Mocny Wettin (Fryderyk August I jako książę-elektor Saksonii) 70–76, 80–81, 127
August III Sas Wettin (Fryderyk August II jako książę-elektor Saksonii) 74, 76–82, 93, 96, 127, 154

B

Bach Johann Sebastian 27–29, 67
Bacciarelli Marcello 84, 100–103, 115, 128, 155
Bartosz (Głowacki) Wojciech 120
Beethoven Ludwig van 28, 29, 67
Bellotto Bernardo (Canaletto) 100–103, 128
Bentham Jeremy 18
Bogusławski Wojciech 99, 128
Bohomolec Franciszek 94, 98–99
Bonaparte Hieronim, zob. Hieronim Bonaparte
Bonaparte Józef, zob. Józef Bonaparte
Bonaparte Napoleon, zob. Napoleon Bonaparte
Boucher François 25
Boulton Matthew 12
Branicki Franciszek Ksawery 105, 116, 123
Branicki Jan Klemens 83
Brühl Henryk 77–78

C

Callet Antoine 55
Canaletto (Bernardo Bellotto) 100–103, 128
Carnicero Antonio 14
Cartwright Edmund 12
Celsius Anders 8
Chardin Jean 27
Crompton Samuel 12
Czacki Tadeusz 139
Czartoryscy, ród 75, 77–78, 81–85, 145
Czartoryski Adam Jerzy 145, 148, 168
Czartoryski Adam Kazimierz 82, 100, 107, 115, 145
Czartoryski August Aleksander 82

D

Danton Georges 65
David Jacques-Louis 27, 56
Dąbrowski Jan Henryk 120, 122, 140–142, 144–148, 153, 166, 168
Defoe Daniel 24
Dekert Jan 108

Diderot Denis 20, 22, 24, 34
Drucki-Lubecki Ksawery 164
Dumouriez Charles 62
Duplessis-Bertaux Jean 60

E

Ehret Georg Dionysius 9
Elżbieta Romanowa, cesarzowa Rosji 34, 38

F

Fahrenheit Daniel 8
Fielding Henry 24
Fitch John 14
Fragonard Jean-Honoré 25
Franciszek Ludwik Burbon, książę Conti 70
Franciszek I Lotaryński, cesarz 39–40, 80
Franciszek II Habsburg, cesarz (rzymski; następnie jako Franciszek I – cesarz Austrii), król Węgier i Czech 60, 135–136, 153
Franklin Benjamin 8
Fryderyk August I Wettin, król Saksonii, książę warszawski (wcześniej jako Fryderyk August III, książę-elektor Saksonii) 154
Fryderyk Wilhelm Hohenzollern, elektor Brandenburgii, książę Prus 35
Fryderyk Wilhelm I Hohenzollern, król Prus 35–36, 42, 67, 75
Fryderyk Wilhelm II Hohenzollern, król Prus 107–108, 111
Fryderyk I Hohenzollern, król Prus (wcześniej jako Fryderyk III, elektor Brandenburgii, książę Prus) 35
Fryderyk II Wielki Hohenzollern, król Prus 36–39, 42, 67, 80, 85, 88

G

Gaarder Jostein 31
Gainsborough Thomas 27
Gembarzewski Bronisław 143
Geoffrin Madame Marie Thérèse Rodet 23
Gérard François 136
Gluck Christoph Willibald 28
Głowacki (Bartosz) Wojciech, zob. Bartosz (Głowacki) Wojciech
Goethe Johann Wolfgang 24
Goya Francisco 152
Gros Antoine-Jean 130
Gucewicz Wawrzyniec 102
Gustaw III, król Szwecji 36

H

Hargreaves James 12
Haydn Joseph 28, 29, 67
Händel Georg Friedrich 27–29, 67
Hieronim Bonaparte, król Westfalii 151
Hogarth William 27

I

Igelström Josif 118
 Izabela Maria Burbon-Parmeńska, żona Józefa II Habsburga 40

J

Jan III Sobieski 70
 Jasiński Jakub 120, 126
 Jaucourt Louis de 22
 Jefferson Thomas 48
 Jenner Edward 9
 Joselewicz Berek 121
 Józef Bonaparte, król Neapolu i Hiszpanii 136, 144, 152
 Józef I Habsburg, cesarz, król Węgier i Czech, arcyksiążę Austrii 39, 80
 Józef II Habsburg, cesarz, król Węgier i Czech, arcyksiążę Austrii 36, 40–42, 68

K

Kamsetzer Jan Chrystian 100–103, 128
 Kant Immanuel 18, 30–31
 Karol VI Habsburg, cesarz, król Węgier i Czech, arcyksiążę Austrii 39, 74, 80
 Karol VII Wittelsbach (Karol I Albrecht jako książę-elektor Bawarii) cesarz 39, 80
 Karol X Burbon, król Francji 80
 Karol XII, król Szwecji 71–72
 Karpiński Franciszek 98
 Kartezjusz (René Descartes) 30
 Katarzyna II Wielka (Sophie Friederike von Anhalt-Zerbst), cesarzowa Rosji 34–36, 42, 67, 82–83, 85–86, 88, 91, 92, 104–106, 113, 116–117, 123, 126–128, 145
 Kiliński Jan 120, 126
 Kluk Krzysztof 97
 Kneller Godfrey 20
 Kniaziewicz Karol 143–145, 148
 Książnin Franciszek Dionizy 98
 Kołłątaj Hugo 95, 103, 107, 109, 115, 117–118, 127
 Konarski Stanisław 78–79, 94, 96, 127
 Kopczyński Onufry 97
 Kopernik Mikołaj 19, 30
 Kossak Juliusz 88, 147
 Kościuszko Tadeusz 51, 53, 96, 116–117, 119–123, 126, 128, 142, 145, 148, 154, 168
 Krasicki Ignacy, biskup 94, 98, 103, 128
 Krüger Franz 160
 Kutuzow Michaił 161

L

La Fayette Marie Joseph de 57
 La Tour Maurice Quentin de 21
 Lampi Giovanni Battista 106
 Largillière Nicolas de 71
 Lavoisier Antoine 8–9, 17, 67
 Le Barbier Jean-Jacques 57
 Le Brun Andrzej 100–103, 128

Lemonnier Anicet 23
 Leopold II Habsburg, cesarz, król Węgier i Czech, arcyksiążę Austrii 41
 Leszczyńska Maria, córka Stanisława Leszczyńskiego, żona Ludwika XV Burbona 72, 80
 Leszczyński Stanisław, zob. Stanisław Leszczyński
 Lewicki Dmitrij 85
 Linde Samuel Bogumił 140
 Linneusz Karol 9, 17, 67, 97
 Liwiusz Tytus 27
 Locke John 20–21, 29, 48, 67
 Ludwik Ferdynand Burbon, syn Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej 80
 Ludwik Karol Burbon, przez rojalistów uznawany za króla Francji Ludwika XVII 163
 Ludwik XV Burbon, król Francji 54, 72, 75, 80
 Ludwik XVI Burbon, król Francji 54–55, 57, 59–61, 66, 68, 80, 163
 Ludwik XVIII Burbon, król Francji 80, 163–164

M

Madaliński Antoni 119, 126
 Małachowski Stanisław 95, 105–107, 109, 153
 Maria Józefa Habsburżanka, żona Augusta III Sasa 74, 80
 Maria Józefa Wettin, córka Augusta III Sasa, żona Ludwika Ferdynanda Burbona 80
 Maria Krystyna Habsburżanka, córka Marii Teresy i Franciszka Lotaryńskiego 40
 Maria Teresa Habsburg, królowa Węgier i Czech, arcyksiężna Austrii 36, 39–42, 68, 80
 Matejko Jan 91, 115
 Menzel Adolph 37
 Merlini Dominik 100–103, 128
 Meytens Martin van 40
 Mickiewicz Adam 160
 Mniszech Jerzy August 78
 Mock Johann Samuel 76
 Monaldi Jakub 101–102
 Monteskiusz 21, 29, 52, 67
 Montgolfier bracia Joseph i Jacques 14
 Mozart Wolfgang Amadeusz 28, 29, 67

N

Napoleon I Bonaparte, pierwszy konsul, następnie cesarz Francji 64, 130–137, 140, 142, 144–156, 158–168
 Naruszewicz Adam 94, 98, 103, 128
 Nattier Jean-Marc 32
 Nelson Horatio 131, 135
 Newton Issac 19
 Niemcewicz Julian Ursyn 96, 98–99, 103, 106, 128
 Norblin Jan Piotr 100, 103, 123, 128

O

Orłowski Aleksander 120
 Ostermann Andriej 74

P

Paweł I Romanow, cesarz Rosji 139, 145
Peale Charles Willson 47
Peszka Józef 107
Piattoli Scipione 109, 115
Piotr I Wielki Romanow, car/cesarz Rosji 32–34, 42, 67, 70, 72–75, 81
Piotr III Romanow, cesarz Rosji 34, 38
Piramowicz Grzegorz 97
Piersch Jan Bogumił 100–101, 104
Poniatowscy, ród 77–78
Poniatowski Józef 116–117, 120, 153, 156–157, 163–164, 166, 168
Poniatowski Michał, prymas 123
Poniatowski Stanisław, ojciec króla Stanisława Augusta Poniatowskiego 79, 84
Poniatowski Stanisław, król, zob. Stanisław August Poniatowski
Poniatowska Konstancja z Czartoryskich, matka króla Stanisława Augusta Poniatowskiego 84
Poniński Adam 91
Portalis Jean-Etienne Marie 134
Potoccy, ród 77–78, 114
Potocka Krystyna, córka Ignacego 115
Potocki Ignacy 106–107, 109, 113–115, 117–118
Potocki Józef 75, 77
Potocki Szczęsny 105, 107, 116, 123
Potocki Teodor, prymas 75
Prud'hon Pierre-Paul 133
Pugaczow Jemielian 34
Pułaski Kazimierz 50–51, 53, 88

Q

Quesnay François 15, 17, 22, 67

R

Radziwiłł Karol „Panie Kochanku” 83
Rameau Jean-Philippe 27
Rejtan Tadeusz 91, 120
Repnin Nikołaj 83, 85–86
Reynolds Joshua 27
Robespierre Maximilien 62–64, 66, 130
Roehn Adolphe 151
Rokotow Fiodor 34
Rousseau Jean-Jacques 21–22, 24, 29, 67
Rzewuski Seweryn 105, 107, 116, 123
Rzewuski Wacław 86

S

Sapieha Kazimierz Nestor 105
Scarlatti Domenico 27
Schiller Friedrich 24

Séguir Philippe-Paul de 162
Sieyès Emmanuel 56
Silvestre Louis de 77
Smith Adam 16, 17, 67
Smuglewicz Franciszek 100, 119
Sobieski Jakub 70
Sołtyk Stanisław 140
Stachowicz Michał 120, 122, 157
Stanisław August Poniatowski 78–79, 82–88, 91–96, 98–100, 102–110, 113, 115, 117, 124, 126–128, 154
Stanisław Leszczyński 72–73, 75–76, 79, 81, 127
Staszic Stanisław 95, 103, 127, 140
Stern Laurence 24
Suchodolski January 163
Suworow Aleksander 123, 131, 142
Swift Jonathan 24

T

Talleyrand-Périgord Charles-Maurice de, biskup 133
Telemann Georg-Philipp 27
Therbusch-Lisiewska Anna Dorothea 37
Tokarski Mateusz 114
Trembecki Stanisław 94
Trumbull John 48
Tull Jethro 10

V

Vernet Horace 152
Vivaldi Antonio 27–29, 67
Vogel Zygmunt 79, 96, 99–100, 139
Volta Alessandro 8, 17, 67

W

Washington George 47, 50, 52, 53, 68
Watt James 11–12, 17
Watteau Antoine 25–26
Wawrzecki Tomasz 123, 164
Władysław IV Waza 77
Wojniakowski Kazimierz 110, 120
Wolter (François-Marie Arouet) 19, 21–24, 29, 34, 37, 67
Wybicki Józef 144, 146–148, 153, 168

Z

Zabłocki Franciszek 98
Zajączek Józef 153
Zaluski Andrzej Stanisław, biskup 79
Zaluski Józef Andrzej, biskup 79
Zug Szymon Bogumił 100, 103, 128

Ż

Żeleźniak Maksym 86

Indeks pojęć

Hasła indeksu nie odsyłają do wszystkich stron, na których użyte jest dane pojęcie, lecz jedynie do tych, na których znajdują się informacje pozwalające uczniowi zrozumieć znaczenie pojęcia.

A

absolutyzm oświecony 36–41
agrarna rewolucja 10–11
akademia 23
akcja 15

B

barokowa muzyka 27
blokada kontynentalna 151
bonapartyzm 134
burżuazja 16

C

cenzus 59

D

deizm 19
dysydenci (religijni) 85

F

fabryka, produkcja fabryczna 11, 16
Familia 75, 77–78, 82–83
fizjokratyzm 15

G

giełda 14–15
gilotyna 61

J

jakobini 61–64
„jakobini polscy” 121–122
józefinizm 41

K

kapitalizm 14–16
kapitał 14
kardynałne prawa w Rzeczypospolitej 86, 91
klasycyzm 26–28, 100–101
Kodeks Napoleona (Kodeks cywilny Francuzów) 134
kontrasygnata 110
królewskie stronnictwo (w okresie Sejmu Wielkiego) 106–107

L

laicyzacja 19
liberalizm gospodarczy 15

M

masoneria (wolnomularstwo) 23–24
melioracje 11
merkantylizm 15
monarchia konstytucyjna 59, 110

N

nieposesjonaci (wśród szlachty) 94

O

oświecenie 18–24, 36, 93–95

P

parostatek 14
patriotyczne stronnictwo (w okresie Sejmu Wielkiego) 106–108, 114–115
pijarzy 79
płodozmian 10
powiastka filozoficzna 24
prawa naturalne 20
przemysłowa rewolucja 11–13, 16

R

republikańskie (następnie: hetmańskie) stronnictwo w Rzeczypospolitej 75, 77–78, 85–86, 106–107, 116
„republiki siostrzane” Francji 130–131
rewolucja agrarna 10–11
rewolucja przemysłowa 11–13, 16
robotnicy (fabryczni) 16
rojaliści 61
rokoko 25–26

S

salon 23
sankiuloci 60
sejm Księstwa Warszawskiego 155–156
sentymentalizm 24, 26
silnik parowy 11–12, 14
stan trzeci (we Francji) 54–55

Ś

Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego (I Rzesza Niemiecka) 136

T

terror rewolucyjny 62–64
trójpodział władzy 21

U

umowa społeczna 20–21

W

wolnomularstwo (masoneria) 23–24

Z

Związek Reński 136

Ż

żyrondyści 61–62